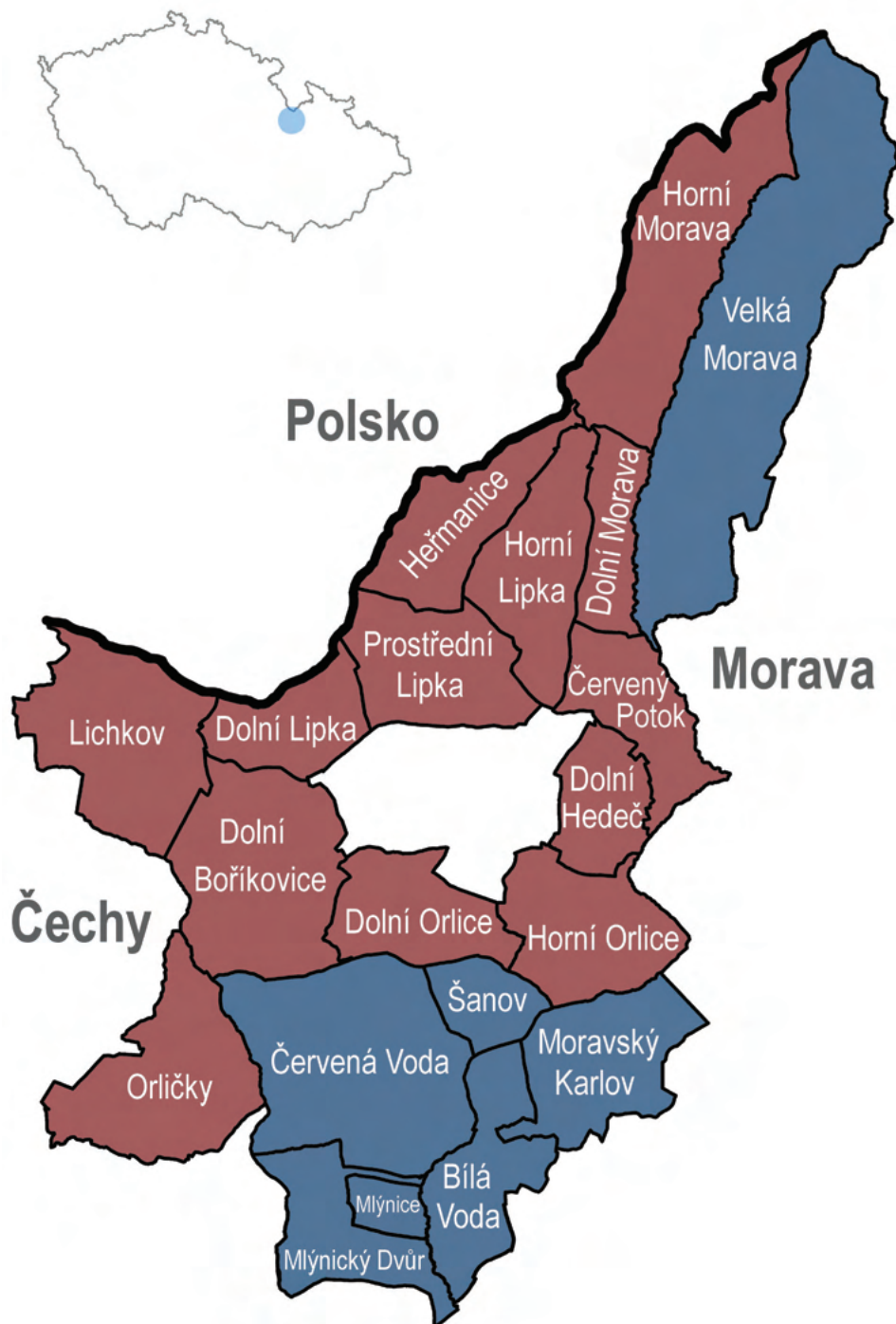

**NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV**

**ÚZEMNÍ ODBORNÉ
PRACOVISŤE
V PARDUBICÍCH**

Mapa s vyznačením zkoumaného regionu. Katastry vesnic dokumentované v rámci plošného průzkumu jsou barevně vyznačeny dle historické zemské příslušnosti, červené náleží do Čech, modré k Moravě. Nezkoumaná bílá plocha označuje město Králíky.

Pod Králickým Sněžníkem

Vybrané kapitoly z vesnického stavitelství

Zuzana Stránská-Vařeková – Jitka Svobodová – Jana Pochmanová

Tato publikace vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ Výzkum nemovitých památek v ČR, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

Autorky: Zuzana Stránská-Vařeková – Jitka Svobodová – Jana Pochmanová
Spoluautorství: Petr Horák, Jiří Švec
Recenze: Jan Pešta, Martin Čerňanský

Vydal: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Pardubicích v roce 2023
Grafická úprava a tisk: Vydavatelství a polygrafické středisko, Univerzita Pardubice

ISBN 978-80-87626-12-2

Obsah

Úvod	7
------------	---

I. Obecná část

Stručná historie regionu	10
Stabilní katastr a jeho mapy.....	12
První číslování domů.....	14
Půdorys vesnic	16
Příspěvek k vývoji vesnického domu	25
Orličky čp. 82	28
Heřmanice, hostinec čp. 93	36
Proměna tvaru střechy a provedení krovu.....	40
Hospodářské stavby v usedlosti	44
Venkovské hostince	50
Reprezentativní úprava vstupů venkovských domů	61
Příběh proměny horské vesnice Červená Voda v průmyslové městečko	68

II. Katalog sídel

Historická země Čechy

Lichkov (Lichtenau).....	80
Králíky (Grulich)	
Dolní a Horní Boříkovice (Nieder a Ober Ullersdorf).....	86
Červený Potok (Rothfloss) a Horní Hedeč (Ober Heidisch).....	98
Dolní Hedeč (Nieder Heidisch).....	108
Dolní Lipka (Nieder Lipka).....	116
Prostřední Lipka (Mittel Lipka).....	124
Horní Lipka (Ober Lipka)	132
Heřmanice (Herrnsdorf)	142
Dolní Morava (Nieder Morau).....	150
Velká Morava (Gross Morau) <i>historická země Morava</i>	158
Horní Morava (Ober Morau).....	168

Historická země Morava

Červená Voda (Rothwasser)	174
Bílá Voda (Weisswasser)	184
Mlýnice (Lenzdorf)	194
Mlýnický Dvůr (Lenzhof)	200
Moravský Karlov (Mährisch Karlsdorf)	208
Šanov (Schönau)	218
Dolní Orlice (Nieder Erlitz) <i>historická země Čechy</i>	226
Horní Orlice (Ober Erlitz) <i>historická země Čechy</i>	234

Za hřebenem Suchého vrchu

Orličky (Worlitschka, Adlerdörfel)	242
Resumé	252
Literatura a prameny	254
Obrazový materiál	259
Seznam zkratk	260

Úvod

Historické vesnické stavby představují zrcadla starých časů a dodnes stojí v krajině jako svědci starých příběhů, které se kolem nich a v nich odehrály. Zveme vás na cestu do minulosti, ve které otvíráme dveře k hlubšímu pochopení a porozumění vesnickým stavbám. Na okraji Pardubického kraje při hranicích s Polskem nalezneme území, ve kterém souhrou historických událostí zůstalo dochováno velké množství těchto objektů.

Oblast pod Králickým Sněžníkem byla osídlena později než krajina pod horami a nebyla natolik významná, aby vrchnost ve vesnicích investovala do reprezentativních staveb. Majitelé panství byli sice převážně patronem vesnických kostelů, ale i ty byly řešené úsporně, s malým důrazem na uměleckou kvalitu. Venkovské, postupem vývoje převážně německojazyčné obyvatelstvo, bylo nositelem děděné tradice venkovských staveb, závislé zejména na proměně hospodářských podmínek. Hospodáři svázání se svojí půdou lpěli na zkušenostech předků, využívali dostupné přírodní materiály a výsledkem bylo tradované osvědčené stavební formy a konstrukčního řešení, které je i v současnosti rozpoznatelné. Území můžeme s nadsázkou označit za „krajinu vysokých střech“,“¹ které tvoří jedinečnou siluetu místních tradičních domů. Právě na tuto tradiční stavební produkci ve vybraných 20 vesnicích se zaměřil výzkum Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Pardubicích. Oblast byla do té doby i pro památkáře odlehlá a málo prozkoumaná. Pouze centrum zdejšího osídlení, město Králíky, se pro urbanistické kvality a díky vazbě na významné poutní místo stalo památkovou zónou v roce 1990.

Zkoumaný region nikdy nepředstavoval z administrativního hlediska homogenní celek až do vzniku současných okresů a krajů. Jedná se o území, které náleželo mezi více panství a má i rozdílnou historickou zemskou příslušnost. Vymezení regionu je dáno geograficky jako území vázané na podhůří Králického Sněžníku a sevřené mezi horskými hřbety Orlických hor, Hanušovické vrchoviny a Bukovohorské hornatiny. Souvislé pohraniční území se nachází po obou stranách historické zemské hranice Čech s Moravou a zahrnuje českou část s vesnicemi Lichkov, Dolní Boříkovice, Horní Boříkovice, Dolní Lipka, Prostřední Lipka, Horní Lipka, Heřmanice, Červený Potok, Dolní Hedeč, Horní Hedeč, Dolní Orlice, Horní Orlice i moravskou část s vesnicemi, Šanov, Moravský Karlov, Červená Voda, Bílá Voda, Mlýnice, Mlýnický Dvůr. Vesnice Horní Morava, Velká Morava a Dolní Morava leží přímo na historické hranici tvořené řekou Moravou.² Toto území tvoří severovýchodní okraj okresu Ústí nad Orlicí a Pardubického kraje. Navíc ke katalogu vesnic jsou připojeny Orličky, ležící těsně za hranicí vymezeného území. Orličky jsou bohaté na dochovaný tradiční stavební fond a mohou poskytnout srovnání, či doplnění představy o chybějícím stavebním fondu Králicka.

Vývoj regionu byl často narušován válkami, morem, požáry či neúrodou a od 19. století byl navíc silně ovlivněn nástupem textilního průmyslu. Stavební tradice, vázaná na místní převážně německé obyvatelstvo, se udržela ve značné míře až do 2. světové války, kdy byla následkem vysídlení násilně přerušena. Přes období stagnace, související také s celkovým úpadkem textilního průmyslu,

¹ Inspirace již vžitým označením krajina podstávkových domů na území severních Čech a vzniklou publikací. VESELÁ, Hana – SELNEROVÁ, Alena – HANZLÍK, Jan. *Krajinou podstávkových domů. Do údolí Ploučnice a Merboltic*, Ústí nad Labem 2015.

² Výběr v knize zahrnuje pouze vesnická sídla, proto zde nejsou zahrnuty Králíky, založené jako město, a Mladkov, který byl od roku 1577 uváděn také jako městečko.

navzdory vylidnění a zániku osídlení především v nejvyšších strmých polohách, se dosud v téměř každé vesnici zachovaly stavby, které jsou nositeli místní stavební tradice. O jejich zachování na úkor novostaveb nebo účelových přestaveb se zasloužili často chalupáři z měst, kteří spojovali sezónní rekreaci v přírodě s romantikou a nostalgickou tradicí venkova. Současný trend turismu zaměřený na zisk, preferující zimní sporty nebo moderní atrakce, způsobuje masivní zájem o nájemní rekreační bydlení luxusnější povahy, k němuž historické domy nejsou uzpůsobené. V řadě případů se podařilo udržet vyvážený kompromis mezi tradicí a moderními požadavky, přesto (nikoli ojediněle) došlo i k zániku kvalitních historických staveb.

Publikace vznikla se snahou zachytit tradiční venkovské stavby regionu a jejich specifické rysy v kontextu jejich historického a urbanistického vývoje. Kniha představuje ve stručné formě výsledky plošných průzkumů a je členěna do dvou částí. První část se zabývá stručnou historií regionu, půdorysy vesnic, shrnujícím příspěvkem o vývoji venkovského domu a kapitolou o vesnických hostincích. Podrobněji se také zaměřuje i na dva fenomény regionu, jimiž jsou reprezentativní úpravy vstupu domů a proměna horské vesnice Červené Vody v průmyslové centrum. Okrajově byly dokumentovány i další druhy staveb, jako jsou různé továrny a malé výrobní objekty, olejny, vodní mlýny, fary, školy, hasičské zbrojnice, a také kamenosochařská díla. Jejich širší zhodnocení ovšem přesahuje záměr knihy, a proto jsou zmiňovány pouze v její druhé části, kterou tvoří katalog vesnic, které byly předmětem plošného průzkumu. Jednotlivá hesla mají jednotnou formu, kde ve zkratce shrnují historii, urbanismus sídla a uvádí výběr nejhodnotnějších staveb doplněný fotografickou, ojediněle i plánovou dokumentací. U každé vesnice je připojen souhrn historických statistických údajů, pro představu o vývoji a velikosti vsí v minulosti. Součástí tohoto odstavce je i rekonstrukce prvního

okruhu číslování pro každou vesnici. Řazení vesnic v katalogu není abecední, ale odráží původní příslušnost k historickým zemím Čechy a Morava a současně respektuje stávající správní příslušnost k jednotlivým obcím. V textu se odráží disproporce dostupnosti pramenů – u moravských vesnic náležitých administrativně pod Červenou Vodu je zpřístupněný historický registr držitelů nemovitostí, ale pro českou stranu toto zpracování v podobném rozsahu neexistuje. Přesto jsme přistoupili k zařazení informací o stavbách a jejich držitelích, kde to považujeme za přínosné, alespoň podle údajů sčítání lidu. Poznání staveb při plošném průzkumu bylo omezené většinou pouze na vnější podobu, typické znaky, doplněné v řadě případů archivním průzkumem a stavebními plány. Snaha zpřesnit údaje o stáří zejména roubených objektů metodou dendrochronologického datování přinesla jen ojedinělé výsledky, ať už kvůli nedůvěře majitelů, nebo z důvodu celostátních epidemiologických opatření v období coronavirové infekce. Informace uvedené v knize vycházejí z nálezových zpráv jednotlivých vesnic, které jsou uvedené v soupisu pramenů a literatury, ale nejsou již v textu podrobněji citované, abychom nezahltili čtenáře poznámkami pod čarou. Použité fotografie pořídili v průběhu průzkumů vesnic pracovníci pardubického pracoviště Národního památkového ústavu (dále NPÚ ÚOP v Pardubicích), jmenovitě Jitka Svobodová, Jana Pochmanová, Zuzana Stránská-Vařeková, Jiří Švec, Petr Horák a Milan Křištof.

Výsledná kniha vznikla na základě výzkumu kolektivu pracovníků NPÚ ÚOP v Pardubicích, podpořeného grantovým projektem Ministerstva kultury ČR, za laskavé pomoci řady lidí a institucí, kterým patří velký dík. Poděkování za pomoc s vyhledáváním informací a za překlady chceme vyjádřit Městskému muzeu v Králíkách, jmenovitě paní Žanetě Filipové, za poskytnutí cenných informací a pramenů panu Jaromíru Dorňákovi a panu Václavu Jetmarovi, obci Červená Voda, Státnímu okresnímu

archivu v Šumperku, Státnímu okresnímu
archivu v Ústí nad Orlicí, Státnímu oblastnímu
archivu v Hradci Králové, archivnímu oddělení
Zámorsk, krajanskému archivu ve Waldkraibur-
gu v Německu. Poděkování náleží také archivu

Zeměměřického úřadu za poskytnutí map
stabilního katastru a Kristýně Prokúpkové
a Zuzaně Vlasákové za jazykovou korekturu
a Elišce Svobodové za anglický překlad
resumé.

Stručná historie regionu

První zmínku o osídlení úpatí Králického Sněžníku najdeme již v roce 1325,³ po jedné ze dvou obcí Spieglitz (Stříbrnice) dostal jméno i Stříbrný Sněžník (Spieglitzer Schneeberg). K roku 1357 je v oblasti doložena hornická činnost.⁴ Předpokládá se, že Králicko až do počátku 16. století představovalo neosídlené zalesněné pohraniční území mezi Čechami, Kladskem a Moravou, propojené pouze sítí dálkových cest. Hranice osídlení se ve středověku zastavila na moravské straně v městečku Štítý (1278), na Kladské straně v Mezilesí (1278) a na české straně městečkem Jablonné nad Orlicí (1304). V polovině 14. století vznikl ještě Mladkov, kde se připomíná k roku 1357 celnice⁵ a na moravské straně vesnice Šanov, připomínaná k roku 1356.⁶

Do roku 1568 česká oblast společně s doly patřila rodu Žampachů z Potštejna, který jej začal od 16. století systematicky osidlovat. Jednalo se o promyšlený osidlovací podnik navazující na tradici velkých kolonizačních akcí z doby vrcholné kolonizace 13.–14. století. Uprostřed neosídleného kraje bylo vysazeno město a území bylo pokryto sítí údolních lánových vesnic.⁷ V roce 1568 bylo Králicko vyděleno jako samostatné panství se sídlem v nově postaveném zámku v Králíkách. Po polovině 16. století bylo vysazeno devět nových vesnic⁸ a do roku 1577 další dvě.⁹ Po roce 1577 za Valdštejnů se město Králíky stalo sídlem panství, které patřilo od roku 1650

až do roku 1945 do majetku rodu Althanů.¹⁰ Na moravské straně organizovali ve stejné době osídlení nebo znovuosídlení pohraničí majitelé přilehlých moravských panství.¹¹ V sedmnáctém století byly na panské půdě v nejvyšších polohách vysazeny vesnice Horní Orlice a Horní Hedeč (obě před rokem 1693) a jako poslední v první polovině 18. století přibýly Horní Morava a Horní Boříkovice. Na moravské straně je na panství Štítý (Šilperk) doložena k roku 1596 při vzniku žerotínského panství Ruda nad Moravou ves Červená Voda (na místě zaniklé vsi Malé Heroltice, uváděné k roku 1481) a Bílá Voda. Obě panství v roce 1624 sjednotili a převzali Lichtensteinové a již kolem roku 1630 založili Moravský Karlov. Na místě nynějšího Mlýnického Dvora byla již k roku 1481 doložená sklářská huť štítického panství a v 16. století dvůr s panským domem Schürerů z Waldheimu. V letech 1620–1739 zde byl svobodný statek, připojený poté k panství Ruda nad Moravou. Teprve počátkem 18. století vznikly v okolí mlýna a svobodného sklářského statku se zámek vsi Mlýnice a k roku 1737 Mlýnický Dvůr. V majetku Lichtensteinů byl velkostatek až do roku 1945. Červená Voda se stala v roce 1960 střediskovou obcí, sdružující všechny původně moravské vsi a obě Orlice.¹²

Obyvatelé vesnic se živili zemědělstvím (se zaměřením na dobytkářství) a řemeslnou výrobou. Z 15. a 16. století jsou na Králicko

³ MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, Dolní Lipka 2000, s. 23.

⁴ MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 23–25.

⁵ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 3. díl, Praha 2002, s. 134–139.

⁶ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 1. díl, s. 491–492.

⁷ Plužiny vesnic na sebe plynule navazují, což podporuje promyšlený osidlovací záměr. MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 28–35.

⁸ V listině z roku 1577, která popisuje stav k roku 1568, jsou uváděny nově vysazené vesnice Horní, Dolní a Prostřední Lipky, Lichkov, Heřmanice, Boříkovice, Morava, Hedeč a Petrovičky. Tamtéž, s. 31–33.

⁹ Do roku 1577 byl vysazen Červený Potok a v mezidobí 1577–1587 ještě Dolní Orlice. Tamtéž, s. 33.

¹⁰ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 2002.

¹¹ Panství Kolštejn /Branná (vesnice Velká Morava), Šilperk /Štítý (Šanov, Červená Voda, Mlýnice), Ruda nad Moravou (Moravský Karlov) a Zábřeh na Moravě (Bílá Voda). MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 29.

¹² KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 1. díl, Praha 1999, s. 491.

zaznamenány ojedinělé zmínky o existenci skláren¹³ a od konce 17. století se v regionu začalo rozvíjet tkalcovství. Specifickou činností, související s poutnickým provozem klášterního komplexu Hora Matky Boží, postaveného nad městem Králíky v letech 1696–1710, byla také výroba náboženských upomínkových předmětů a betlémů. Domácké tkalcovství hrálo velmi důležitou roli pro pozdější vznik textilní tradice, která se po uvolnění pracovní síly po roce 1848 rozvinula v textilní průmysl. Pro horské vsi byl místní textilní průmysl neuvěřitelně silným stimulem, který se projevil v nárůstu počtu obyvatel i ve změně struktury zástavby. Rozmach textilní výroby, kulminující kolem roku 1870,¹⁴ proměnil výrazně celý region a nejvýrazněji se promítl do obrazu vesnice Červená Voda, která získala průmyslový charakter a v roce 1846 statut městečka.

Po roce 1918 se region stal součástí politického okresu Žamberk a soudního okresu Králíky, ve kterém převládalo německé obyvatelstvo (cca 90 %). V roce 1935 přikročila československá vláda k budování pohraničního opevnění, jehož nejmohutnější část byla

vystavěna právě na Králícku. V důsledku mnichovské dohody byl soudní okres Králíky připojen k Německé říši a začleněn v květnu 1939 do okresu Králíky (Landkreis Grulich) a vládního obvodu Opava jako součást říšské župy Sudety. Okres byl málo zalidněný (počet obyvatel cca 12 tisíc) a patřil k nejzaostalejším v celé župě.¹⁵ Moravské vesnice sledovaného regionu po dobu 2. světové války v letech 1939–1945 sdílely osud pohraničních oblastí a staly se součástí německého záboru Sudet. V roce 1946 byla naprostá většina německého obyvatelstva vysídlena. V roce 1960 po všeobecném hlasování v Červené Vodě došlo k začlenění obce do okresu Ústí nad Orlicí, a tím se původně moravské vesnice staly součástí české země. Následné nedostatečné dosídlení vedlo k poklesu počtu obyvatel o cca 50–80 % oproti předválečnému stavu. Tato situace spolu se změnou způsobu hospodaření vedla k zániku mnoha usedlostí i celých částí osídlení, stejně tak jako k radikální proměně krajinného rázu a podoby venkovského extravilánu.

¹³ Současné historikové dělí zdejší region na několik sklářských okruhů, o kterých se dochovaly nálezy, či zmínky. Do mladkovského okruhu patří hutě v Mladkově, Těchoníně, Celném, Lichkově, Jamném a sklárna s brusírnou v Orličkách. K červenovodskému okruhu náleží Mlýnice, Bílá Voda, Moravský Karlov. Na moravské straně to pak byly hutě ve Stříbrnici, Květné u Kunčic, Sklenném, Františkově, Branné a konečně v Kladsku Miedzylesie, Szklarnia, Różanka, Miedzygórze, Sklary a Wilkanowie. JETMAR, Václav, *Historie obce Červená Voda*, dostupné online: <http://www.cervenavoda.cz/obec-cervena-voda/historie> [10. 3. 2020].

¹⁴ *100 let textilní výroby v Červené Vodě*, Červená Voda 1985.

¹⁵ BOHMANN, Alfred, *Das Sudetendeutschstum in Zahlen*, München 1959, s. 138, 188.

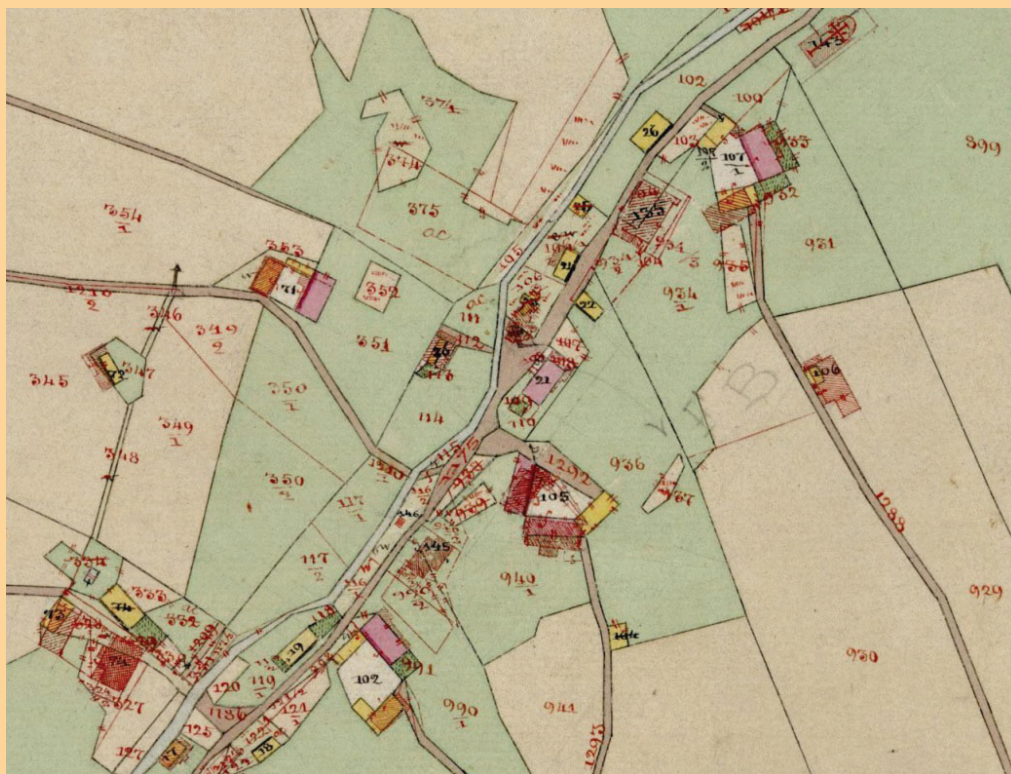
Stabilní katastr a jeho mapy

Neocenitelný pramen pro poznání historie (nejen) vesnických sídel a jejich zástavby představují mapy stabilního katastru. Stabilní katastr byl prvním komplexním a podrobným katastrálním mapovým dílem pořízeným pro celé území habsburské monarchie. Mapy, zachycující území Čech, Moravy a Slezska, dokumentují krajinu, síť cest, sídelní útvary jako jsou vesnice, města i samoty ve velké míře podrobnosti až do úrovně jednotlivých staveb. Pro každé katastrální území byly pořízeny čtyři elaboráty: indikační skizza, císařský otisk, originální mapa a písemný elaborát. Na mapách lze vidět půdorys vesnice, plužiny, členění krajiny, půdorys usedlostí a jednotlivých staveb. Stavby jsou barevně odlišeny žlutou a červenou barvou podle požární odolnosti/spalnosti

materiálu, z něhož byly postaveny. Žlutá barva představuje spalné objekty, tedy stavby převážně dřevěné, červená barva stavby nespalné a požárně vyhovující, ale i pod touto barvou se „skrývala“ zástavba do značné míry dřevěná. Na mapách jsou také zaznamenána vodní díla s příslušným počtem vodních kol, náhonem a kamenosochařská díla.²³ V knize používáme originální mapy stabilního katastru, které obsahují nejpodrobnější kresbu a zachycují i mladší proměnu sídla a staveb. V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století probíhala reambulace mapy a byly do ní zaneseny aktualizace včetně přestaveb jednotlivých domů a jejich stavebních úprav (např. položení nespalné krytiny břidlice, přezdění obvodových stěn aj.) karmínovou barvou.²⁴

²³ HAUSEROVÁ, Milada – POLÁKOVÁ, Jitka, *Pomůcka pro používání základních historických map*. Praha, ČVUT, 2015. EBEL, Martin, *Stabilní katastr a jeho využití pro dějiny staveb. Dějiny staveb*, 2004, s. 5–14.

²⁴ Všechny zveřejněné mapy stabilního katastru jsou dostupné na <https://ags.cuzk.cz/archiv>. NOVOTNÝ, František, *Nauka o rakouském katastru a o knihách pozemkových se zvláštním zřetelem na Království České*. Pro posluchače Vysokých škol technických a pro Civilní Techniky, Praha 1896. Dostupné online: <https://www.cuzk.cz/CUZK/media/knihy/Novotny%20F%20Nauka%20o%20rakouskem%20katastru/04.htm> [25. 1. 2023].

1-1 Heřmanice, výřez z originální mapy stabilního katastru ukazuje několik vrstev záznamů, ze kterých lze vyčíst údaje pomáhající určit stáří staveb a materiál, z nichž byly objekty postaveny. Červená šrafura značí stavební úpravy objektu, při kterých objekt změnil svůj zastavěný půdorys (mohly představovat kompletní přestavbu staršího objektu, nebo novostavbu na dosud nezastavěné parcele, a to od roku 1839, kdy došlo k mapování až do závěru 19. století, kdy byly zákresy změn uzavřeny). Žlutě značené jsou objekty spalné a z velké části dřevěné, které byly často v průběhu 19. století přezdívány, nebo zcela přestavěny. Stavby zachycené růžově představují objekty nespalné, tedy převážně zděné s kvalitní krytinou, které podléhaly méně přestavbám. Výřez z mapy zachycuje i dvě novostavby na st. p. č. 135, kterou představuje hostinec čp. 93 z roku 1864 a kostel na st. p. č. 143 ze závěru 19. století se zákresem latinského kříže do půdorysu.

První číslování domů

V rámci sídelního průzkumu byly pro všechny zkoumané vesnice rekonstruované okruhy prvního číslování, které jsou s větší či menší mírou dodnes dochované a představují cenný, se zástavbou stále spjatý doklad a pramen poznání dějin vesnice a domů.

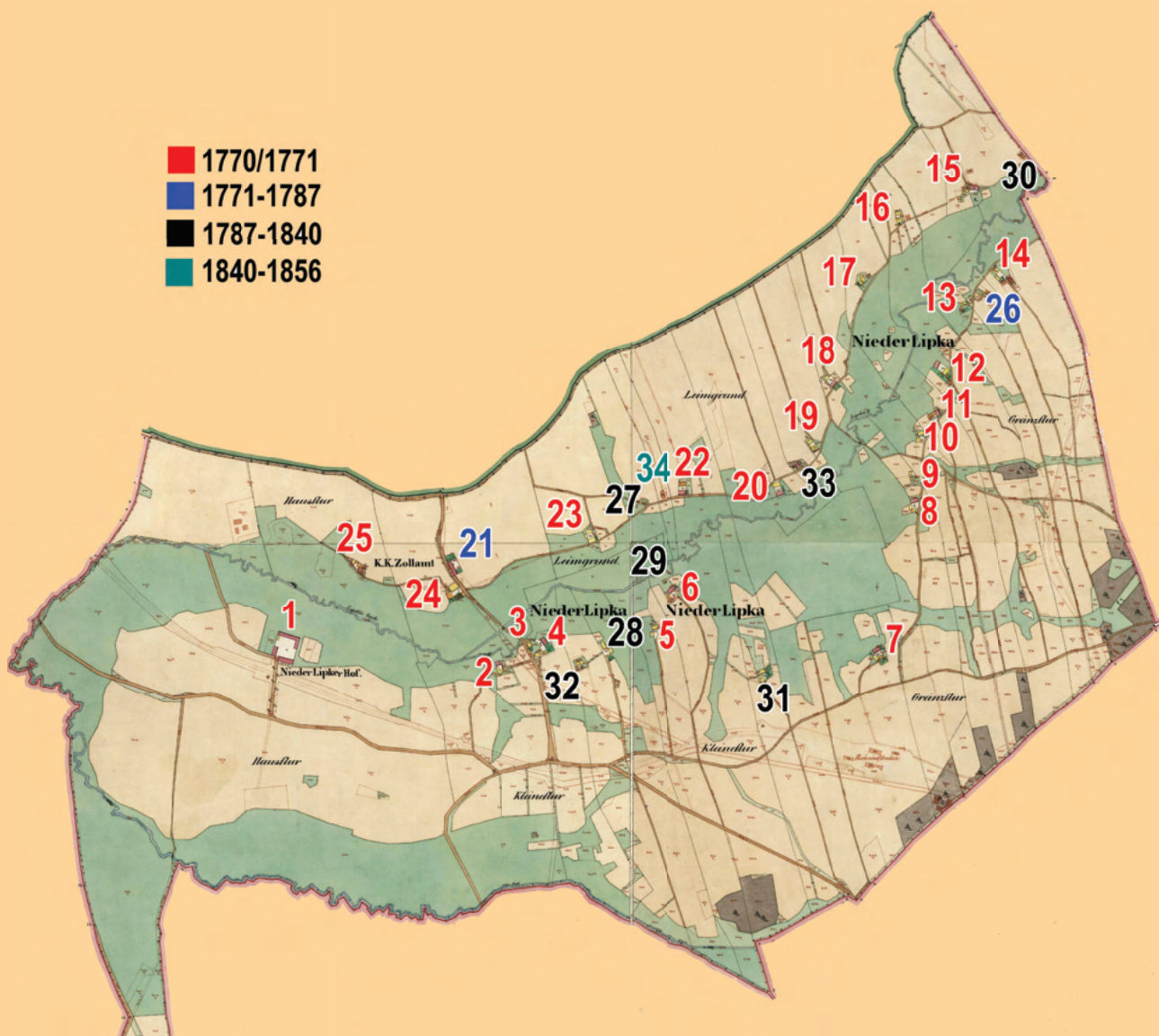
Číslo popisná, tak jak je známe nyní, byla zavedena nařízením Marie Terezie v roce 1770/1771 z praktických potřeb monarchie. Důvody pro zavedení jednoznačné identifikace číslováním domů byly důsledkem neuspokojivých poměrů vojenských odvodů za sedmileté války i po ní. Nově zaváděný rekrutský systém vyžadoval přesnou evidenci obyvatelstva – prostřednictvím zápisů v matricích a prostřednictvím soupisů obyvatelstva po obytných domech. V požadavcích na provedení prvního číslování domů byly nastaveny jednoduché zásady pro označování domů.²⁵

Konskripční komise udělovaly čísla popisná všem obytným objektům ve městě či na vesnici bez ohledu na sociální příslušnost obyvatel. Popisnými se čísla snad nazývala proto, že byla při číslování na domy přímo napsána, resp. malována, a při úpravách znovu obnovována – od té doby platí povinnost označovat domy popisným číslem. Číslo 1 bylo zpravidla uděleno významné stavbě (např. fara, radnice, rychta), nebo se začalo s číslováním na okraji zástavby. Číslování postupovalo uzavřeným okruhem po směru chodu hodinových ručiček. Zajímavé je, že vesnice na českomoravském pomezí jsou číslovány jak po směru hodinových ručiček, tak také v opačném směru.²⁶ Uzavřený okruh prvního číslování můžeme považovat za věrohodnou informaci o sídelním stavu vesnice v roce 1771.²⁷

²⁵ V textu jsou vybrány pouze některé zásady, které dokreslují udělení čísla popisného. Více zde: EBEL, Martin. Číslování domů, *Dějiny staveb*, 2005, s. 21–24.

²⁶ Některé vesnice s ohledem na svůj půdorys mají pouze číselnou řadu Dolní a Velká Morava, Bílá Voda, Mlýnice. U Horní Moravy je také číslování provedeno v řadě, která byla výrazně upravena na začátku 19. století.

²⁷ Většina vesnic má dodnes dochovaný okruh prvního číslování. Města a také vesnická sídla, ve kterých probíhal čilý stavební ruch, byla na začátku devatenáctého století přečíslována v rámci aktualizace konskripčního a rekrutského řádu v roce 1804/1805 Františkem I. EBEL, Martin, Číslování domů. *Dějiny staveb*, 2005, s. 24. ŠKABRADA, Jiří, *Lidové stavby*, Praha 2003, s. 51–52.

1-2 Dolní Lipka, originální mapa stabilního katastru Dolní Lipky se záznamem čísel popisných barevně odlišených dle jejich vzniku. Okruh prvního číslování je ve vesnici částečně dochován (čp. vyznačena červeně). Okruh začínal na západním okraji zástavby u již zaniklého hospodářského dvora čp. 1 a pokračoval proti proudu potoka směrem k východu na okraj katastru, kde se otočil po proudu potoka směrem k západu a zde byl ukončen u čp. 25. Součástí okruhu bylo číslo popisné 21, ovšem po roce 1771 zaniklo a znovu se objevuje v Josefském katastru 1787 (značeno modře), kdy bylo čp. 21 přiděleno nově vzniklé celnici. V Josefském katastru se nově objevuje i čp. 26. V rozmezí let 1787-1840 vznikají čp. 27-33 (značena černě). Během let 1840-1856 vznikl nový objekt s čp. 34 (značeno zeleně).

2-1 Velká Morava, historická fotografie z počátku 20. století zachycuje v pravé části fotografie průčelí selských usedlostí posazených na terénní hraně nad řekou Moravou a za nimi navazující pruhy polností. (MM Králíky)

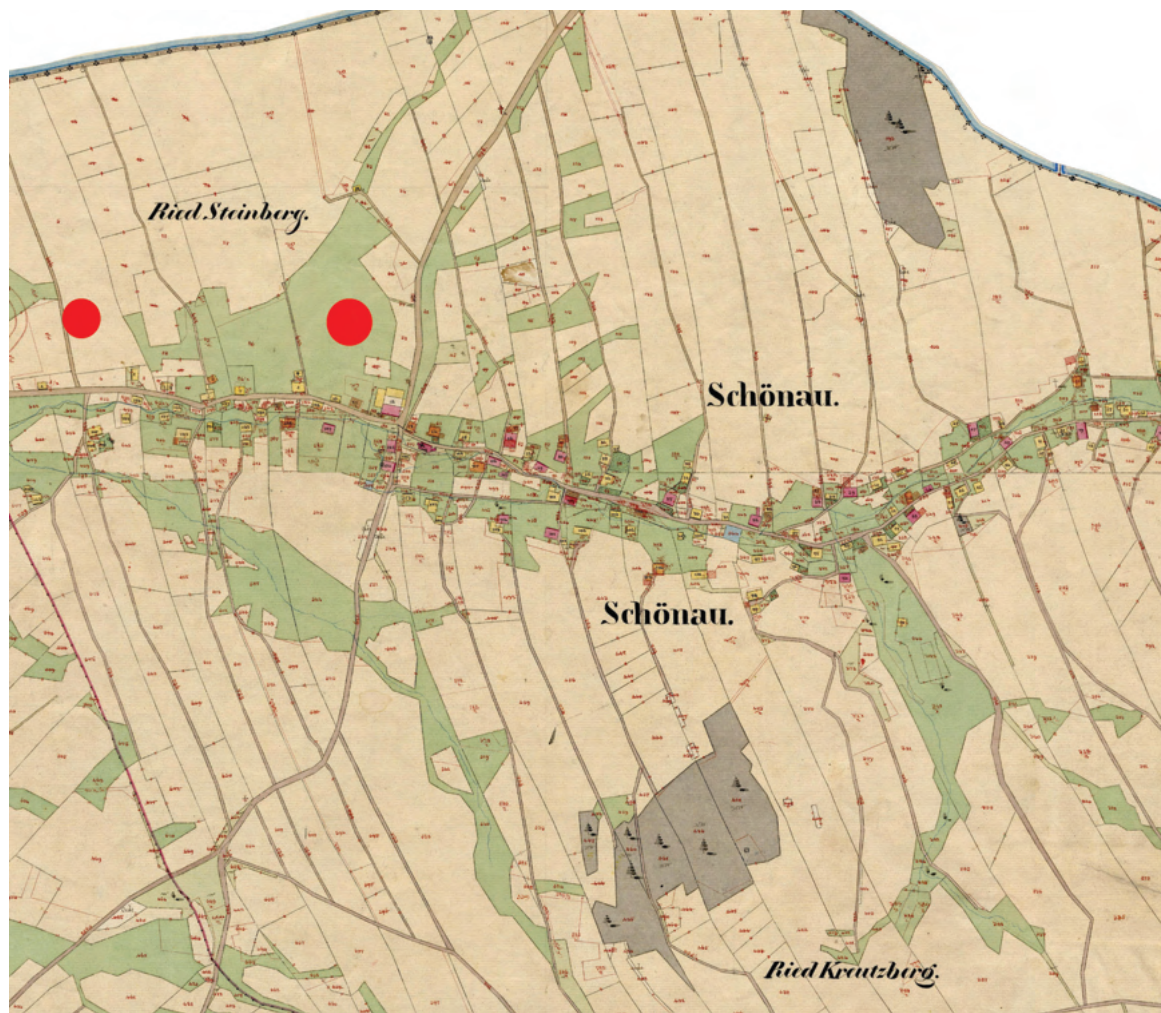
Půdorys vesnic

Před trvalým osídlením měla zdejší krajina podobu zalesněného území s dlouhými údolními sevřenými mezi horské hřebeny, jejichž osu tvořily vodní toky. Tyto podmínky limitovaly podobu vysazení nových vesnic v typickém údolním lánovém systému, který je známý od doby vrcholného středověku a užíval se i v 16. století, v souvislosti s postupem osídlení do výše položených a zalesněných území.¹⁶ V tomto systému byly založeny vesnice Lichkov, Heřmanice, Horní, Prostřední, Dolní Lipka, Boříkovice, Dolní Morava, Dolní Hedeč, Petrovičky, Červený Potok, Dolní Orlice, Velká Morava, Červená Voda, Šanov, Bílá Voda a Mlýnice.

Při zakládání vesnic v údolním lánovém systému byly usedlosti umísťovány v řadách ideálně na obou březích potoka, v přímé návaznosti na své polnosti.¹⁷ Plužina byla vyměřena s polnostmi rozměřenými v paralelních pruzích, pokud možno kolmo na vodní tok či na komunikaci podél vody a vyplňovala celou obdělávanou plochu katastru. Vyšší polohy většinou vyplňovaly lesní komplexy patřící vrchnosti. Usedlosti byly vysazené na okraji svých polností zpravidla na horní hraně údolí, protože byla upřednostněna snadná dostupnost na pozemky a díky odstupu od údolní nivy potoka, byly chráněny před velkou vodou při jarních táních, či povodních. Na Králícku

¹⁶ Některá malá hospodářství zde „šplhají“ až do výšky okolo 800 m n. m. (např. Horní Lipka, Horní Morava, Horní Orlice, Zlatý potok atd.)

¹⁷ ŠKABRADA, Jiří, *Nástin vývoje vesnických půdorysů plužin v Čechách*, Brno 2022, s. 189, 252.

2-2 Šanov, výřez z originální mapy stabilního katastru zachycuje část údolního lánového systému s pravidelnými pruhy polností po obou stranách vodoteče. Na mapě je na první pohled patrný široký pruh bývalé dědičné rychty, zaniklé čp. 77. (ČÚZK)

vesnice zakládané ještě v 17. století (Moravský Karlov, Horní Orlice) a také na začátku 18. století (Horní Morava)¹⁸ navazovaly na tento systém. Tato sídla, založená až v nejvyšších a nově odlesněných polohách nebo na místě zrušeného dvora, však měla již mnohem menší měřítko.

Mladší úprava lánových pruhů představuje jejich rozdělení na užší pruhy nebo v opačném

směru kratší díly, jak můžeme vidět u Dolních Boříkovic, či svedení uvolněné půdy pro vznik mladších panských dvorů po třicetileté válce. Prostor mezi většími usedlostmi a prostranství podél komunikace a potoka postupně v 18. a 19. století zaplňovaly menší hospodářství nebo domky řemeslníků bez hospodářského zázemí. Místy docházelo k mladšímu vysazování domkářských enkláv na panské

¹⁸ Severní část intravilánu Horní Moravy byla vyměřena na vymýceném panském lese v jednostranném systému údolního lánového schématu podél místní vodoteče, přítoku řeky Moravy. Národní archiv (dále jen NA) Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1085, fol. 28–33.

2-3 Horní Heřmanice, historická fotografie horní části vesnice, kde drobná hospodářství byla rozeseta až k horskému hřebeni v nadmořské výšce 800 m n. m. Tato část vesnice byla v 2. polovině 20. století pohlčena opět lesem. (MM Králíky)

půdě¹⁹ nebo k nové parcelaci zbylé plužiny na jednotlivé mladší úseky nebo tratě, které již zpravidla nenavazovaly na usedlosti.²⁰

V rámci vysazení vesnice byly vysazeny rychty a vyměřeny jejich pozemky. Rychty měly výjimečné postavení v rámci vesnice, co se týče velikosti staveb a náročnosti jejich provedení. Rychtáři vlastnili větší výměru pozemků, často měli různá výsadní práva k založení mlýnů (např. Velká Morava rychta pozdější čp. 9, na jejím lánů mlýn čp. 10), nebo sloužily jako hospody (Moravský Karlov čp. 13). Na mapách stabilního katastru pro moravskou stranu sledovaného území lze díky rozměru pozemků jednoznačně identifikovat rychty s dědičným rychtářským úřadem, který

byl zrušen v roce 1848 (Šanov čp. 77 zbořeno, Bílá Voda čp. 7 zbořeno, Moravský Karlov čp. 13, Velká Morava čp. 9, Červená Voda čp. 196, Mlýnice čp. 4). Na území panství Králíky rychty vysazovány nebyly. Fungoval zde až do poloviny 19. století systém volených členů obecní samosprávy, kdy byl volen do čela obce rychtář zvaný šolc (Scholz) a s ním několik (2–3) dalších přisedících (Schöppe).²¹

V sedmnáctém století byly na území Králícka a Červenovodska vysazeny nové vesnice v rámci vrchnostenských akcí. K roku 1693 je zachycena existence Horní Orlice, vysazené na místě zrušeného panského dvora v systému navazujícím na údolní lánová schémata, a Horní Hedče, situované v jihovýchodním

¹⁹ Např. lokalita Domky vysazené na pozemcích vrchnostenského dvora v katastru Prostřední Lipka.

²⁰ Např. západní část intravilánu Horní Moravy, která byla dodatečně rozparcelována po vyměnění lesa, jednotlivé pozemky představují úzké tratě bez návaznosti na usedlosti. Shodně východní část plužiny na katastru Velké Moravy, která byla v mladším období rozdělena na jednotlivé tratě a pravidelné úseky.

²¹ Státní oblastní archiv v Hradci Králové (dále jen SOA HK), archivní oddělení Zámorsk (dále jen AO), Velkostatek Králíky, kartony č. 32–41, 331–335.

cípu katastru Červeného Potoka, jejíž plužina vymezená na okraji starší vesnice byla nově pravidelně rozparcelovaná do dvou řad drobných pruhů polností. Novověký typ pravidelné parcelace paralelních pruhů byl použit pro horní část Moravského Karlova, Horní Boříkovice založené před rokem 1740, kde jsou usedlosti vysazené podél cesty a ne na okraji svého lánu,²² a také pro dominikální vísku Horní Morava založenou roku 1677. Její území vymezené zemskou hranicí řekou Moravou a panským lesem bylo rozparcelováno do pravidelných krátkých a úzkých pruhů. Nejmladší vesnicí sledovaného území je Mlýnický Dvůr, který byl založen v roce

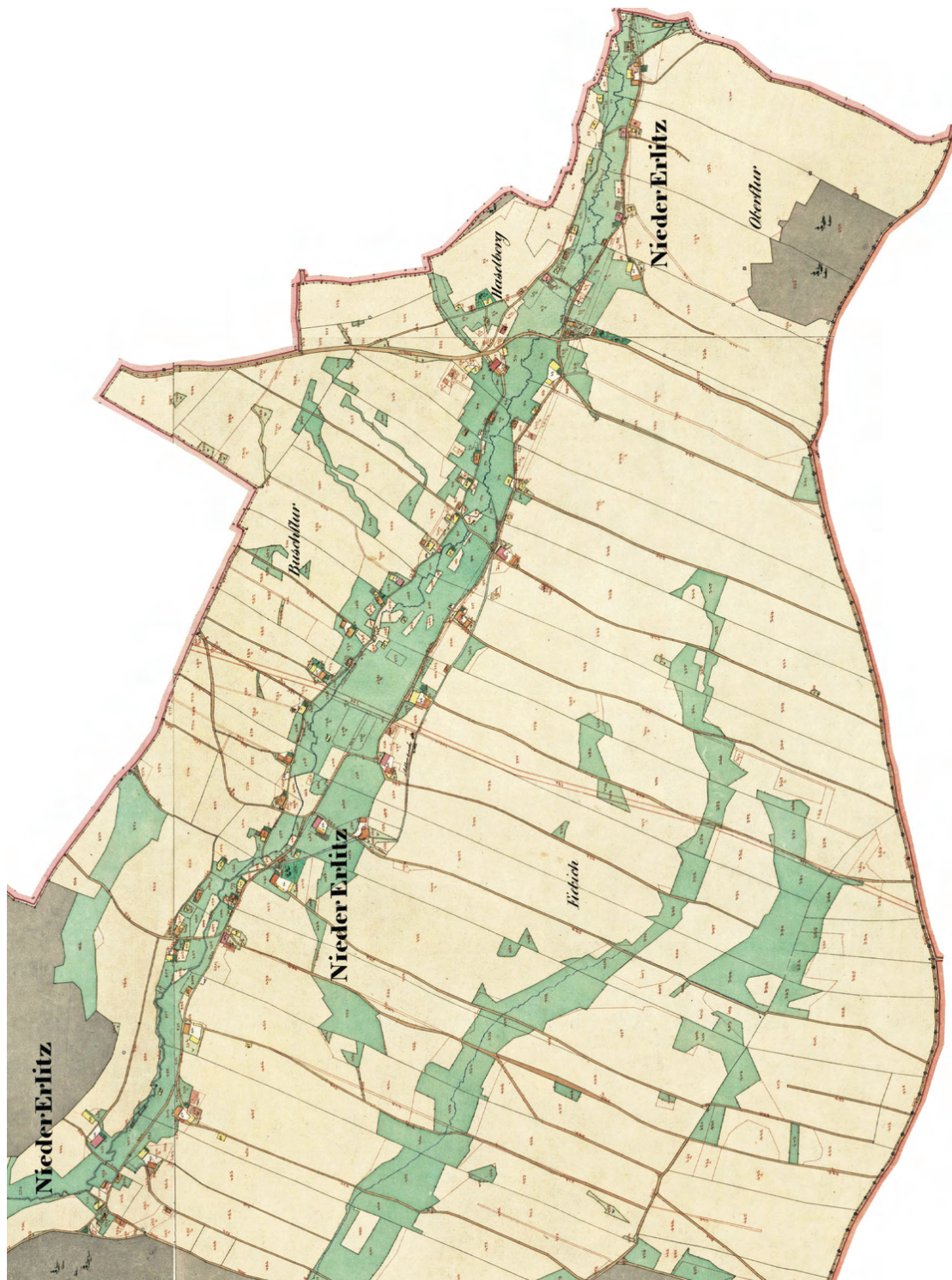
1737 kolem bývalého svobodného dvora sklářského statku. Proto má vesnice odlišný systém založení a představuje shlukové sídlo chalup a domků, jehož přirozeným centrem se stal renesanční zámeček a pozdější kostel.

Struktura osídlení a uspořádání plužiny výrazně utrpěla v průběhu druhé poloviny 20. století. V důsledku vysídlení tradičně hospodařícího německého obyvatelstva došlo k zániku téměř celých vesnic (Horní Hedeč), nebo jejich horních částí (Heřmanice, Horní Morava, Moravský Karlov, Šanov). Parcelace plužiny byla narušena v rámci kolektivizace zemědělství a ve výsledku došlo k celkové proměně krajiny a rozšíření lesního porostu.

²² Novověká parcelace představuje modifikovanou aplikaci staršího lánového systému, kdy poloha komunikace, vodoteče nebo jiný důvod znemožňuje obvyklejší formu s umístěním usedlostí na konci svého lánu. Charakteristické jsou tyto vsi zejména v členitém terénu podhůří, které bylo kolonizováno v pokročilém novověku. Typickým znakem je větší pravidelnost jak v rozměření, tak v modulech a také obecně menší plošná výměra (šířka, délka). K. Kuča užívá pro novověké vesnice název parcelační vesnice. J. Škabrada ve své nové práci navrhuje termín proužkový systém. Srov. KUČA, Karel, Oblasti dochovaných výrazných strukturálních plužin v České republice, *Zprávy památkové péče*, 2014, roč. 74, č. 1, s. 44. ŠKABRADA, Jiří, *Nástin vývoje*, s. 260.

2-4 Lichkov. Výřez z originální mapy stabilního katastru zobrazuje část údolního lánového systému, tzv. Dolní konce vesnice, na kterém je patrné původní zakládací schéma. Jižní strana katastru je pravidelně členěna dlouhými pruhy polností s usedlostmi situovanými při komunikaci nad řekou s jasným vztahem ke svým polnostem, které plynule navazují za usedlostí. Pruhy selských usedlostí mají shodnou šířku, ve staročeských mírách cca 260 českých loktů, a zahradnické usedlosti na horním konci dosahují poloviční šíře. Šedivě vyznačená plocha představuje mladší parcelaci. (ČÚZK)

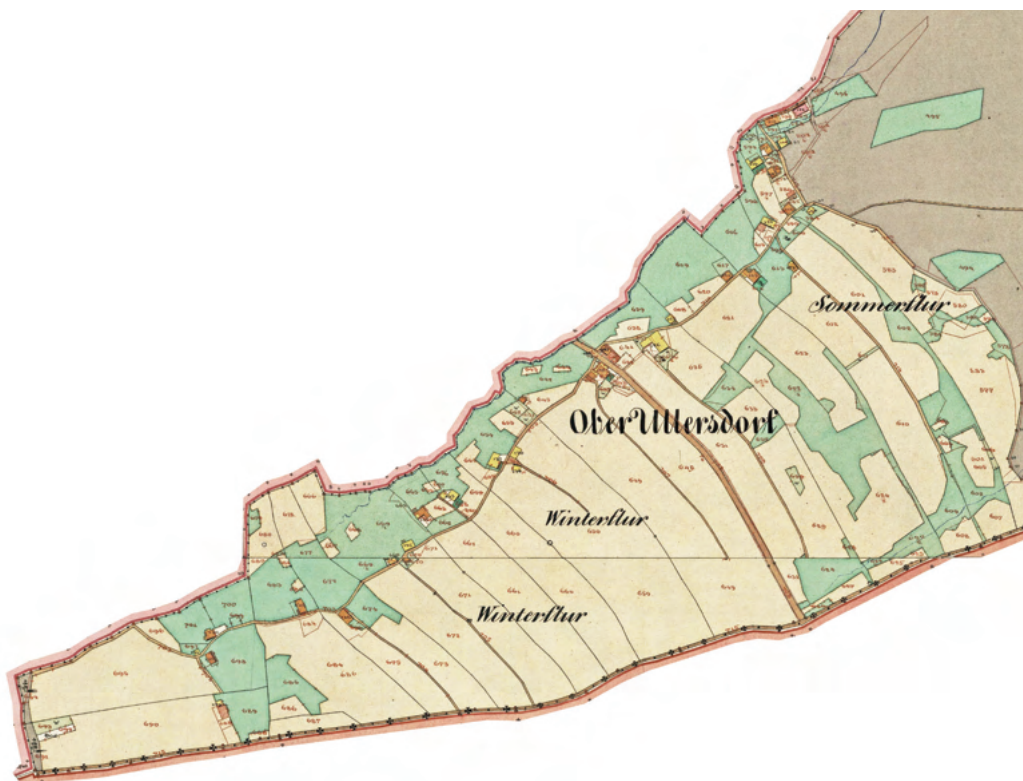
2-5 Dolní Orlice zachycená na mapě stabilního katastru představuje pravidelný údolní lánový systém. Nejstarší záznamy o vesnici z poloviny 17. století, kde se uvádí 15 sedláků, lze v tomto případě dobře propojit s parcelací zachycenou na mapě stabilního katastru, kde na jižní straně vesnice jsou rozměřeny pravidelné pruhy polností pro selské usedlosti a na severní straně jsou na kratších a užších (cca polovičních) pruzích vysazeny menší zahradnické usedlosti. (ČÚZK)

2-6 Moravský Karlov, výřez horní části vesnice zachycený na originální mapě stabilního katastru, ukazuje jeden z novověkých způsobů zakládání sídel, kdy je území pravidelně rozparcelováno do úzkých pruhů, kde osou pro vysazování domů je cesta a pruhy polností volně pokračují přes cestu až k hranici katastru. Na rozdíl od staršího údolního lánového systému, kde pruh polnosti navazuje za usedlostí a před usedlostí končí vodotečí. Zajímavostí zde je šířka parcely, která zřejmě byla vyměřena v moravských loktech. Rozměr 104 moravských loktů nepochybně znamená vyměrování této části vsi s modulem dvou provazců po 52 loktech, což představuje jednu ze známých zemských měř používanou od středověku do poloviny 18. století. (ČÚZK)

2-7 Dolní Boříkovice, výřez z originální mapy stabilního katastru zachycuje mladší adaptaci lánového pruhu vedoucího kolem kostela, který byl příčně rozdělen pro domky a polnosti náležející různým číslům popisným. Vyznačeno červenou šipkou. (ČÚZK)

2-8 Horní Boříkovice, zachycené na originální mapě stabilního katastru byly založené před rokem 1740 a ukazují novověkou parcelaci, kde osu pro vysazování domů tvoří cesta a pruhy polností volně pokračují přes cestu až k hranici katastru. (ČÚZK)

2-9 Mlýnice (Lenzdorf) a Mlýnický Dvůr (Lenzhof), výřez z mapy ilustruje srovnání staršího lánového systému s dlouhými paralelními pruhy polností ve vsi Mlýnice, s vyznačenou dědičnou rychtou (bývalé čp. 5), a dělenou plužinou novověké vesnice Mlýnického Dvora založené po roce 1719. (ČÚZK)

Příspěvek k vývoji vesnického domu od závěru 18. století do poloviny 20. století

Zkoumané území náleží do regionu východosudetského domu, který zahrnuje rozlehlé pásmo severovýchodních hor (Krkonoše a Orlické Hory), Jeseníků a Opavska. Jednotlivé oblasti v takto široce pojatém území vykazují řadu regionálních variant,²⁸ jež se snažíme popsat. Tradiční dům zdejší oblasti je přízemní, roubený v celé délce půdorysu a doplněný vysokou a strmou sedlovou střechou se specifickým tvarem tvořeným dlouhými námětky způsobující prohnutí střechy i štítu. Tvar střechy a její nasazení na spodní stavbu, které je provedeno symetricky s přesahem po obou podélných stranách, tvoří jeden ze základních tradičních rysů zdejšího domu. Podlomení, charakteristický prvek roubených staveb okolních oblastí, se u zdejší tradiční formy domu nevyskytuje, naopak dřevěné bedněné štíty jsou předsazené před průčelí. Mladší zděné domy řešené v klasicistní hmotě jako přízemní se sedlovou střechou s menším sklonem nevykazují výrazné specifické architektonické znaky, jak je tomu například u zděné varianty klasicistních domů na Broumovsku, nebo na blízkém Šumpersku, což je dáno odlišným historickým vývojem jednotlivých oblastí. Stavební vývoj zde vrcholil v šedesátých a sedmdesátých letech devatenáctého století, v období největšího rozmachu textilního průmyslu, kdy klasicistní tvarosloví nahradil historismus.

Způsob utváření lidového domu v podhůří Králického Sněžníku byl stejně jako v jiných regionech dnešní České republiky ovlivněn místními specifiky, jako je dostupnost a kvalita stavebních materiálů, převládající způsob obživy, vžitá tradice a kultura obyvatel a přírodní prostředí. Zdejší podhorské klima bylo popsáno v polovině 18. století na příkladu vesnice Moravy jako výrazně nehostinné.

„... Jedná se o studený kout země. Zdejší horská políčka jsou plná kamení a kamenitých roklín. Půda je neúrodná. S námahou a za cenu velkých nákladů sedlák sice zaseje, skromnou úrodu však sklídí jen v neúrodnějších letech. Kvůli velké zimě (a dlouho přetrvávajícímu sněhu) není možné zasít včas jako na jiných místech, a proto zůstává obilí nezralé a má špatnou kvalitu.“²⁹

Venkovské osídlení zde můžeme vymezit do dvou skupin, nížinné, kde vesnice rozložené v širokých horských údolích byly převážně zemědělsky využívané až do 20. století, a horské,

kde v údolích strmě šplhajících na horské hřebeny bylo zemědělství tak chudé, že bylo nutné obživu doplnit řemeslnou činností. Ve strmých údolích po odsunu obyvatel v polovině 20. století zemědělské usedlosti zanikly a zachovaly se jen menší chalupy s minimálním pozemkem, nebo bez pozemků situované u cesty a v minulosti vázané na odbyt řemeslných výrobků.

Hospodaření na selských usedlostech, zaměřené na dobytkařství, se propadlo do uspořádání dvora a domu. Dům byl řešen jako jednotný, s chlévní dispozicí, často rozšířený o krytý dřevník přiléhající k zadní stěně. Chlévy byly prioritně situovány v návaznosti na obytné prostory a podkroví domů bylo využíváno k uskladňování sena. Do konce 18. století tvořily většinu zástavby vesnic samostatně stojící selské usedlosti. Půdorysy jejich dvorů byly koncipovány nepravidelně jako otevřené s volnou organicky rostlou zástavbou na parcele. V jistém odstupu od domu

²⁸ VAŘEKA, Josef – FROLEC, Václav, *Lidová architektura, encyklopedie*, Praha 2007, s. 340–341.

²⁹ NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1085, f. 32, 33.

stála vždy stodola a samostatný výměnek v podobě malé chaloupky.³⁰ Usedlosti představované v druhé polovině 19. století do zděné podoby pak často upřednostňovaly racionalizaci svého tvaru do podoby paralelního dvora, či trojstranného otevřeného a průjezdného dvora, přičemž výměnky zůstávaly mimo dvůr jako samostatné objekty.

Tradiční dům byl přízemní a konstrukce stěn byla až do začátku devatenáctého století převážně dřevěná, roubená z dvoustranně tesaných trámů na rybinu s mírným přesahem posledních dvou řad roubení. Hmota domu byla doplněna vysokou sedlovou střechou vytvářející na obou stranách kryté zápraží. Půdní prostor sloužil primárně jako seník, obsluhovaný ze zadního štítu velkým nakládacím otvorem. U domů situovaných ve svahu byl poslední díl domu plánovitě zapuštěn do terénu tak, aby podkroví bylo přístupné pohodlně z terénu.³¹ Charakteristický měkce prohnutý

3-1 Orličky čp. 38. Přízemní chalupa domkáře představuje poměrně autentický příklad tradiční roubené stavby s typickou, symetricky nasazenou strmou střechou krytou šindelem, zachovaným pod svrchním eternitem. Mladší šindelový obklad chrání také roubené stěny i předsazený dvoustupňový prkenný štít. Podkroví osvětluje dvojice malých okének, která jsou před nepřízní počasí chráněná šindelovými stříškami („kukličkami“). Komín vystupuje z hřebene střechy nad nikovým topenišťem v síni. Usazení kolmo ve svahu na vysoké podezdávce umožňuje vstup do síně přímo z terénu.

3-2 Lichkov, dům čp. 56 se zachoval v tradiční hmotě s vysokou střechou. Dekorativní barevná skladba eternitových šablon je lokálně oblíbeným způsobem ochrany bedněného štítu, kdežto roubené stěny světnice zde chrání prkenné bednění.

3-3 Lichkov čp. 39, detail ukazuje typické provedení nároží roubených stěn s přesahem posledních dvou trámů roubení. Spodní z nich je vždy tesařsky okosený, kdežto horní má zhlaví kolmo seříznuté, protože doléhá k prkennému bednění předsazeného štítu.

³⁰ Ostatní objekty zaznamenané na mapách stabilního katastru je těžké identifikovat vzhledem k tomu, že naprostá většina z nich již zanikla.

³¹ Domy v Dolní, Velké a Horní Moravě.

profil střechy tvořený pomocí dlouhých námetků, dosahujících místy až poloviny délky krokvi, určil i tvar trojúhelníkového štítu. Provedení štítu bylo bedněné, členěné do dvou úrovní, které byly předsunuté před líc spodní části tak, aby chránily roubenou stěnu světnice před klimatickými vlivy. Členění štítu bylo poměrně jednoduché, horní část byla nejčastěji skládaná šikmo a spodní část svisle bedněná.³² Štítu byly druhotně plošně kryté šindelem nebo jednoduchými břidlicovými obklady a později eternitovými šablonami v barevných kombinacích. V šindelovém obložení štítu se dochovaly na několika místech typické kukličky, chránící okénka ve štítu. Šindelovými obklady byly často také kryté roubené stěny stojící na kamenné podezdívce. Stěny bývaly obloženy i prkenným bedněním nebo obílené vápnem. Okenní otvory náležící k domům z 18. století byly malé a čtvercové, vymezené trámkovou zárubní.³³ V průběhu

19. století dochází ke zvětšování oken, které bylo řešeno nejčastěji proříznutím otvorů do obdélného tvaru.³⁴

3-4 Orličky čp. 23, pohled na fortelně tesané zakončení stropních trámů a prkenný obílený obklad stěny světnice, který představuje jeden z tradičních způsobů zateplení a ochrany roubených stěn před nepřízní počasí. Nad okny světnice se zachovala redukovaná podoba vyřezávaných dekorativních šambrány.

3-5 Orličky čp. 97, jednotný dům v tradiční roubené podobě. Pohled na podélnou stěnu představuje názorný příklad návaznosti jednotlivých dispozičních dílů v jedné řadě za sebou, pod společnou střechou, se vstupy ze zápraží, chráněného přesahem střechy. Svažité terén bývá využitý k zapuštění kamenného sklípku, zde se vstupem zvenčí. K zápraží vede taras z kamenné rovnaniny. K typickým znakům patří široké a nízké vstupy s trámkovými zárubněmi a svlakovými dvířky a pro Orličky typické mladší provedení osvětlení komory v podobě sdrúženého okénka.

³² Např. Čenkovice čp. 203 (zbořeno), Orličky čp. 82, 38. Složitější skladba lomenice zachycena na historické fotografii u zbořených rychty čp. 11 v Orličkách, kde byla horní trojúhelníková část skládaná do motivu půslunce, navazující obdélná spodní část svisle bedněná a kraje doplněné šikmou skladbou.

³³ Dokumentovaný nález čtvercového okenního otvoru vymezeného dochovanou trámovou zárubní Albrechtice čp. 47. SVOBODOVÁ, Jitka – HORÁK, Petr, *Nálezová zpráva (dále NZ) Albrechtice dům čp. 47 (okr. ÚO), dokumentace objektu před demolicí*, 2019, odborná spisovna NPÚ ÚOP v Pardubicích. Dále nalezeny fragmenty otvorů u domů Dolní Lipka čp. 23, 13, Dolní Boříkovice čp. 124.

³⁴ Starší podobu staveb dokumentují kromě nálezů v terénu i soubory historických fotografií uložených v MM Králíky nebo v německém archivu ve Waldkraiburgu, kde se nachází písemné materiály odsunutých obyvatel. Pro obec Červenou Vodu byly historické fotografie vydané. *Červená Voda a její části na starých pohlednicích*, Obec Červená Voda 2001.

Orlíčky čp. 82, dům ze sedmdesátých let 18. století

Stavba je příkladem tradičního domu menší selské usedlosti. Přízemní roubený dům s vysokou sedlovou střechou tvarovanou dlouhými námětky do specifického prohnutého tvaru s přesahy na obou stranách se do dnešních dnů dochoval s autentickými tesařskými detaily. Dendrochronologické datování dřevěných prvků (roubení, stropní trámy, portálky do komor, bednění štítu, krov včetně tesaných latí) určilo datum kácení dřeva do roku 1776/7.³⁵ Dům postavený jako novostavba po roce 1777 byl původně roubený v celém půdorysu, doplněný zděnou klenutou černou kuchyní, nad kterou vystupoval zděný dymník. Dispozice byla tradiční trojdílná ve dvourakovém uspořádání. V polovině 19. století byla původně roubená světnička vyzděna a v druhé polovině dvacátého století došlo k odstranění zadního hospodářského dílu.

3-6 Orlíčky čp. 82, pohled na průčelí domu v usedlosti.

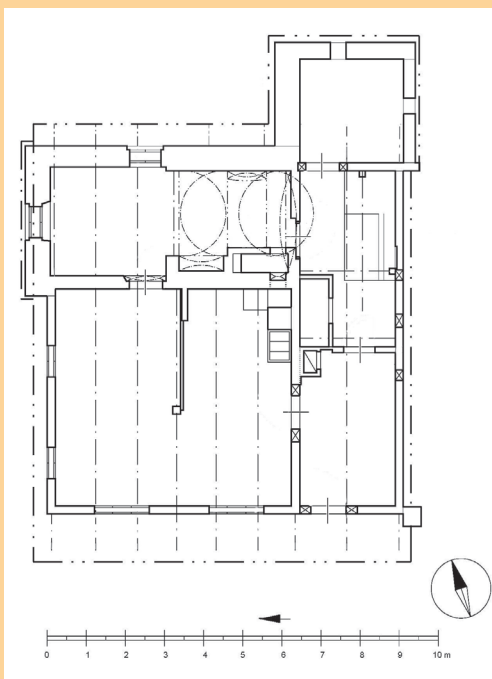

3-7 Pohled do horní části podkroví zachytil původní svislé bednění štítu, laťování pro šindelovou krytinu, zavětrování střechy šikmou latí i dřevěnou podlahu s bočními prkny nad hambalky, sloužící k uskladnění sypkých plodin.

3-8 Příklad všeobecně rozšířeného kamenného sklípku s neomítanou valenou klenbou z místního lomového kamene, s odkládacími či osvětlovacími výklenky v čelní i postranní stěně.

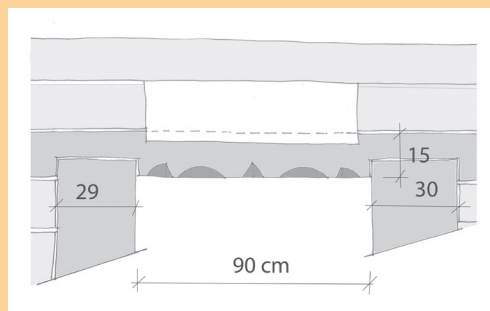
³⁵ Dům shodného tradičního typu byl datován před demolicí v Čenkovicích čp. 203, z let 1789/90. V oblasti Orlických hor a Jeseníků existuje prozatím minimum dendrochronologicky datovaných dřevěných prvků v konstrukcích vesnických domů. V oblasti Orlických hor jsou datovány pouze prvky v domech v památkové zóně v Kačerově do závěru 18. století (roubení a krov čp. 32 a čp. 55 z let 1789/90 a čp. 55 a dále některé mladší konstrukce) a v oblasti Jeseníků pouze dům čp. 125 z Bludova do let 1804/1805. Dendrochronologie.cz, databáze datovaných objektů, citováno online: <http://dendrochronologie.cz/cs/databaze/> [1. 3. 2023] SVOBODOVÁ, Jitka – HORÁK, Petr, *NZ Čenkovice dům čp. 203 (okr. ÚO), dokumentace objektu před demolicí*, 2019, odborná spisovna NPÚ ÚOP v Pardubicích.

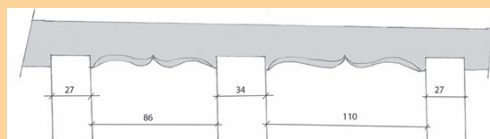
3-9 Orličky čp. 82, půdorys zachované části domu. První díl je tvořen roubenou světnicí a souběžnou zděnou světničkou ve druhém traktu, na niž navazuje zrušená černá kuchyně. Druhý díl zaujímá průchozí síň, ke které přiléhá na zadní podélné straně mladší zděný přístavek. Do odbouraného hospodářského třetího dílu vedly ze síně sdružené dřevěné portálky. Přístavky vystupující z kompaktní hmoty domů, chránící vstup před nepřízní počasí, jsou typický prvkem ve zdejší horské oblasti. (Zaměření NPÚ)

3-10 Detail tesařského provedení výběhu stropního trámu světnice s jednoduchým prkenným záklopem, dendrochronologicky datované kácení dřeva do zimy 1776/7.

3-11 Detail provedení nadpraží vstupu do síně, které je tvořené průběžným trámem roubení, s tesařsky zdobenou hranou. Nadsvětílík je druhotně vyříznutý. (Terénní skica NPÚ)

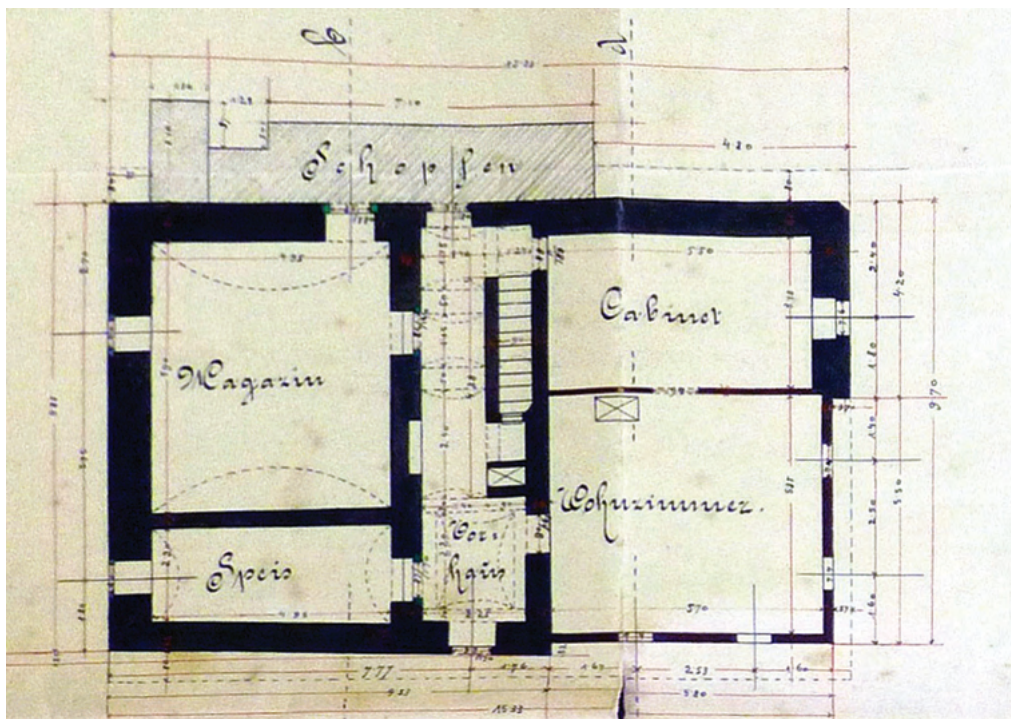

3-12 V interiéru síně se zachovaly dva druhotně zaslepené sdružené vstupy do komor či chlévů. Mají trámkové zárubně a společný překlad, tvořený trámem roubení, do něhož je vyříznuto nadpraží plochého sedlového tvaru, s okosenou hranou. Prvek je dendrochronologicky datovaný do zimy let 1776/7. (Terénní skica NPÚ)

Principem půdorysného řešení zdejšího domu – s ohledem na dlouhotrvající zimy s velkým množstvím sněhu – bylo situovat všechny podstatné provozy pod jednu střechu, a to včetně krmení dobytka. Základním typem byl trojdílný dvoutraktový půdorys rozšířený ještě o zčásti kryté zápraží a přístěnek u zadní podélné stěny, kde byl umístěn dřevník, další skladovací prostory a případně záchod. Ve druhém užším traktu byla světnička fungující i jako výměnek. Vařilo se převážně uprostřed průchozí a úzké síně, buď jen v nice, nebo v průchozí černé kuchyni. Dymník pak vystupoval ze střechy v jejím hřebeni. Třetí díl tvořil spojený nebo dvouprostorový chlév přístupný ze síně a zároveň venkovními dveřmi, nebo

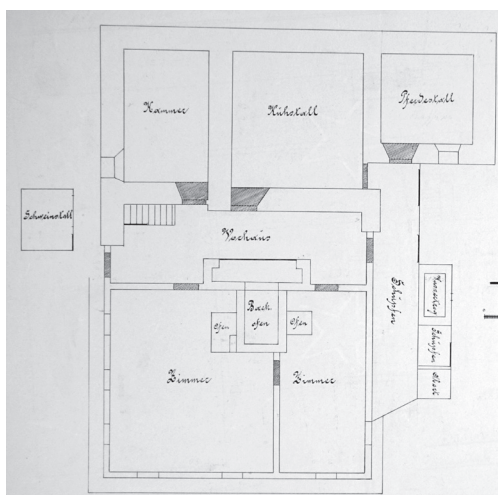
u smíšené dispozice chlév s komorou. U větších usedlostí byly chlévy pro hovězí dobytek umístěny ve čtvrtém dílu, do kterého vedla v interiéru chodbička. Roubené chlévy se téměř nikde nedochovaly, protože byly přestavěné a přezděné nejpozději do poloviny 20. století.³⁶ Vysoké podstřeší, ve kterém se ukládalo seno, bylo přístupné žebříkovými schody ze síně a velkým nakládacím otvorem v zadním štítu.

Menší chalupnická stavení svojí podobou i dispozicí v podstatě kopírovala selské domy. Také měla dvoutraktové řešení nejčastěji se třemi okenními osami v průčelí a široký půdorys s vysokou střechou. Třetí díl byl často smíšené dispozice, chlév s komorou, někdy využívaný jako výměnek. Světnice chalup se

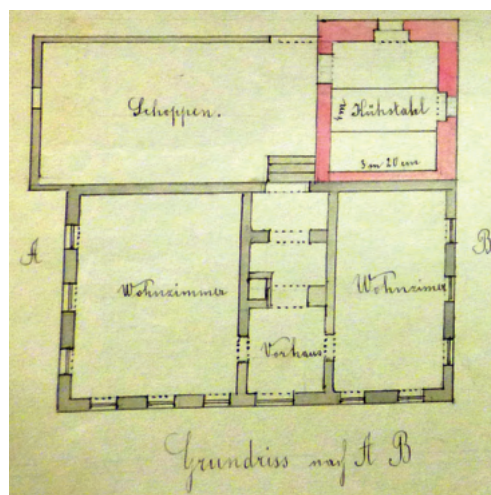

3-13 Červená Voda čp. 42, výřez půdorysu ze stavebního plánu na přestavbu domu z roku 1895. Půdorys zachycuje tradiční dispozici zdejších domů v trojdílném, dvoutraktovém uspořádání. Úzká klenutá průchozí síň, obsahuje uprostřed prostor bývalé níkové kuchyně, doplněné odkládací nikou v protější stěně. V obytném předním dílu se nachází roubená světnice (Wohnzimmer) a zděná světnička (Cabinet). V zadním hospodářském dílu leží komora (Speis) a bývalý chlév s přímým výstupem do dvora (označený jako sklad – magazin), obojí zastropené valenými klenbami. K zadní podélné straně domu pod zápraží byl vestavěn bedněný přístěnek (Schopfen). (OÚ Červená Voda)

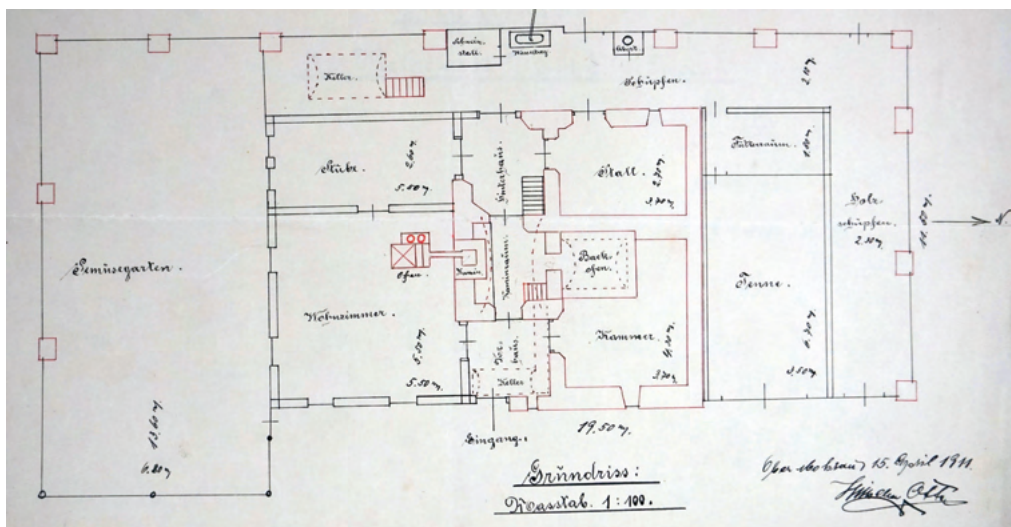
³⁶ Poslední celoroubené domy s dochovanými roubenými chlévy jsou čp. 66, 96 v Orličkách.

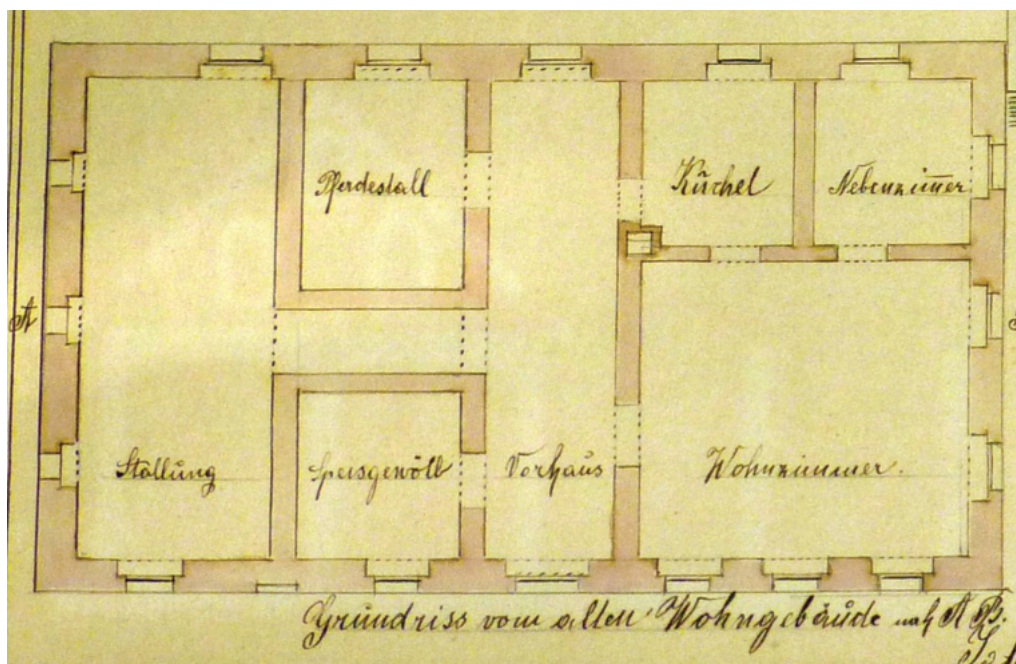
3-14 Horní Morava čp. 2, půdorys domu zachycuje tradiční dispozici doplněnou kolmo připojenou zděnou stájí pro koně. Dispozice má dvoutraktové uspořádání s průchozí úzkou síní. Do ní je vložena kuchyňská nika, obsluhující i otopná zařízení ve světnici a světničce. Nedatovaný plán pochází zřejmě ze začátku 20. století, kdy z nikové kuchyně byla obsluhována už jen chlebová pec. (SOA HK, AO Zámorsk)

3-15 Červená Voda čp. 234, výřez ze stavebního plánu z roku 1892 (A. Lutyh) na dostavbu chléva ve dvoře zachycuje starší dispozici domu s průchozí černou kuchyní, která obsluhovala oboustranně obytnou dispozici. (OÚ Červená Voda)

3-16 Horní Morava čp. 33, stavební plán z roku 1911 zachycuje tradiční trojdílné jádro domu doplněné o stodůlku ve čtvrtém dílu (Tenne). K zadní podélné a štítové straně domu je připojený bedněný přístavek (Holzschupfen). Tradiční jádro domu bylo dvoutraktové, s úzkou síní a průchozí černou kuchyní, která obsluhovala otopné zařízení ve světnici a chlebovou pec v komoře. Na plánu je v prostoru kuchyně zachyceno mladší zděné těleso komína, do kterého byl zaústěn sopouch ze sporáku ve světničce. (SOA HK, AO Zámorsk)

3-17 Červená voda čp. 133, výřez ze stavebního plánu z roku 1895 zachycuje tehdejší stav domu v selské usedlosti s chlévní dispozicí, kdy byly stáj a chlév pro hovězí dobytek přístupné přímo, nebo úzkým průchodem ze síně. Kuchyně zde proto není umístěná v síni, ale v druhém traktu za světnicí. (OÚ Červená Voda)

často využívaly k řemeslným pracím, jak naznačuje u některých staveb velký počet oken se snahou o maximální prosvětlení interiéru.³⁷ Ve světnici často stál tkalcovský stav, kolovrat nebo pracovní stůl na vyřezávání.³⁸ Podle rozmístění okenních os na domě lze poměrně často identifikovat i oboustranně obytnou dispozici, která souvisela s rozvíjejícím průmyslem. Vytápění obou obytných dílů bylo zajištěno zpočátku ústředním dýmníkem, do kterého byly svedeny sopouchy z jednotlivých topidel, od druhé poloviny devatenáctého století byly na střeše umístěné dva komíny.

Jak ukazují mapy stabilního katastru z roku 1835 pro moravskou část a z roku 1839 pro českou, byla dřevěná zástavba (pravděpodobně

i s dřevohliněnými komíny) do konce první třetiny 19. století zcela převažující, a to i na předměstí města Králíky. Ojedinele se vyskytující červeně značená zástavba představuje z větší části domy smíšené konstrukce opatřené zděnými dýmníky s nespalnými stropy v síni, či první celozděné stavby převážně vrchnostenské proveniencie, či rychty.³⁹ Ve vesnickém prostředí se v závislosti na prosperitě, dané zejména rozvojem textilního průmyslu právě v této době začaly uplatňovat zděné novostavby, které předznamenaly stavební trend spočívající v přezdívání většiny usedlostí nebo jejich částí v průběhu 19. století. K trendu výstavby zděných domů a jejich přezdívání přispěl i plošný zákaz výstavby ze

³⁷ Velikost světnic a počet oken patrně ovlivnili i tradiční tkalcovství, kvůli umístění více stavů ve světnici. Tkalcí usilovali, aby směli i po roce 1845 světnice stavět ze dřeva. ŠTĚPÁN, Luděk – VAŘEKA, Josef, *Klíč od domova: lidové stavby východních Čech*, Praha 1991, s. 231.

³⁸ Haus der Kultur in Waldkraiburg v Německu, Archiv der Adlergebirge, Nieder Orlitz, Hugo Stumpf, Häusla on Häusleute.

³⁹ První celozděné stavby vrchnostenské proveniencie např. Mlýnský Dvůr zámek čp. 9, mlýny čp. 6, 20, škola čp. 39, Heřmanice čp. 91, rychty, stavby obchodníků (Mlýnský Dvůr čp. 33) nebo továrníků.

3-18 Dolní Boříkovice čp. 126. Dům usedlosti z roku 1863 představuje progresivní ukázkou patrového zděného domu z období nastupujícího architektonického historismu. Objekt je na dvorní straně před chlévy vybavený arkádovým náspím a na přední straně síně datovaným vstupním pískovcovým portálem králického typu. Fasáda má na podélné straně dosud čitelné štukové členění římsami a soklem, v přední části doplněné kvádřovou rustikou a okna vybavená profilovanými šambránami s pískovcovými parapetními římsami.

dřeva na vesnicích uplatňovaný ve stavebním řádu z roku 1816.⁴⁰

Zděné novostavby z první poloviny 19. století byly nadále stavěné v tradičních hmotových proporcích starších roubených staveb jako přízemní s širokým půdorysem. Charakteristická byla vysoká střecha s výraznými námětky s předsazeným dřevěným štítem s šindelovým nebo břidlicovým obkladem,⁴¹ místy ve vrcholu zvalbená, současně se vyskytoval i zděný štít shodného tvaru.⁴²

⁴⁰ EBEL, Martin, *Dějiny českého stavebního práva*, Praha 2007, s. 118–120.

⁴¹ Např. Dolní Morava čp. 25, Šanov čp. 8, 20, 23, 82, 97 a u nedávno zbořeného hostince čp. 102.

⁴² Např. Mlýnice čp. 2, Velká Morava čp. 37, Šanov čp. 17.

⁴³ Ke konci 18. století, mezi lety 1784–1788, se vyskytla kauza ohledně vrchností nepovolené výroby vápna a cihel na území Velkostatku Králíky. SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654–1946, ič. 688, kt. č. 138.

⁴⁴ NA Praha, Duplikát stabilního katastru, D10, fasc. 3893, kt. 1722.

⁴⁵ Dokumentováno jen u Dolní Boříkovice čp. 126, Prostřední Lipka čp. 118, Dolní Morava čp. 6, Písařov čp. 104. Zaměření obdobného typu domu ze Stříbrnice (okr. Šumperk) čp. 29 ukazuje zajímavou dispozici interiéru, kde kromě krytého zápraží je zachycena i střední chodbička ze síně do čtvrtého dílu, kde byly chlévy. MEZIHORÁKOVÁ, Klára – HŮRKOVÁ, Ludmila, *Proměny venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století – vybrané stavby*, Praha 2019, s. 124–135.

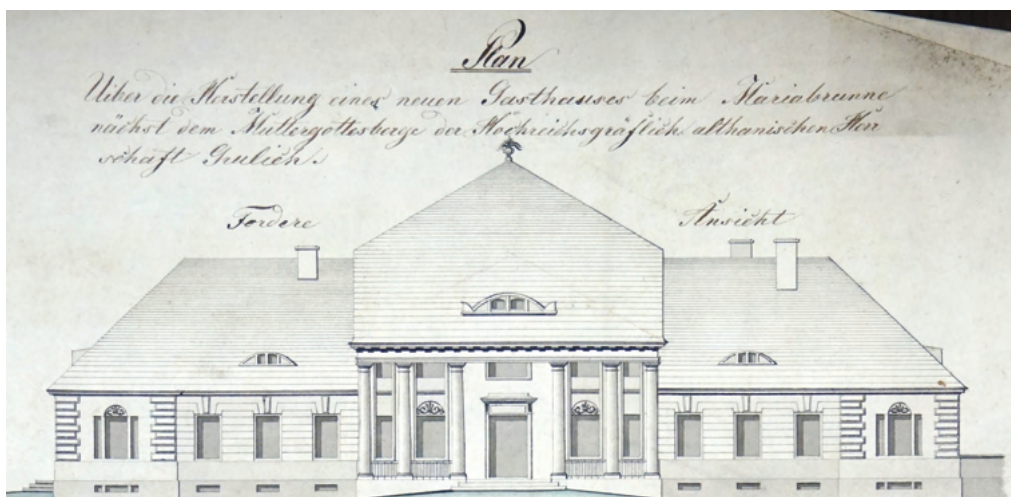
⁴⁶ Např. klasicistní panský dvůr v Lichkově.

Pro zdění domů se užívala pálená cihla,⁴³ protože místní tvrdý a chladný kámen, rula a svor, byl obtížně využitelný, a najdeme ho především v podezdívkách a ve zdivu chlévů.

Představu o materiálovém řešení zástavby si můžeme udělat z popisu vesnice Dolní Orlice v polovině devatenáctého století: „Z celkových 129 domů je postaveno 11 z kamene nebo pálených cihel, 13 z nepálených cihel, kdežto převaha 131 staveb je postavena ze dřeva. Z toho pouhé 3 domy měly tvrdou krytinu, ostatní šindel, 10 domů mělo dosud krytinu ze slaměných došků.“⁴⁴

Během první poloviny 19. století se na zděných stavbách začal projevovat vliv klasicistní venkovské architektury, pronikající do zdejší oblasti zejména z oblasti německého Šumperska, kde se hornohanácký dům vyvinul do specifické podoby zděného domu s klasicistním tvaroslovím, členěným štítem se štukovou výzdobou a arkádou na pískovcových sloupech tvořící kryté zápraží/náspí. Přes blízkost regionu se rozšíření domu podle moravských vzorů s arkádovým náspím v regionu Králicka uplatnilo jen ojediněle.⁴⁵ Vrchnostenských staveb z tohoto období, které také ovlivňovaly soudobé trendy stavitelství na vesnici, nebylo mnoho.⁴⁶ Zajímavou ukázkou klasicistní architektury představuje stavební plán z roku 1843 na výstavbu panského hostince u kláštera Hory Matky Boží Na Kopečku.

U zděných klasicistních staveb měla střecha sedlový tvar a byla nasazena symetricky na přízemí bez zápraží nebo jen s malým přesahem, tvořeným vysunutou profilovanou korunní římsou. Logicky se

3-19 Dolní Hedeč, výřez z nerealizovaného stavebního plánu pro výstavbu panského hostince na Hoře Matky Boží nad městem Králíky z roku 1843. Ve vymezeném regionu ojedinělá, autorsky neurčená ukázka projektované klasicistní architektury z vrchnostenské kanceláře. (SOA HK, AO Zámrsr)

3-20 Horní Lipka, usedlost čp. 32, jejíž zděný dům s tradičním měkce prohnutým tvarem střechy doplňuje o něco mladší zděná stodola z poslední třetiny 19. století.

ztratilo původní předsazení štítu, který byl oddělen profilovanou římsou. Zděné štíty v typickém lichoběžníkovém obrysu byly členěné okny s pískovcovými parapety většínou v systému 2+1, nebo u velkých štítů 3+2 a doplněné po stranách a ve vrcholu půlkruhovitými větracími průduchy, někde doplněné v ose mezi okny o niku pro sošku či obraz světce. Architektonické členění štítu včetně štukové výzdoby, které bylo v některých případech provedené, se ve většině případů

nedochovalo v míře, potřebné k věrohodné rekonstrukci.⁴⁷ Předpokládáme, že s ohledem na horské podmínky se zde na zděných domech nerozvinula klasicistní štuková výzdoba srovnatelná s regionem Broumovska či Šumperska. Zřejmě oblíbeným standardem klasicistní fasády bylo provedení profilovaných okenních šambrán, bosáže v nároží a mělkých omítkových rizalitů členěných pásovou rustikou, či bosáží rámuující vstupní pískovcové portály. Do břidlicových střech byly osazovány

⁴⁷ Např. Červená Voda čp. 194 (zachovaly otisky členění štítu s čabrakami a pilastry), čp. 179 se zachovaly vějíře nad okny; Prostřední lipka čp. 43, Dolní Bořkovice čp. 126.

prosvětlovací vikýře a nad středním dílem malé podkrovní světničky, zachycené zejména u hostinských provozů. V polovině 19. století byl přísný zákaz použití dřeva ve výstavbě uvolněn a u novostaveb se opět objevují

3-21 Králíky, zaniklý klasicistní dům s oblíbenými prvky štukové výzdoby, tvořené omítkovým rizalitem kolem vstupního portálu, kvádřovaným nárožím, profilovanou korunní římsou a štukovými šambránami oken s kamennými parapety. Okna jsou dvojité, dvoukřídlá o šesti tabulkách, vnější křídla se otevírají ven. (MM Králíky)

roubené světnice.⁴⁸ Nově byly střechy těchto staveb realizovány s menším sklonem bez námětků, doplněné valbičkou nad předním lichoběžníkovým štítem doplněným místně netradičním podlomením.

3-22 Červená Voda čp. 179, detail profilované korunní římsy s řadou kapek a suprafenestry v podobě půlkruhového vějíře.

3-23 Lichkov, dům čp. 23 byl postavený po roce 1856 jako roubená novostavba již s nižším sklonem střechy bez tradičních námětků a s lichoběžníkovým štítem bez obvyklého předsazení. Dům je opatřen dobově běžnými výškově obdélnými okny. Prosklené secesní zádveří zakrývá dobře zachovaný dřevěný klasicistní portál s trojúhelným tympanonem.

⁴⁸ EBEL, Martin, *Dějiny českého stavebního práva*, Praha 2007, s. 118–120. Např. Lichkov čp. 23, Heřmanice čp. 48 postaveno mezi lety 1855–1878.

Heřmanice, hostinec čp. 93 z roku 1864

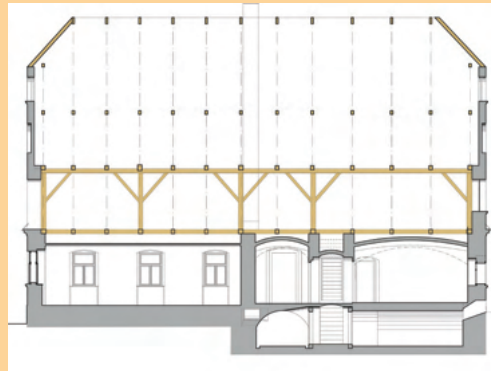
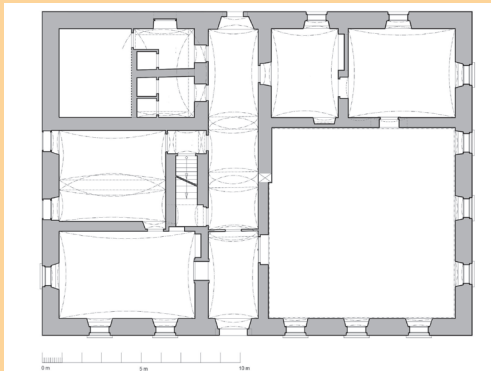
Prostorově výrazná solitérní zděná budova, bez stavebních plánů a doložené koncese, fungující donedávna jako hostinec, je datována vročením 1864 nad vstupem a vznikla jako novostavba na „zelené louce“. Přízemní stavba širokého obdélného půdorysu, s vysokou sedlovou střechou mezi zděnými štíty ve vrcholu zkosenými valbičkou, stylově balancující na pomezí klasicismu a historismu, byla pravděpodobně při modernizaci na počátku 20. století zbavena štukového členění fasád. Ze slohové architektonické výbavy exteriéru se zachovaly pískovcové parapety oken, sokl a profilovaná korunní římsa, nejcennějším autentickým prvkem je pískovcový vstupní portál s nadpražní římsou na konzolách, po jehož bocích bývaly dvě menší niky. Výrazně

vysoké štíty člení okna s kamennými parapetními římsami, komponovaná do dvou řad nad sebou a doplněná půlkruhovými okénky v rozích a ve vrcholu. Uprostřed se zachovala plochá obrazová nika s odsazeným půlkruhovým záklenkem. V zadním štítu jsou uprostřed situovaná dvířka pro ukládání sena. Ve hřebeni střechy vystupuje jediný průlezný komín s typickou kamennou hlavicí. Stavba, jejíž původní účel neznáme, typologicky odpovídá dalším venkovským hostincům na Králicku, s vícetraktovou, převážně klenutou trojdílnou dispozicí a úzkou průchozí síní.⁴⁹ Tento dispoziční typ vychází z tradice venkovských domů, je však prostorově bohatší. V prostorném podkroví se nacházely v minulosti další dva letní pokoje při průčelí, s dřevěnými stěnami.

3-24 Heřmanice čp. 93, hmota objektu ještě připomíná zvětšené proporce tradiční venkovské chalupy včetně vysokého sklonu původně břidlicové střechy.

⁴⁹ Např. Moravský Karlov čp. 57, čp. 24, v čp. 13. Podobná dispozice v různých variacích, ale většinou se sestavou hostinský sál – menší místnost – kuchyně v předním traktu (např. Červená Voda čp. 33, 132, 297, Bílá Voda čp. 67).

3-25 Přední díl půdorysu tvoří velký čtvercový prostor plochostropého hostinského sálu s omítaným podhledem a užší vedlejší trakt, rozdělený na dvě místnosti uzavřené plochou cihelnou plackovou klenbou. Stejným typem kleneb je zaklenuta i úzká síň. Třetí díl je pravidelně rozdělený do tří klenutých traktů, obsahujících i kamenný chlév. Ve středním traktu souběžně se síní vystupuje jednoramenné schodiště do podkrovní a do nevelkého sklepa. (Zaměření NPÚ)

3-26 Neorenesanční vstupní portál s nadpražní římsou na volutových konzolách (ankonách) vychází z místně oblíbených vzorů. Ve vlysu nese vročení 1864, označení domu a uprostřed iniciály majitele AH, oddělené rosetou.

K výrazné stavební proměně králického venkova, navázanou na celkový hospodářský rozvoj oblasti, došlo v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století, v období největšího rozmachu textilního průmyslu a růstu prestiže drobných podnikatelů. Klasicistní tvarosloví bylo postupně nahrazováno reprezentativním historizujícím pojetím odvozeným z neorenesance. Školení stavitelé přinášeli do regionu racionalizaci typologie a konstrukčních řešení, která někdy ve výrazu odkazovala k městské architektuře.

Společným stavebním prvkem, jenž se v průběhu šedesátých a sedmdesátých let na Králicku plošně rozšířil a stal se typickým znakem tohoto období, byly pískovcové portály osazované do hlavního vstupu domu. Prvek konzolového portálu byl po téměř celou druhou polovinu 19. století natolik oblíbený, že se stal obvyklou a vyžadovanou součástí jak na domech bohatších statků, patrových veřejných budovách a hostincích, tak na

jednoduchých chalupách, a to i v případě některých roubených chalup, kde je ve zjednodušené formě proveden ze dřeva.⁵⁰

Nejvýraznější změnou, která měla zásadní vliv na změnu charakteru venkovských staveb v závěru 19. století, bylo uplatnění vaznicového krovu, umožňujícího stavět zvýšené podstřeší ve formě polopatra. Vzhledem k místní tradici se toto řešení úpravy krovu stalo velmi populárním.⁵¹ Novostavby byly nadále koncipovány na širokém dvoutraktovém půdorysu, s hospodářky využívaným podstřešním polopatrem, které se navenek projevuje jako architektonická součást fasády. Polopatro, oddělené zpravidla římsou, bylo členěné v osách přízemí pásem nízkých oken v podélném směru a standardními okny ve štítě stavby. Zvýšené podstřeší, které umožnilo nakládat větší množství sena, bylo v naprosté většině případů obsluhováno otvorem umístěným ve vrcholu zadního štítu a prostřednictvím vysunuté kladky kryté samostatnou

3-27 Červená Voda čp. 155. Přízemní dům zděný z cihel, postavený po polovině devatenáctého století, je příkladem typu s oboustranně obytnou dispozicí, což potvrzuje dvojice komínů, vystupujících ze hřebene střechy. Podkrovní místnost osvětluje trojice větších oken ve zděném průčelním štítu, naopak zadní dřevěný štít je krytý břidlicí.

⁵⁰ Např. Moravský Karlov čp. 52, Horní Lipka čp. 137, Heřmanice čp. 91, Lichkov čp. 35.

⁵¹ Heřmanice čp. 6, stodoly u čp. 63 a 54 tamtéž postavené před rokem 1878.

3-28 Lichkov, dům č. 15 je na štítu datovaný do roku 1872, kdy došlo k přesunu dvora usedlosti kvůli výstavbě železnice. Celá usedlost byla přesunuta do zadní části svých polností, jak je vidět na výřezu z originální mapy stabilního katastru, kde je usedlost zakreslena červenou šrafurou v paralelní dispozici na st. p. č. 4. Původní usedlost, žlutě značená st. p. č. 4, 5, musela ustoupit železniční trati. Dům má roubenou světnici, jejíž trámy mohou pocházet ze starší roubené stavby, a sedlovou střechu s lichoběžníkovým štítem, doplněným místně netradičním podlomením z roku 1872. (ČÚZK)

stříškou. Zřetelné výhody vaznicového krovu pro optimální využívání podstřeší sloužily k adaptaci starších objektů. V masovém měřítku docházelo ke kompletním přestavbám starých chlévů u statků i chalup, kdy byl starší přízemní třetí a případně čtvrtý díl roubeného domu nahrazen novými zděnými chlévy výrazně větších rozměrů s polopatrem a nezbytnou kladkou, která byla instalována jako praktická inovace i v přízemních objektech. Mnohé

domy zůstávají i při použití vaznicového krovu nadále přízemní. Ve vymezeném regionu neobvykle působí patrové provedení domů selských usedlostí, uplatněné ve větším počtu jen v některých vesnicích (Lipky, Boříkovice, Lichkov) v poslední třetině devatenáctého století. Zvětšené prostorové nároky mohou souviset také s doplňkovým ubytováním námezdních tkalců, pracujících pro továrny v Červené Vodě a Králíkách.

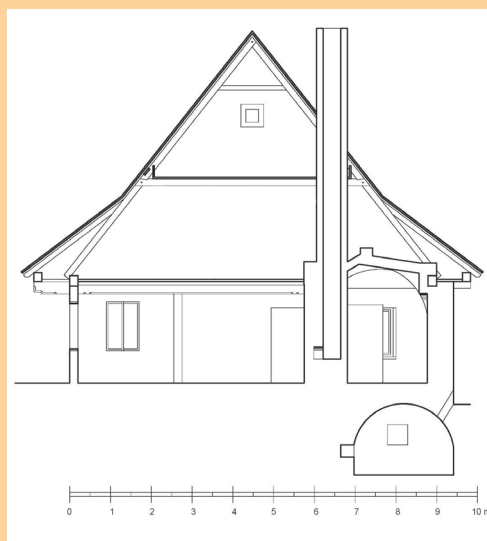
3-29 Dolní Morava, usedlost čp. 38 byla postavena jako novostavba v roce 1873. Z podoby domu usuzujeme, že byl později, zřejmě na přelomu 19./20. století zvýšen o zděné polopatrem s vaznicovým krovem.

Proměna tvaru střechy a provedení krovu

Tradiční tvar vesnického domu v regionu definuje vysoká strmá střecha s charakteristickým prohnutím, která je symetricky nasazená na spodní stavbu a doplněná bedněným před-sazeným štítem, který doléhá k přesahu zhlaví horního trámu roubeného věnce. Tento specifický tvar střechy byl určen konstrukcí krovu, která byla oboustranně doplněna o dlouhé námětky. V rámci průzkumu se podařilo dokumentovat některé krovy od 70. let 18. století.⁵² Krovy tradičních domů byly řešeny jako hambalkové s jedním nebo dvěma úrovněmi hambalků plátovaných do krokví jednostranně rybinovým spojem a doplněny dlouhými námětky po obou stranách. Námětky byly přilípnuty z vnější strany krokví kolem úrovně spodního hambalku a zadlábnuty do okapové vaznice, zakámpované na přesahující konce stropních trámů. Krokve, zpravidla bez vazných trámů, jejichž funkci nahrazovaly stropní trámy, bývaly osedlány do posledního trámu roubení. Tradiční tesařské řešení podélného ztužení krovu bylo provedeno dvojicí dlouhých zavětrovacích latí zapuštěných z vnější roviny krokví do tvaru ondřejského kříže. Velké krovy byly doplněny soustavou stojatých stolic pod konci hambalků. Trámy byly ručně opracované, spojované dřevěnými kolíky bez tesařských značek.

Paralelně s tradičním tvarem střechy se zde ojediněle zachoval i typ mansardové střechy jako importovaná konstrukce používaná od 18. století až do poloviny devatenáctého století pro vrchnostenské stavby nebo stavby významných továrníků a obchodníků.⁵³ Tesařské řešení krovů vycházející z místní tradice bylo v průběhu devatenáctého století

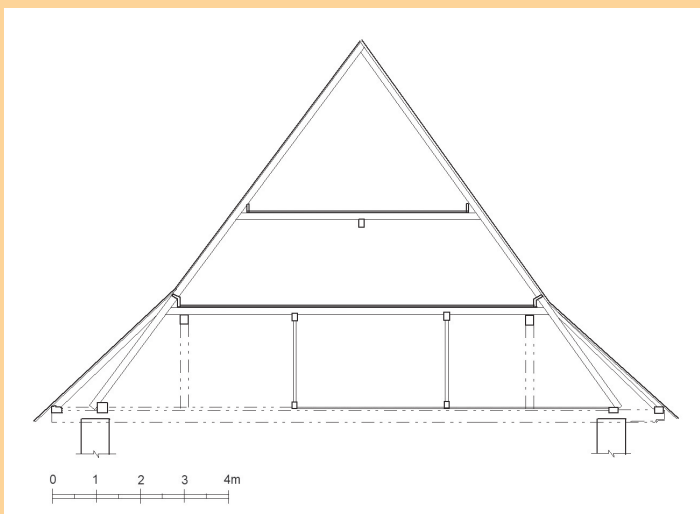
ovlivněno stavebními nařízeními a školenými projektanty. Ukázkou vzájemného ovlivňování místní tradice a projektů představuje krov z roku 1864 na zděném hostinci v Heřmanicích. Krov svou výškou a strmostí navazoval na tradiční tvar střechy, ale již i s ohledem na zděnou konstrukci stavby, nebyl doplněn dlouhými námětky a obsahoval standardně vazné trámy v plných vazbách. Jedná se o hambalkovou soustavu s dvojitou úrovní hambalků, která byla ve spodní úrovni doplněna trojicí stojatých stolic. Trámy v krovu jsou spojované čepovými spoji a označeny tesařskými značkami.

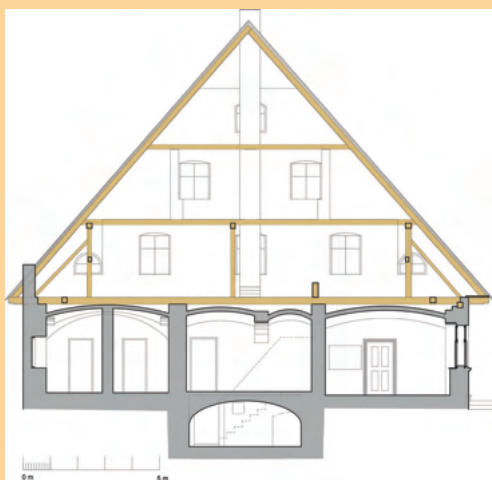
3-30 Orličky 82, příčný řez domem zachycuje tradiční prohnutý tvar střechy, který je utvářený dlouhými námětky, připojenými na spodní část krokví. Krov včetně laťování pod šindelovou krytinu je dendrochronologicky datován do přelomu let 1776/7 a je provedený z tesaných trámů bez tesařských značek. Do prostoru krovu byla druhotně vložena dřevěná konstrukce komory, která není na řezu z důvodu jeho přehlednosti zachycena. (Zaměření NPÚ)

⁵² HORÁK, Petr, Několik příkladů krovů s podobnou konstrukcí na venkovských domech v okrese Ústí nad Orlicí, *Památky. Východní Čechy*, 1/2022/3, s. 96–106.

⁵³ Mlýnický Dvůr, čp. 33 obchod, čp. 38 zaniklo, 39 bývalá škola v majetku církve, vše z poslední třetiny 18. století; Bílá Voda čp. 54 textilní továrna, Červená Voda čp. 226, čp. 156 barvírna tamtéž, přestavěna v pol. 19. století s provedením mansardové střechy.

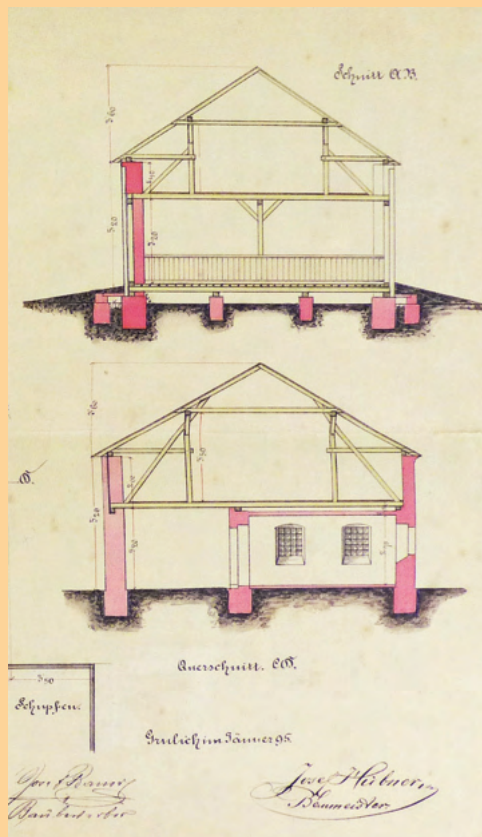

3-31 Dolní Morava čp. 25, příčný řez krovem nad světnicí. Krov je dendrochronologicky datován do přelomu let 1821/22 a nachází se na zděné stavbě. V konstrukci nebyly použity vazné trámy a krokve jsou osedlány do prahové vaznice, umístěné na obvodovém zdivu. Námětky jsou zapuštěné do okapové vaznice a kámpované do konců stropních trámů, jejichž stáří je současné s krovem. (Zaměření NPÚ)

3-32 Heřmanice čp. 93, příčný řez domem. Krov je současný s výstavbou domu, která je datována do roku 1864. Jedná se o hambalkový systém s dvojicí hambalků a trojicí stojatých stolic ve spodní úrovni. Krokve již nejsou doplněny dlouhými námětky a jsou opatřeny tesařskými značkami. (Zaměření NPÚ)

S přijetím vaznicového krovu v závěru 19. století na zděných stavbách projektovaných školenými architekty postupně mizí místní tesařská tradice. Provedením polopatra u novostaveb či přestaveb starších objektů se proměňuje hmota a vzhled staveb a zaniká tradiční podoba domu.

3-33 Červená Voda, čp. 141, výřez ze stavebního plánu na výstavbu hospodářské budovy z roku 1895, projektované J. Hübnerem z Králík, zachycuje proměnu hmoty stavby při použití vaznicového krovu s polopatrem. (OÚ Červená Voda)

Až do 1. světové války docházelo k dalším postupným úpravám domů, zvětšování a přestavbám stodol, adaptacím interiérů a modernizaci hospodářského provozu. Novostavby selských usedlostí byly obvykle velkoryse dimenzované, což bylo dáno lepší dostupností stavebního materiálu z tovární produkce i rozvojem zemědělského podnikání a chovu dobytka. Obytné stavby v usedlosti bývaly rozvrženy na moderním půdorysu s více obytnými místnostmi, vybavené tahovými komíny, samostatnou kuchyní, přípravnou krmiva apod. U starších staveb

byly dodatečně zvětšovány chlévy přístavbami s polopatry, kolmo navazujícími na třetí a čtvrtý díl. Stavebním materiálem se stala výhradně cihla.⁵⁴ Architektonické členění se nejčastěji omezovalo na lisenové rámy v omítkce a okenní šambrány a oblíbeným motivem byla historizující sdružená okénka ve vrcholu štítu. Novostavby domů v usedlostech byly ve shodných hmotových proporcích, doplněné půdními polopatry a fasádami, členěnými modernizovaným systémem lisen a šambrán kolem oken, stavěny až do 2. světové války.

3-34 Dolní Morava čp. 12. Detail historizujícího průčelí s datací 1882, kdy byl dům postaven na nové parcele, již bez přímého vztahu k usedlosti. Uprostřed dominuje výrazně neogotický prvek okenní šambrány.

⁵⁴ Stavební plány vrchnostenských cihelen jsou uloženy v SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654–1946, nezpracovaná část, mapy a stavební plány. V Králíkách se nacházelo několik cihelen. V lokalitě U Cihelny byla cihelna místního stavitele Josefa Hübnera vybudovaná v roce 1910. V Králíkách byla ještě jedna starší parní cihelna Chocholova z roku 1902. V roce 1912 je zmiňována vrchnostenská Althanovská cihelna zřejmě v areálu dvora v Králíkách. Cihelny se nacházely kromě Králík, v Červené Vodě a ve Štitech. *Regionální čítanka*, Králíky 2015, s. 15.

3-35 Červená Voda čp. 249. Patrový dům spojující reprezentativní funkci bydlení s obchodní činností je proveden s historizující fasádou z poslední třetiny 19. století. Objekt představuje ukázkou stavební produkce ambiciózního období průmyslové revoluce a fáze přestavby vesnice v sídlo městského charakteru.

3-36 Červená Voda čp. 64. Ukázka neorenesanční podnikatelské stavby charakteru vily, postavené v roce 1898. Předměstská architektura importovaná na venkov dokresluje období přeměny horské vsi ve venkovské maloměsto. Dům je součástí textilní továrny Ferdinanda Schmieda (mechanická pestrobarevná tkalcovna) jedné z největších v Červené Vodě.

Hospodářské stavby v usedlosti

Dřevěné hospodářské stavby zachycené mapou stabilního katastru svou velikostí nepřesahovaly dům v usedlosti. Objekty sloužily patrně jako stodola a mnohdy zároveň také jako kolna. Do současnosti většina těchto staveb zanikla nebo byla přestavěna v mladším období. Ojedinelé se zachovaly roubené stodoly v Mlýnici u čp. 2, v Bílé Vodě čp. 52, nebo její pozůstatky u čp. 20 v Dolní Lipce. Pozice stodol byla v rámci dvora variabilní, podmíněná terénní situací. Obvykle se volila poloha naproti hlavnímu stavení v dostupné paralelní poloze nebo kolmo k němu. Nejstarší podobu stodol ve vymezeném regionu neznáme.⁵⁵ V průběhu 19. století je zachycen znatelný vývoj od plně dřevěných obdélných staveb krytých šindelem a tradiční střechou s námětky, později sedlovou střechou s prkennými polovalbovými štíty, až po mladší rozměrné a vysoké stavby s rámovou konstrukcí. Stodola

mohla mít jeden nebo dva vjezdy a její průjezdnost nebyla pravidlem. Osvětlení interiéru zajišťovaly menší průzory, později i okna s křídly. Velikost stavby byla logicky přímo úměrná velikosti hospodářství.

Se vstupem zděného stavitelství docházelo k postupnému přezdívaní a především ke stavbě nových stodol z cihel, přičemž stěny byly vylehčené segmentově klenutými pasy pod korunou zdíva vytvářející tak slepou arkádu v síle zdíva. V těchto arkádách byla často další slepá okna zeslabující výplně jednotlivých polí. Štíty bývaly zděné lichoběžníkové oddělené římsou s okenními otvory v podobné sestavě jako u domů, někdy vyplněné cihelnou dekorativní mřížkou. Stodoly byly v tomto regionu běžně stavěny jako patrové s osově uspořádanými otvory s různými typy výplní podle funkce prostoru. I po polovině 19. století se stavěly nové stodoly ze dřeva

3-37 Horní Lipka čp. 65, selská usedlost dokumentující postupný růst a modernizaci zadního hospodářského dílu domu v závěru 19. století, při zachování starší obytné části domu, s tradičním prohnutým tvarem střechy.

⁵⁵ ŠTĚPÁNEK, Ladislav, Vývoj stodol v širší oblasti Královéhradecka a Orlických hor, *Vědecké práce ČS. Zemědělského muzea*, Praha, 1965, s. 117–139.

v tradiční rámové konstrukci, ale štíty bývaly již lichoběžníkové opatřené polovalbou a podlomením. Pro zděné stodoly od poslední třetiny 19. století je charakteristická vysoká obdélná hmota s polopatrem nebo patrem a plastické členění fasád výraznými

lisenovými rámy do svislých segmentových nebo obdélných polí. V detailu se uplatňují dekorativní cihelné prvky (zubořez, konzolky) a kombinace hrubě strukturovaných omítek s hladkými rámy.

3-38 Prostřední Lipka čp. 64 je ukázkou velké selské usedlosti, která ještě ve třetí čtvrtině 19. století byla kromě domu převážně dřevěná a do nynější podoby byla přestavěna až na začátku 20. století, jak připomíná vročení 1904 ve štítu stodoly, s iniciálami P. N. Moderní vaznicový krov umožnil využití půdního polopatra, které obsluhovala kládka ve štítu. Prosperující usedlost byla upravovaná ještě v roce 1929 a zachovala se v poměrně autentické podobě.

3-39 Velká Morava čp. 1. Objekty usedlosti byly přestavěny na přelomu 19. a 20. století v soudobém duchu velkoryse dimenzovaných domů i stodol.

3-40 Kamenná piliřová stodola s bedněnými výplněmi v Orličkách na st. p. 137 u čp. 103 byla v nespalné podobě zachycená již mapou stabilního katastru k roku 1839.

3-41 Horní Lipka čp. 77. Obdélná stodola rámové konstrukce s šindelovým obložením byla postavená až v poslední třetině 19. století.

3-42 Velká Morava čp. 25. Stodola rámové konstrukce s prkenným obložním, využívající svažitost terénu k částečnému patrovému uspořádání, byla provedena jako novostavba po roce 1870.

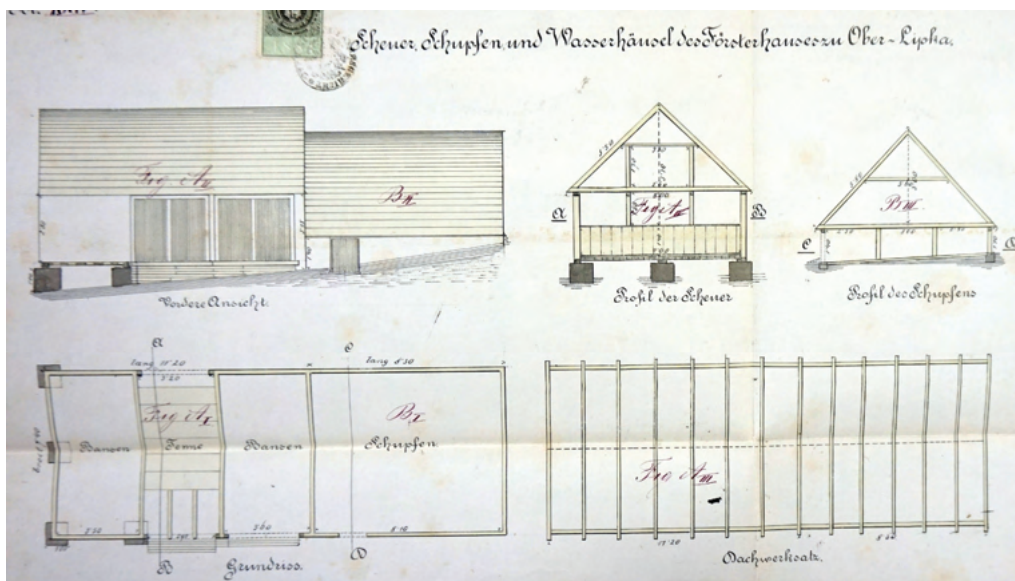
3-43 Horní Morava čp. 1. Pohled na obdélnou kamennou stodolu s bedněnou výplní stěn, postavenou po roce 1856. Stavba má sedlovou střechu a šindelem pobitou konstrukci štítu. Umístění kolmo do svahu umožňuje snadný příjezd po vrstevnicové cestě.

3-44 Dolní Morava čp. 38. Pohled na čelní štít stodoly, která byla postavena jako novostavba kolem roku 1873. Členění fasád plochými slepými arkádami a sdruženými okny odkazuje k historismu. Sedlová střecha je opatřena krovem hambalkové konstrukce.

3-45 Heřmanice čp. 54. Na místě dřevěné hospodářské stavby, zaniklé před rokem 1855, byla postavena mladší zděná stodola, která je jediným pozůstatkem bývalé selské usedlosti. Stodola využívá svažitého horského terénu k poměrně často aplikovanému patrovému uspořádání. Architektonické řešení fasády s lisenovými rámy, cihelnými mřížkami a kombinací hrubé a hladké struktury omítek odpovídá poslední třetině 19. století.

3-46 Horní Lipka, výřez ze stavebního plánu na výstavbu nové stodoly s šupnou u panské lesovny. Plán, zachycující rámovou konstrukci objektu s hambalkovým krovem, je datován do roku 1881. (SOA HK, AO Zámrský)

3-47 Červená Voda, usedlost čp. 180. Patrová hospodářská stavba charakteru skladiště, postavená v závěru 19. století, je řešena jako cihelná a hladce omítaná. Fasády člení lisenové rámy se segmentovými záklenky do vysokých polí, s osově umístěnými vysokými okny různého typu výplní. Štít se zbytky omítkového členění, zahrnujícího stupňovitý okraj a rýsovaný pás místo kordonové římsy, je doplněn dřevěným vyřezávaným okřídlim na okraji střechy.

Venkovské hostince

Neodmyslitelnou součástí vesnic byly hostince, v nichž se v protíváze ke kostelu odbyval sousedský společenský život komunity. Provoz hostinců býval do poloviny 19. století vázán na produkci panského velkostatku, zejména vrchnostenské pivo a víno. Byl považován za výnosnou činnost, často s různými privilegii, spojovanou se svobodnou rychtou (např. Moravský Karlov čp. 13) nebo přímo v majetku vrchnosti (Mlýnický Dvůr čp. 10). Nejstarší písemné záznamy zmiňující existenci

hostinců z této doby postrádají podrobnější údaje o stavební podobě. Od 2. poloviny 19. století, kdy zaniklo cechovní zřízení, mohl hostinskou činnost svobodně provozovat každý, kdo si zakoupil živnostenský list. Již od 1. 5. 1860 vstoupil na základě císařského patentu v platnost živnostenský řád, který hostinskou živnost označil za koncesionální, tedy podléhající úřednímu povolení. Tím došlo k regulaci rychle rostoucího počtu hostinců.⁵⁶

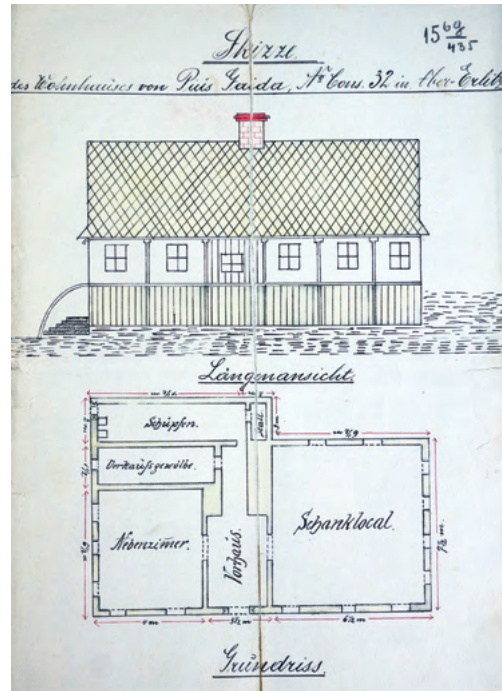

4-1 Dolní Orlice, hostinec Krause, kolem roku 1930. (MM Králíky)

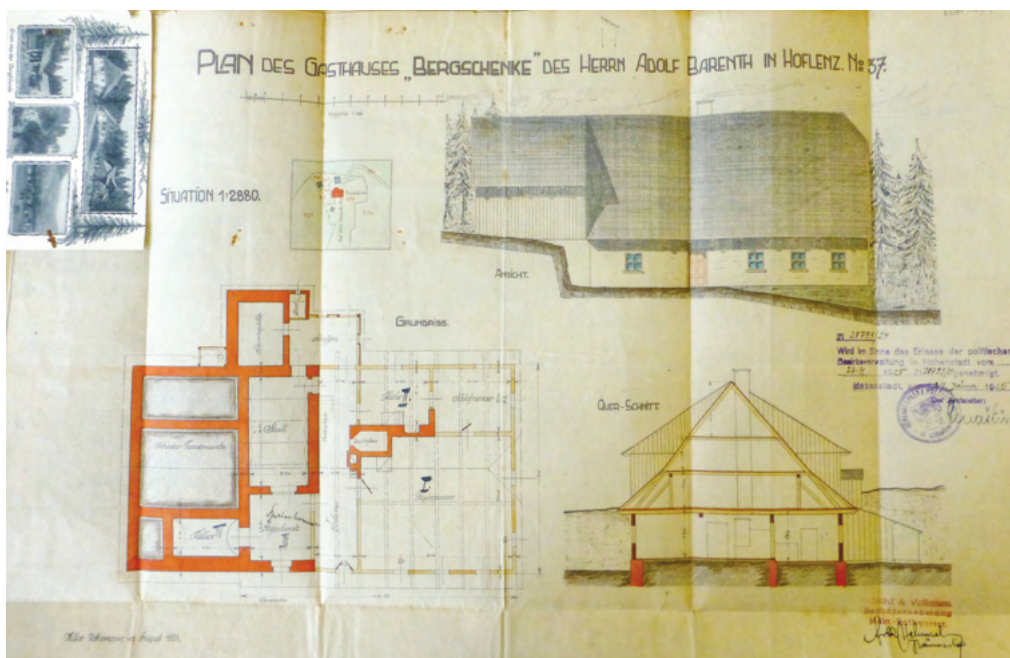
⁵⁶ Státní okresní archiv v Šumperku (dále jen SOKA Šumperk), Okresní úřad Zábřeh, kar. 131–133, inv. č. 837, provozovny a živnosti v jednotlivých obcích. SOKA Šumperk, Okresní úřad Zábřeh, kar. 151, inv. č. 878, provozovny a živnosti v jednotlivých obcích.

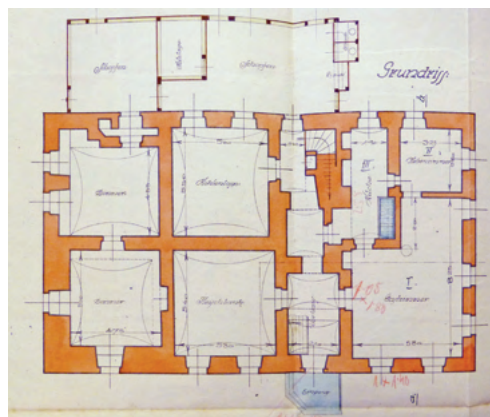
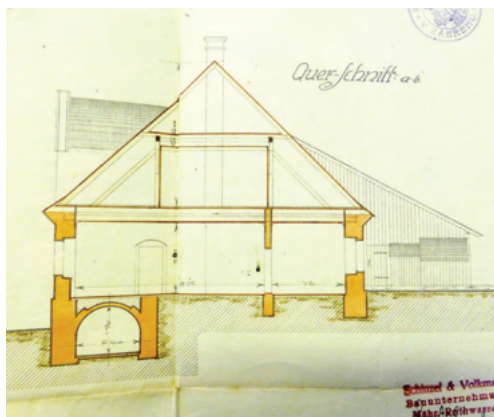
4-2 Moravský Karlov, bývalá erbovní rychta čp. 13 v popředí pohlednice kolem roku 1900. Objekt s vysokou sedlovou střechou a bedněným štítem již od konce 18. století plnil i funkci zájezdního hostince. Do jeho hospodářského dvora vedla zděná klenutá brána. (OÚ Červená Voda)

4-3a,b Horní Orlice čp. 32. Zaniklý hostinec Gaida byl roubenou stavbu typické tradiční siluety, opakující obvyklou trojdílnou dispozici s dlouhou průchozí síní uprostřed, avšak ve třetím díle ve vicetraktovém provedení (s pokojem, prodejnou a špúnou). Přední část tvořil velký čtvercový prostor hostinského sálu. (MM Králíky, SOKA Ústí nad Orlicí)

4-4 Mlýnský Dvůr, zaniklý hostinec Bergschenke. Plán z roku 1924 zobrazuje objekt se všemi znaky tradiční chalupy, včetně vysokého bedněného štítu a drobných okének, obrácený do údolí. Dispozice připomíná běžný venkovský dům s roubenou obytnou částí a úzkou roubenou průchozí síní. K ní přiléhá zděný hospodářský díl zapuštěný do svahu, se sklípkem, spíží a stájí, nad nimiž vystupuje bedněná stodůlka. Hostinský sál (Gastzimmer) byl vytápěný velkými kamny, s příkládáním z chodby. V užším zadním traktu k nim přiléhala roubená kuchyně se sporákem a ložnice. (SOka Šumperk)

4-5 Červená Voda, půdorys a příčný řez zaniklého domu Rudolfa Seidela čp. 33, poskytuje dobrou představu o typu zděného klasicistního hostince s bydlením majitele. Široká přízemní obdélná stavba měla sedlovou střechu krytou břidlicí, z níž vystupoval velký zděný sedlový vikýř podkrovní světnice a komín s římsovou hlavicí. K základní trojdílné dispozici se středovou chodbou byl na konci připojený ještě čtvrtý díl hospodářského charakteru, samostatně přístupný ze dvora. S výjimkou výčepu (Gastzimmer) a menší hostinské místnosti (Nebenzimmer) byly všechny prostory klenuté. (SOka Šumperk)

Tradiční stavební podoba hostince

Do současnosti se zachoval jen malý počet staveb s doloženou hostinskou činností převážně až od poloviny 19. století do druhé světové války a na některé odkazují jen písemné prameny nebo historické fotografie. Charakterem se od ostatní venkovské zástavby příliš nelišily, o výstavnější budovy šlo jen ojediněle, typicky v případě rychty, spojené se správní a reprezentační funkcí.

V odlehlejších, hůře dostupných lokalitách se častěji vyskytovaly roubené hostince, někdy omítané, které na první pohled nelze odlišit od běžné horské chalupy.⁵⁷ V obvyklé podélné hmotě s vysokou sedlovou střechou

měla šenkovní místnost do štítového i vstupního průčelí větší počet oken. Podélná strana se obracela k místní komunikaci osově umístěným vstupem, nad nímž často vystupoval sedlový vikýř podkrovního pokojíku. Šindelová, břidlicová nebo později eternitová krytina ve vícebarevném provedení se uplatňovala nejen na střeše, ale byla užívána také k ochraně a dekoraci bedněných štítů nebo celých průčelních stěn. Sestava drobných okének ve štítech však dokládá, že z podkroví bývala k přechodnému bydlení či ubytování hostů užívána jen světnička nad vstupem. Vnější siluetu na zadní straně dotvářely funkční přístavky (dřevník, kolna, záchod), připojované pod šikmo prodloužený okraj střechy. Tento

4-6 Horní Orlice, hostinec čp. 16, zachycený na fotografii z 30. let 20. století, představuje klasicistní stavbu importovanou do vesnického prostředí, provedenou školným projektantem, s ojediněle užitou mansardovou střechou. Dům patřil v polovině 19. století obchodníkovi s přízí Hieronymovi Effenbergerovi a teprve v 1. třetině 20. století je v něm doložen hostinec. Stavba měla jednobarevné světlé (nejspíše přímo bílé) provedení, ve kterém vynikala plasticita štukového členění. Hlavní pozornost se soustředila zejména na boční průčelí, kde profilovanou římsou zdobil pás drobných střípaců a pod ní oblíbený pískovcový portál s římsou. Okna s parapetními římsami měla štukové stuhové šambrány, v přízemí s ušima, klenákem a kapkami. (MM Králíky)

⁵⁷ Jde převážně o zaniklé hostince, např. Gasthaus Pietsch v Dolních Boříkovicích, Gasthaus Stenitschka v Dolní Orlici, Gasthaus Gaida, čp. 32, čp. 22 v Horní Orlici Bergschenke nad vsí Mlýnický Dvůr, Gasthaus Polletin v Moravském Karlově, nebo shořelý předchůdce dnešního čp. 68 v Červeném Potoce.

tradiční typ stavby se později vyskytoval i ve zděné podobě.⁵⁸

Půdorysná dispozice těchto roubených staveb respektuje tradiční trojdílné členění s dlouhou průchozí síní uprostřed, avšak ve třetím díle obvykle ve vícetraktovém provedení. Přední část tvořil velký, nejčastěji čtvercový prostor hostinského sálu či šenku (Gastzimmer), dosahující rozměrů až 7,5 x 8,5 m.⁵⁹ Ve třetím dílu bývaly umístěné různé provozy, prodejna či pokoj, ložnice majitele, nebo hostinský pokoj, případně komora. V některých případech vznikl hostinec pozdějším připojením nového rozměrnějšího křídla k běžné přízemní obytné části chalupy, přičemž vznikly hmotově netradiční srostlice.⁶⁰ Kromě těchto běžných samostatně stojících hostinců byly zjištěny v regionu ojedinele i hostince zájezdní, v jednom případě hostinec spojený s poštovním a telegrafním úřadem.⁶¹ Zájezdní hostince měly navíc povinně zajistit stájení pro koně. Hostince v odlehle poloze spoléhaly i na vlastní hospodářské příslušenství, umístěné buď samostatně, nebo ve zděném třetím dílu.

S nástupem klasicismu se začaly prosazovat i hostince zděného typu. Nacházíme je nejčastěji při hlavních silnicích v údolí, tvořících páteř obcí. Tyto obvykle podélné široké přízemní budovy se zděnými štíty mají výraznou sedlovou střechu, v níž nad vstupem z ulice vystupuje vikýř podkrovní světnice. Střecha bývala pokryta šindelem, používaným často i jako podklad břidlicové šablony, které časem nahrazoval dostupnější eternit. Ve štítech se objevuje sestava půlkruhově zaklenutých oken na kamenných římsách, někdy se složitější štuková výzdoba zachovala jen ve stínových obrysech. Typickým prvkem bývá výrazně profilovaná korunní římsa a případně

i nárožní kvádrované liseny.⁶² Okna s parapetními římsami měla štukové lištové šambrány a obvykle dvoukřídlé provedení o šesti tabulkách, s vnějšími křídly v líci fasády, aby se mohla otevírat ven.⁶³ Nejvýraznějším prvkem podélného průčelí bývá okázalý vstupní portál králického typu.

Zjištěná dispoziční řešení byla poměrně podobná, s variabilním umístěním místností. Základní trojdílné členění půdorysu bývalo vícetraktové, s průchozí chodbou a skladbou místností obsahující hlavní sál, menší místnost a kuchyni, pokoj k ubytování pro hosty („cizince“) a hospodářské prostory, přičemž hygienické zařízení bývalo připojeno až druhotně, ve dvorním přístavku, obvykle přístupném „suchou nohou“. S výjimkou výčepu (Gastzimmer) a menší hostinské místnosti (Nebenzimmer nebo Extrazimmer) bývaly ostatní prostory klenuté, převážně plackovými klenbami do pasů. Dlouhá průchozí vstupní síň (chodba) bývala kameny dlážděná. Ze síně vedlo schodiště do podkrovní, kde býval jeden, nebo dva menší pokojíky pro hosty, patrně nevytápěné, pro letní provoz. Některé hostince mívaly vyzděný zaklenutý sklípek, vydlážděný a přístupný obvykle padacími dveřmi ze síně. Výčep či hostinský sál míval dřevěnou podlahu a omítaný trémový strop. V zadním traktu bývala menší klenutá kuchyně, která je někdy překvapivě situována až ve třetím dílu přes chodbu. V tomto dílu se někdy objevuje také prodejna masa nebo řeznictví, přístupná přímo z chodby poblíž vstupu.⁶⁴

Období hospodářské prosperity Králicka v závěru 19. století, obecné tendence historismu v architektuře a nové železniční spojení se odrazilo i v typologii hostinců. Jako nový typ se objevují patrové hostince, uspokojující zvýšenou potřebu ubytování hostů, patrně stále

⁵⁸ Např. v Dolní Moravě zaniklý hostinec J. Olbricha nebo Hentschlův hostinec.

⁵⁹ Např. zaniklý hostinec Bergschenke nad Mlýnickým Dvorem.

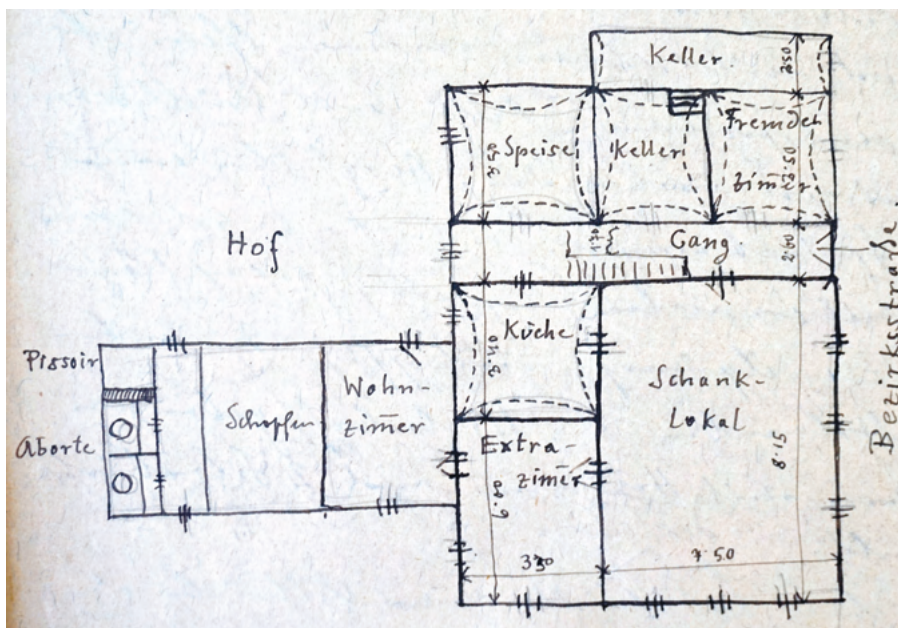
⁶⁰ Např. Dolní Orlice bývalé čp. 63 (Wunders Gasthaus), Šanov čp. 93, nebo Moravský Karlov čp. 57.

⁶¹ Např. bývalá rychta v Moravském Karlově čp. 13, nebo zaniklý Gasthaus Polletin v téže obci.

⁶² Např. Horní Bořkovice čp. 11, Šanov čp. 67, Heřmanice čp. 93.

⁶³ Např. Horní Orlice čp. 16.

⁶⁴ Např. Červená Voda čp. 33.

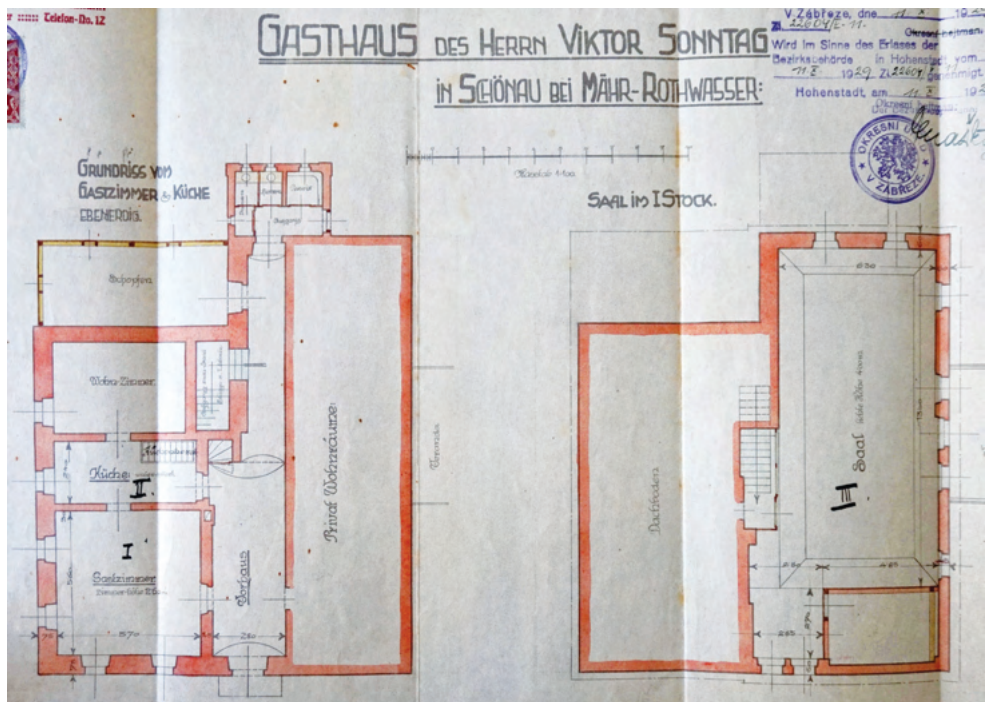
4-7 Bílá Voda, dům čp. 67. Hostinská koncese Rudolfa Schwaba byla vystavena v roce 1885. Dům má charakteristické znaky pozdního klasicismu a nastupujícího historismu, oživením je vstupní portál králického typu. V bočních štítech střechy se objevuje sestava půlkruhově zaklenutých oken na kamenných římsách. Vnitřní dispozice je regionálně obvyklá s trojdielným jádrem ve vícetraktovém řešení a téměř čtvercovým sálem v průčelí. Hygienické zázemí je situováno v přístavbě ve dvoře. (SOKA Šumperk)

4-8 Horní Bořkovice, hostinec Walter čp. 11. V osamělé poloze při silnici u lesa stojí hostinec asi z 3. čtvrtiny 19. století v jednoduchém historizujícím stylu. Charakterizuje jej kompaktní podélný objem se sedlovou střechou, pravidelné fasády členěné římsami a na štítové straně navíc kvádrovanými lisenami. Šestitabulková okna na parapetních římsách mají zdobnělou historizující profilaci šambrán a v patře segmentové záklenky. Centrálním prvkem průčelí byl tmavě natřený portál králického typu. (MM Králíky)

4-9 Dolní Lipka, hostinec Schwarzer, později Weiser (čp. 35, zaniklý) stával nedaleko železniční stanice Dolní Lipka. Nové železniční spojení na trati provozované od roku 1874 se zřejmě stalo popudem k postavení patrového hostince, zachyceného od roku 1878, který by jinak v poměrně malé a volně roztažené obci nenašel uplatnění. Historická fotografie z 20. let 20. století zobrazuje blokovou patrovou stavbu obdélného půdorysu s poměrně plochou sedlovou střechou, se vstupním portálem králického typu. (MM Králíky)

4-10a,b Šanov čp. 67. Zděný hostinec Eduarda Sonntaga (s koncesí z roku 1883) měl podélné průčelí s vysokou sedlovou střechou. Charakteristickým prvkem lokálního tradicionalismu byl vstupní portál s konzolovou římsou a nad ním zděný historizující vikýř. Půdorysný plán z roku 1929 zobrazuje objekt velmi široké trojdielné dispozice, kde celý pravý hloubkový díl zaujímá v přízemí byt majitele, nad nímž je umístěn taneční sál. Jeho prostor o rozměrech 13 x 6 m a výšce 4 m tvoří boční křídlo částečně zapuštěné do svahu. (OÚ Červená Voda, SOkA Šumperk)

4-11 Dolní Orlice, hostinec Wunders s tanečním sálem zachytila fotografie z doby kolem roku 1900 jako přizemní křídlo, přistavěné k běžné roubené chalupě s nejjednodušší trojdílnou dispozicí. Oproti drobnému měřítku chalupy má hostinec téměř dvojnásobnou výšku místností a vysoká moderní okna. (OÚ Červená Voda)

spojené s bytem či dalším podnikáním majitele.⁶⁵ Jsou to stavby kompaktního hranolového objemu s nižší sedlovou střechou bez námětků, s pravidelnou kompozicí a úsporným architektonickým členěním.⁶⁶ V některých případech se i zde objevuje oblíbený typ portálu s konzolovou římsou.⁶⁷ Historismus se uplatňoval i při stavebních úpravách starších klasicistních hostinců, např. použitím vikýře „nádražního“ typu. Obliba tanečních zábav se projevila v podobě realizace nových prostorných tanečních sálů situovaných ojedinele v patře,⁶⁸ nebo v přístavbě. Z historických pohlednic, pořízených v první třetině 20. století je zřejmé, že rostoucí obliba pěší horské turistiky zasáhla i Králicko, kde jsou propagovány hostince s turistickým útulkem a nově vznikají turistické chaty na vrcholech okolních kopců (Lichtenštejnova chata na

Kralickém Sněžníku, Kramářova chata na Suchém vrchu, Kašparova chata na Adamu) V tomto období se krátce objevily i stavby v heimatstil, připomínající zdejšímu německému obyvatelstvu domovinu.⁶⁹

Z výše popsané skupiny venkovských hostinců se vymyká svými rozměry, provedením i funkcí velký jednopatrový hostinec na Hoře Matky Boží v Dolní Hedči nad městem Králíky, zřízený pro návštěvníky kláštera servitů, který byl od 18. století vyhlášeným a hojně navštěvovaným poutním místem. Poutní dům byl postaven v roce 1850, na místě starší spalné stavby, ale z jeho původní podoby se zachoval jen vstupní portál. Ambiciózní přestavbu poutního domu z roku 1902 v duchu přísného německého historismu zachytila fotografie z doby kolem roku 1925.

⁶⁵ Např. Gasthaus Schwarzer v Dolní Lipce čp. 35, kde hostinskou koncesi držel majitel sousedního skladiště uhlí.

⁶⁶ Např. Dolní Lipka čp. 35, Horní Boříkovice Gasthaus Walter, Dolní Hedeč, Gasthof Winkler, Lichkov hotel Dittert apod.

⁶⁷ Např. Horní Boříkovice, Gasthaus Walter; Dolní Lipka, Gasthaus Schwarzer.

⁶⁸ Dolní Lipka, Gasthaus Schwarzer; Šanov, Gasthaus Sonntag čp. 67. Ve 30. letech 20. století vznikl taneční sál i v bývalé rychtě čp. 13 v Moravském Karlově.

⁶⁹ Dolní Morava čp. 21, Villa Jakob nad Mlýnickým Dvorem, Dolní Hedeč čp. 2, čp. 120 apod.

4-12 Dolní Hedeč, poutní dům čp. 2. Fotografie kolem roku 1925 zobrazuje podobu po přestavbě v roce 1902. Podélnému jednopatrovému průčelí proti klášteru, v němž se zachoval vstupní portál z roku 1850, dominuje náznakový střední rizalit, vystupující nad střechu v podobě dvouosé vikýřové nástavby. Vysoká okna hostince v neobarokních rámech vystupovala výrazně z hrubozrnné a barevně odlišené omítky. Hostinec měl ještě protáhlé boční křídlo, sestupující o něco níže ze svahu. (MM Králíky)

Hygienické poměry

Provedení, velikost a hygienické vybavení podléhaly úřednímu schválení při udělování koncese. V meziválečných letech 20. století se již hodně dbalo na hygienu. Výčep s přívodem vody musel být vybaven omyvatelnými povrchy a lokál musel být vybaven plivátky, neboť bylo zakázáno plivat na zem. Sledovala se také možnost větrání, častým doporučením pro majitele bylo pořízení oken s ventilací, tedy s horním větracím křídlem. Tehdy zřejmě došlo k obecnému rozšíření výměny běžných šestitabulkových oken za nová, s členěním do tvaru „T“. Často teprve v první třetině 20. století byly zřizovány nepropustné odpadní jímky a záchody, připojené k budově, nebo alespoň přístupné „suchou nohou“. Pro horské oblasti Králicka byl typickým příslušenstvím ve dvoře široký bedněný přístavek kůlny (Schopfen),

jehož střecha navazovala prodloužením na hlavní hřeben a který při nepříznivém počasí, a hlavně v zimě poskytoval kromě skladovacích prostor i krytý přístup k záchodům.

Vnitřní vybavení a výzdoba

O interiéru hostinců a jejich vybavení zkoumané prameny detailněji nevyprávějí. Zajímavým ikonografickým pramenem jsou dva historické pohledy z doby kolem roku 1930 do Krauseho hostince v Dolní Orlici, který měl zvenčí podobu běžné roubené horské chalupy s bedněným štítem a břidlicovou střechou. Naopak interiéru byla věnována veškerá pozornost. Dolní část stěn měla dřevěné obložení tmavého, patrně přírodního odstínu, stejně jako nábytek. Výše byly omítané stěny rozděleny do pásů s žánrovými malbami

a zbytek plochy pokrývala plošná květinová výmalba či tapeta, zakončená ornamentálním šablonovým pásem. Dekorativnost interiéru

podtrhují i ručně barevně vyšívané záclony a pestrobarevné ubrusy a svítidla nad stoly, s textilními stínidly a třásňovým lemem.

4-13a,b Dolní Orlice, hostinec Krause, kolem roku 1930. Pohledy do místnosti zachycují její výzdobu a nábytkové vybavení, účelně sestavené z kusů různého stáří a kvality. (MM Králíky)

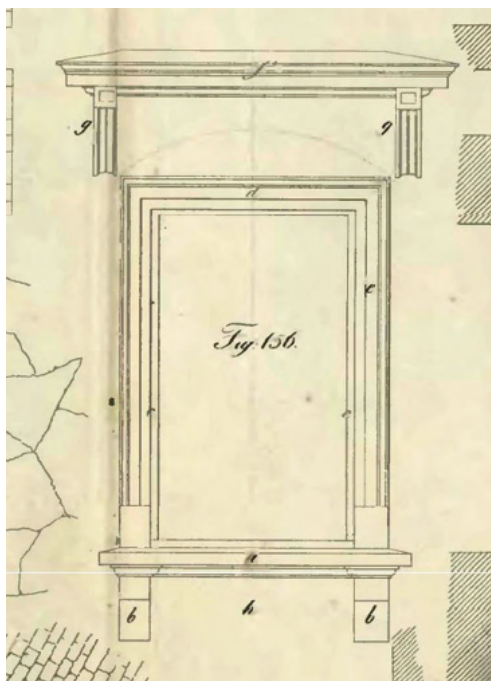
Reprezentativní úprava vstupů venkovských domů

Specifickým a nepřehlédnutelným znakem regionu je významný počet zachovaných pís-kovcových vstupních portálů, které v zásadě tvarově opakují a rozvíjejí jeden klasický vý-tvarný typ, odvozený z historické architektury. Kromě profilovaného ostění pravoúhlého vstu-pu je jeho nejvýraznějším prvkem nadpražní římsa nesená po stranách volutovými konzola-mi, tzv. ankonami. Ve vlysu mezi nimi je často vložena ještě nápisová deska s letopočtem či iniciálami majitele nebo číslem popisným. Nejstarší klasicistní realizace se vyznačují navíc plochým trojúhelným tympanonem. V okolních regionech se tento typ portálu na venkově nevyskytuje, nebo se v nich objevuje jen sporadicky.⁷⁰ Časový rozsah obliby těchto portálů v podstatě kopíruje období vzestupu zdejšího textilního průmyslu, pro který nastaly v oblasti s dlouhou tradicí zpracování lnu a tkalcovství od 2. poloviny 19. století do počátku 20. století výhodné podmínky.

Přestože původní funkce řady staveb již zanikla a byla zapomenuta, jsou to často tyto portály, které upozorňují, že zde sídlila firma, reprezentující svého majitele, nebo objekt, který měl ve své době významnější postavení v rámci lokality, jako např. rychta či hostinec, nebo jiná vrchnostenská stavba. Portály se objevily na venkovských stavbách již jako hotový a kultivovaný architektonický útvar, vycházející z klasické architektury. Rozšíření klasicismu v první polovině 19. století a zejména později historismu bylo zprostředkováno architekty a staviteli školenými na pražských či vídeňských technických školách, a i díky vzorníkům

(musterbuchům) či praktickým učebnicím architektury (např. J. F. Jöndla⁷¹).

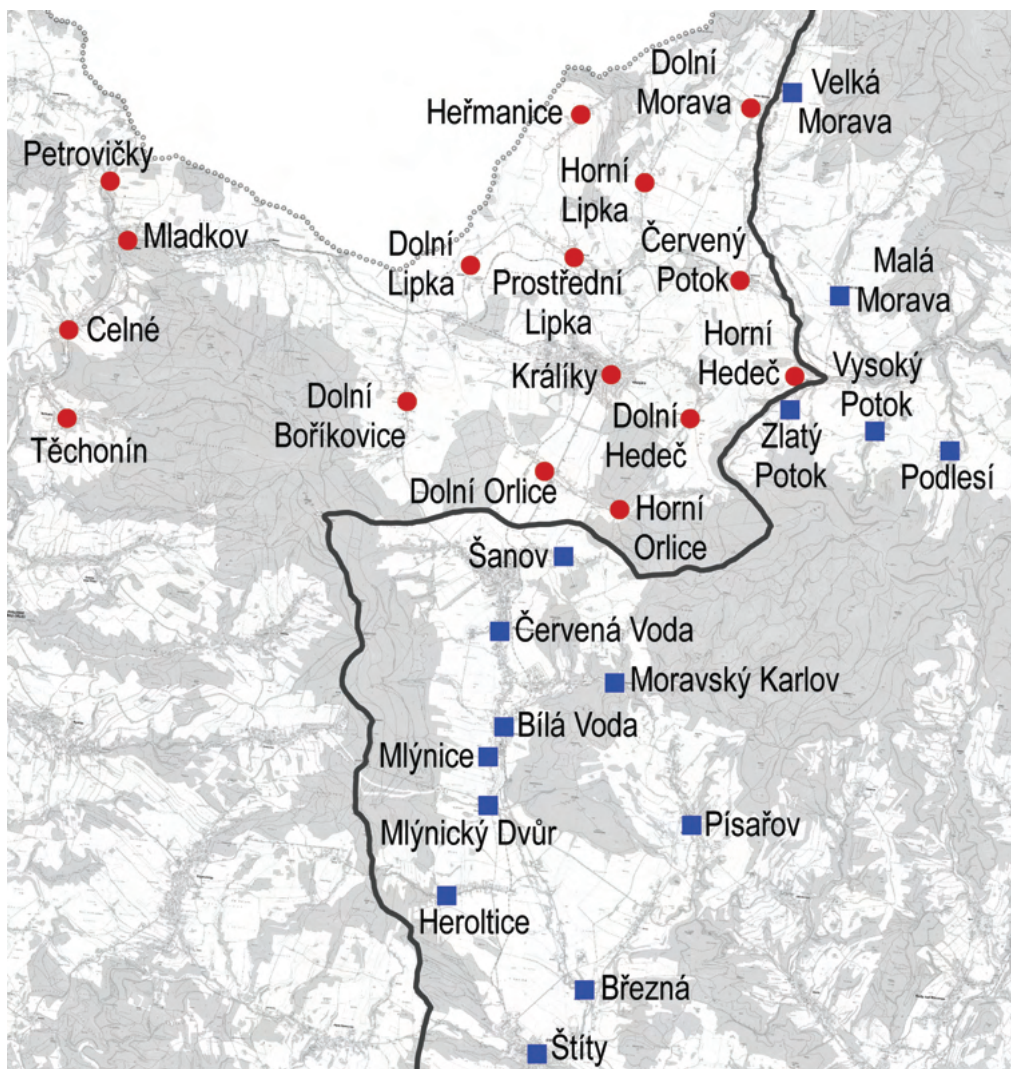
Do odlehlých venkovských oblastí Králicka pronikly klasicistní prvky prostřednictvím vrchnostenské architektury. Zejména na panství moravských Lichtensteinů se zprostředkovateli oficiálního klasicistního architektonického proudu staly novostavby empírových kostelů či kaplí, které nahrazovaly dožívající dřevěné

5-0 Příklad architektonické kresby okenního ostění s nadpražní římsou na ankonách z dobové učebnice architektury, užívané na pražských či vídeňských školách v 1. polovině 19. století. Slohová inspirace pro portály na Králicku. JÖNDL, J. P. *Atlas k poučenj o stawitelstwj pozemnjm*, 1840-1845, tab.V.

⁷⁰ Podrobně včetně mapky rozšíření portálů in: SVOBODOVÁ, Jitka – STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, *Reprezentativní úprava vstupu venkovské architektury na Králicku*. *Vlastivědný věstník moravský*, 2019, č. 3, roč. LXXI s. 268–285.

⁷¹ JÖNDL, Johann, Philipp, *Atlas k poučenj o stawitelstwj pozemnjm* [grafika]. [Česko: s. n., 1840–1845]. [30 l.], JÖNDL, Johann, Philipp, *J.P. Jöndlovo Poučení o stawitelstwj pozemním*, Praha 1865.

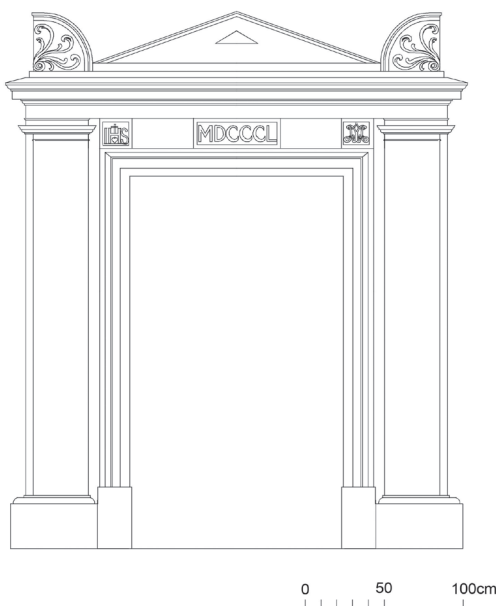
5-1 Mapa Králícka a okolí s vyznačením lokalit výskytu portálů. Černá linie znázorňuje historickou zemskou hranici. Modré čtverce označují lokality na Moravě. (NPÚ)

venkovské stavby.⁷² Nejstarší datované příklady z blízkého okolí, tedy portál bývalé katolické školy v Čenkovicích čp. 36 z roku 1835, portál městského domu čp. 39 ve Štítech nebo portál hostince čp. 75 v Písařově, ještě dokumentují

pronikání vlivu vrchnostenských či městských staveb. Také v městském prostředí panství Althanů, v samotných Králíkách se ojediněle zachovaly portály tohoto nejstaršího klasicistního typu s trojúhelným tympanonem,⁷³

⁷² Např. kostel sv. Jakuba v České Třebové z r. 1801, kostel sv. Mikuláše v Dolních Libchavách z r. 1803 nebo kostel sv. Petra a Pavla v Rudolticích u Lanškrouna, které jsou dílem lichtensteinského architekta Josefa Hardtmutha, nebo kostel sv. Jakuba v Dolní Dobruči z let 1828–29 od Antona Kapnera z Plumlova.

⁷³ Např. čp. 291 v Dlouhé ulici (s obchodem) nebo čp. 307 z roku 1843 (dům obchodníka s dobytkem a řeznického mistra).

5-2 Empírový portál kostela v Jakubovicích z roku 1850 představuje blízký inspirační zdroj, z něhož byl v některých sledovaných případech převzatý motiv trojúhelného tympanonu. (Zaměření NPÚ)

jejichž uplatnění však bylo rozhodně širší.⁷⁴ Z venkovského prostředí jej známe ještě z domu čp. 2 ze vsi Velká Morava, kde fronton obsahuje kromě vročení 1854 i zakomponované iniciály JH a původní domovní číslo 29.

Na venkovském domě byl ve vymezené oblasti zachycen nejstarší datovaný portál bez tympanonu v chalupě čp. 318 v Červené Vodě. Zachovalo se z něj jen nadpraží v podobě římsy s droboučkými konzolkami a vlys, na němž je uplatněn subtilní vegetabilní ornament se středovým medailonem a nenápadným vročením 1845, provedeným reliéfně v rozích. Z 50. let 19. století se zachovaly ojedinělé datované příklady na lokálně významných stavbách, jako například na poutnickém domě u kláštera servitů na Hoře Matky Boží v Dolní Hedčích⁷⁵ nebo na klasicistním domě obchodníka s přízí Hieronyma Effenbergera v Horní Orlici z roku 1859. Portál v dobré řemeslné kvalitě a odpovídajícím provedení je uplatněn i na domě v usedlosti čp. 6 ve Velké Moravě.

5-3 Nejstarší pískovcový portál v okolí z roku 1835 se zachoval na bývalé katolické škole v Čenkovicích, zřízené vrchností. Proporce volutových konzol i profilace jsou klasické, jde o dílo školeného kameníka.

⁷⁴ Řada portálů je zachycena na historických fotografiích uložených v Městském muzeu Králíky.

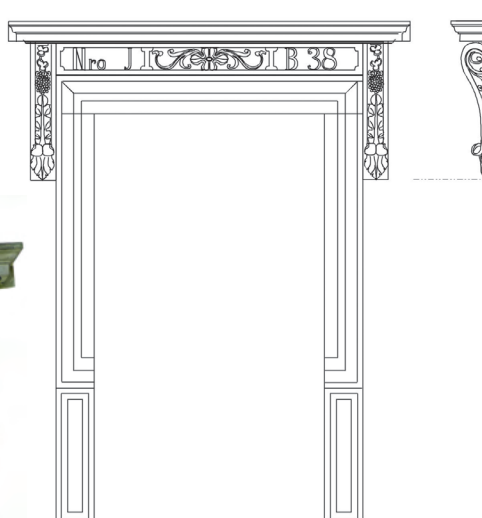
⁷⁵ Portál z roku 1850 s tympanonem byl zakomponován do mladší historizující přestavby z roku 1902.

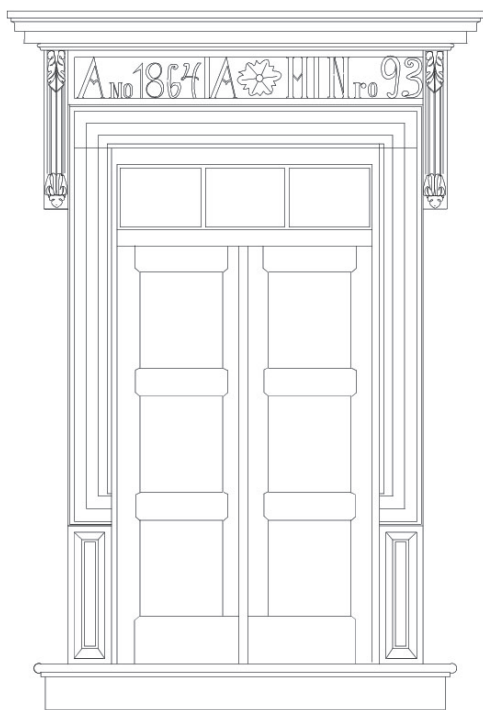
5-4 Portál domu čp. 2 ve Velké Moravě (původně čp.29) s vročením 1854 prozrazuje propojení obou inspiračních zdrojů – volutové římsy i tympanonu. Pod přebílením se zachovaly i stopy barevného zvýraznění zelených listenů na čele konzol.

5-5 Historická fotografie Dlouhé ulice v Králíkách po výstavně klasicistní přestavbě zobrazuje řadu typově shodných portálů s dlouhými štíhlými konzolami a reliéfními nápisy ve vlysu, které patrně upozorňovaly na zdejší firmy či obchody, nebo reprezentovaly majitele domu. (MM Králíky)

5-6 a 5-7 K rozšíření oblíbenosti portálů došlo od 60. let 19. století, kdy se pod vlivem historismu kladl důraz na dekorativnost nadpraží a konzol. Dům čp. 38 v Dolní Orlicí byl vybaven hned dvěma portály z roku 1863 na dvorní i uliční straně síně, které byly navíc i barevně pojednané. (Zaměření NPÚ)

5-8 a 5-9 Z 60. let 19. století pochází portál na hostinci v Heřmanicích (rok 1864), nebo portál bývalé rychty v Červené Vodě (rok 1869), jehož náročná reliéfní výzdoba i provedení se segmentovým nadpražím odkazují na prvořadý význam budovy. Stylovou jednotu s kvalitními dvoukřídlými výplňovými dveřmi podtrhuje motiv diamantu na podnoži. Tmavá jednotná recetní a navíc lesklá barevnost snižuje možnost vnímání plasticity reliéfní výzdoby a čitelnost nápisu. (Zaměření NPÚ)

Teprve v 60. a 70. letech 19. století v souvislosti se stavbami ve stylu historismu významně vzrostla obliba užívání neorenesančního typu portálu bez tympanonu a jeho rozšíření na celé sledované území. Přestože koncentrace výskytu se váže zejména na přirozená centra industriálního rozvoje, tedy Králíky⁷⁶ a Červenou Vodu, žádná lokální specializovaná kamenická dílna není známá. Rozsáhlé i přeshraniční obchodní styky zdejších textilních podnikatelů mohly umožnit import hotových dekorativních slohových prvků i ze vzdálených

oblastí. Jen v Králíkách se v Dlouhé ulici zachovaly tři portály z jediného roku, které se liší v detailu zpracování vegetabilního dekoru a rukopisu tesaného vročení 1863.⁷⁷ O rok starší portál vysoké řemeslné úrovně má obytná budova klasicistního statku čp. 126 v Dolních Boříkovicích. Tento typ s různými tvarovými a dekorativními obměnami konzol zasahuje až na moravské území a okrajově i do Polska.⁷⁸ Současně se v 60.–70. letech vyskytuje podobný druh ostění s širokou neorenesanční profilací pravouhle zalomenou nad soklem,

⁷⁶ Historická fotografie Dlouhé ulice v Králíkách (Lange Gasse) zachytila řadu podobných portálů po obou stranách. Další fotografie zachycuje portál na truhlářství F. Biedermanna v ulici Hluboké (Nieder Gasse), nebo na bývalých lázních čp. 322, později obchodu J. Můcka. MM Králíky, sbírka historických fotografií.

⁷⁷ Obdobné provedení mají dva portály z téhož roku, uvozující protilehlé vstupy do síně venkovské usedlosti čp. 38 v Dolní Orlici, dům čp. 31 v Šanově nebo hostinec čp. 93 v Heřmanicích.

⁷⁸ Zlatý Potok čp. 13 z roku 1875, Podlesí čp. 24 z roku 1870, Miedzylesie čp. 17.

5-10 Tvarová variabilita konzol naznačuje vývoj od klasických proporcí volut, přes protáhlé a štíhlé volutové konzoly s reliéfní rostlinnou dekorací (pravděpodobně barevně pojednanou) až k manýristickým tvarovým hříčkám, které k původním volutám odkazují jen velmi vzdáleně.

jehož římsy bývají úzké jako u výše popsaného králického typu, ale i mohutněji vyvinuté, podepřené ankonami tradičních renesančních proporcí, zpracované věrně podle vzorníků.⁷⁹ Tvarový vývoj portálů vrcholí v 80. – 90. letech 19. století pod vlivem eklektického historismu, kdy některá ostění mění tvar na segmentově vypjatý a jejich profilace se zmnožuje

a odvozuje se i od neogotiky. Konzoly se staly manýristicky zpracovávaným doplňkem.⁸⁰

Portály byly omezeně aplikovány i na obydlich nižších sociálních vrstev, dokonce ojediněle i v dřevěném provedení na roubených domech.⁸¹ Zajímavý příklad kombinace kamenného ostění králického typu s dřevěnou konzolovou římsou, doplněnou soustruženými

⁷⁹ Např. Červená Voda čp. 93 z roku 1870, nebo na čp. 321 z roku 1870, na venkovském domě textilního podnikatele Karla Weisse čp. 185, na hostinci čp. 67 v Bílé Vodě, s koncesí pro Rudolfa Schwaba zachycenou k roku 1885.

⁸⁰ Např. čp. 238, 170 a 249 v Červené Vodě. Vyložení manýristickou podobou, ačkoli již z roku 1867, mají konzoly jinak tradičně provedeného portálu domu čp. 37 v Červené Vodě, kde voluta, vytvořená jen ze stáčených listů, je v horní části ještě seškrvena stuhou. Naopak geometrickou stylizaci nalézáme u venkovského domu čp. 313 v Č. Vodě.

⁸¹ Např. čp. 91 v Heřmanicích, vytvořený jako obložka dřevěné zárubně, nebo čp. 137 v Horní Lipce, v silně zlidovělém provedení.

5-11 Propojení kamenného portálu s dřevěnou dekorativně bohatou konzolou a řezbářsky náročně zpracovanými domovními dveřmi na domě usedlosti čp. 60 v Moravském Karlově, v poměrně nepřístupné horské poloze, je zřejmě kompromisem mezi požadavkem reprezentativnosti a materiálovou dostupností. Nedatovaný prvek reprezentuje patrně až závěr 19. století.

5-12 Unikátní transformace portálu do dřevěného provedení se zachovala na domě čp. 52 v Moravském Karlově, opět v jednotném historizujícím provedení s dvoukřídlými dveřmi s neorenesančními výplněmi. Truhlářské provedení konzol přebírá prvky stylového nábytku např. v provedení soustružených čučků, připomínajících zavěšené lucerny.

čučky byl zachycen na venkovské usedlosti čp. 60 v Moravském Karlově. Zřejmě nejmladší celodřevěný portál včetně původních neorenesančních dveří je udržován na polo-roubené chalupě čp. 52 v téže vsi.

Portál obecně, jako výtvarně řešený domovní vstup, představuje nejen součást architektonické koncepce staveb, ale na první pohled reprezentuje svým provedením a umístěním vlastníka, či majitele provozovny. Z dochovaného souboru portálů a jejich uplatnění na venkovských objektech různého účelu vyvozujeme, že se rozšířily jako oblíbená, dostatečně informativní a reprezentativní úprava

vstupu do hostinců, jiných veřejných budov jako byly bývalé rychty, nové fary, školy apod. Později byly užívány i jako prestižní označení obydlí či provozoven významných lokálních podnikatelů, a nakonec byly přeneseny i na venkovské chalupy, dokonce ojedinele i v dřevěném provedení.

Portály mají dodnes nezastupitelnou úlohu v tradičním obrazu vesnic Králicka, neboť v některých lokalitách, kde již byly historické stavby účelově modernizované, zůstávají spolu s historizujícími vstupními dveřmi posledním autentickým dekorativním historickým prvkem fasád.

Příběh proměny horské vesnice Červená Voda v průmyslové městečko

Ojedinělé postavení mezi ostatními vesnicemi získala od počátku 19. století Červená Voda. Rozvoj textilní výroby a později průmyslu se promítl do tradiční podoby horské pohraniční vsi natolik, že po roce 1846 byla povýšena na městečko a jako významné lokální průmyslové centrum fungovala až do 2. světové války.

6-1 Červená Voda, pohled z Křížové hory z 1. poloviny 20. století. Severní část městečka, kde je zástavba venkovského typu, promísená s menšími fabrikami a komíny. (OÚ Červená Voda)

Za feudalismu si zdejší lánové vesnice v horských údolích, kde nuzné zemědělství musela doplňovat i domácká řemeslná výroba, držely dlouho podobu s převážně roubenými obytnými i hospodářskými staveními. V některých vsích se vyvinula i přirozená centra poblíž kostelů, kde bývala situována i dědičná rychta v podobě bohatší uzavřené usedlosti.⁸² K významným vrchnostenským budovám patřil mlýn,⁸³ hostince nebo již od 1. poloviny 19. století škola, mimo centra jsou uváděny

panské myslivny. Obyvatelstvo se ještě před polovinou 19. století z velké části živilo pěstováním lnu, přadláctvím, výrobou nití, stužek, plátna, bělením plátna, barvířstvím, výrobou kartáčů a obchodem s těmito výrobky. Mezi okolními vesnicemi srovnatelné velikosti vynikala již tehdy Červená Voda, která byla rozsahem trojnásobná a v širokém údolí měla k obživě lepší podmínky. V této době byla řemeslná textilní výroba založena na nákladnickém systému, závislém na zprostředkování

⁸² Např. rychta čp. 13 v Moravském Karlově, rychta čp. 196 v Červené Vodě, nebo zaniklá rychta u čp. 7 v Bílé Vodě nebo zbořená rychta čp. 77 v Šanově.

⁸³ Např. Mlýnický Dvůr čp. 6 a 20, Moravský Karlov čp. 10, Bílá Voda čp. 7.

práce faktory a obchodníky, kteří ve vesnicích zásobovali tkalce přízí, skupovali výrobky a obchodovali s nimi i v zahraničí.⁸⁴

V obdobných geografických a klimatických podmínkách se v protoindustriálním období rozvíjela textilní výroba na mnoha místech světa. Přednostně však v lokalitách s dobrou komunikační dostupností, dostatkem pracovních sil, energetickými zdroji a možnostmi dovozu surovin.⁸⁵ Od roku 1811 se v regionu postupně prosazuje zpracování dovážené bavlny,⁸⁶ jejíž podíl oproti lnu postupně vzrůstal. V Červené Vodě již k roku 1812 existovaly dvě první manufaktury na bavlněné zboží (firmy Lubich a Effenberger) a roku 1885 byla založena pozdější největší zdejší mechanická tkalcovna Schmied a syn.

Pozůstatky zaniklých výrobních podniků nacházíme na více místech ve vesnici. V několika případech stavební vývoj dokumentují archivní plány z období od konce 19. století do 30. – 40. let 20. století,⁸⁷ které zachycují rozvoj jednotlivých továren v přímé návaznosti na obytný objekt ještě venkovského typu.

Zejména od 2. poloviny 19. století se stal místní textilní průmysl v soukromých rukou silným stimulem, který způsobil příliv obyvatel zejména do souvisejících dělnických profesí. Tento trend postupně proměnil dosavadní venkovský obraz Červené Vody s převážně dřevěnými chalupami na sídlo s velkým podílem zděných staveb, a dokonce s kumulací

reprezentativních patrových budov v blízkosti kostela, kde utvořily centrum téměř městského typu. Do dosavadní struktury zástavby se po celé délce širokého údolí promítly nejen drobné fabriky s vysokými komíny, zaměřené zejména na tkalcovství, bělení plátna a barvířství, ale i další moderní veřejné a obytné stavby, jako byl hotel, měšťanská škola nebo poštovní úřad se společenským sálem, od roku 1919 upravený na kino, četné hostince a obchody. Na počátku 20. století byla postavena i nemocnice a elektrárna, přestavěná záhy na starokatolický kostel.

Koncem 19. a začátkem 20. století byly i v Červené Vodě zakládány již mechanizované textilní továrny. Zejména po roce 1900 se po celé délce obce rozložily menší textilní podniky, které se postupně rozšiřovaly, až zde ve 20. letech 20. století existovalo 8 tkalcoven, 5 přádelen, barvírna, výroba lněného a bavlněného zboží, kartáčů, harmonik, tkalcovských strojů, 2 cihelny, mlýn a pila.

Po první dekádě 20. století se do vývoje negativně promítla krize v bavlnářském průmyslu, vrcholící ve 30. letech 20. století, která přinesla masivní propouštění dělníků. Rozvoj převážně německé lokality tragicky přerušily důsledky 2. světové války, vysídlení většiny původního obyvatelstva a zestátnění velkých průmyslových podniků, které zasáhlo obě největší firmy v obci, Braunstein a Co. v Červené Vodě a Theodor Glammer v Bílé Vodě.⁸⁸

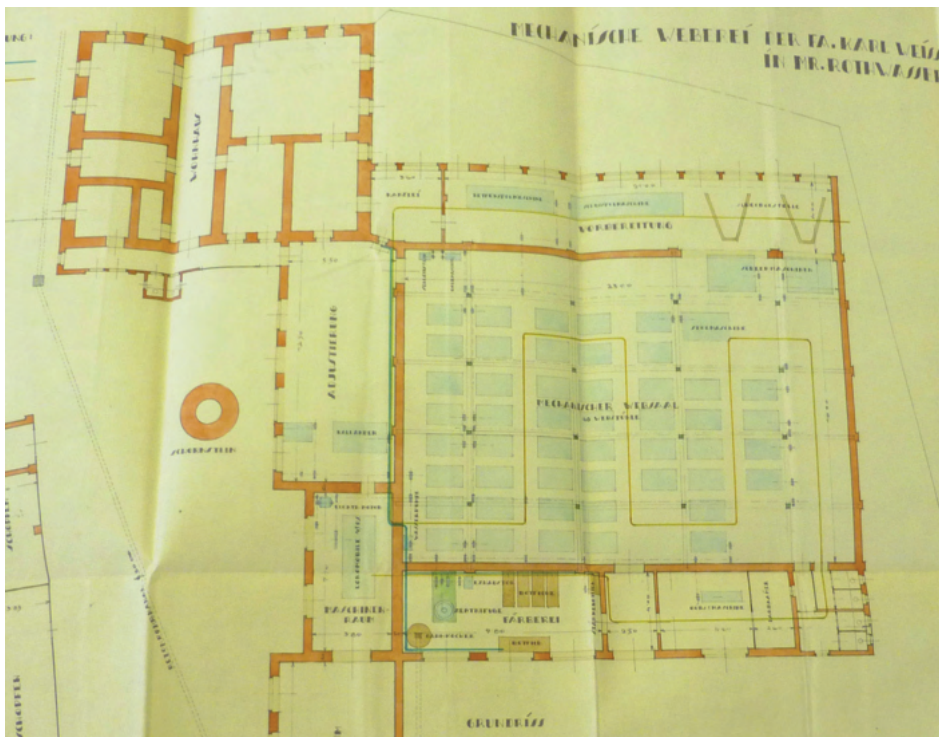
⁸⁴ V Červené Vodě jsou uvedeni faktoři např. Franz Fröhlich (k roku 1857 v čp. 12), Ignatz Kreuzigr (čp. 74) nebo Wilhelm Felzmann (k roku 1910 v čp. 148, uveden také s bratrem Johannem jako majitel tkalcovny v čp. 34). Registr ČV.

⁸⁵ NEBŘENSKÝ, Zdeněk, *Katedrály industriálního věku*, Praha 2019, s. 23.

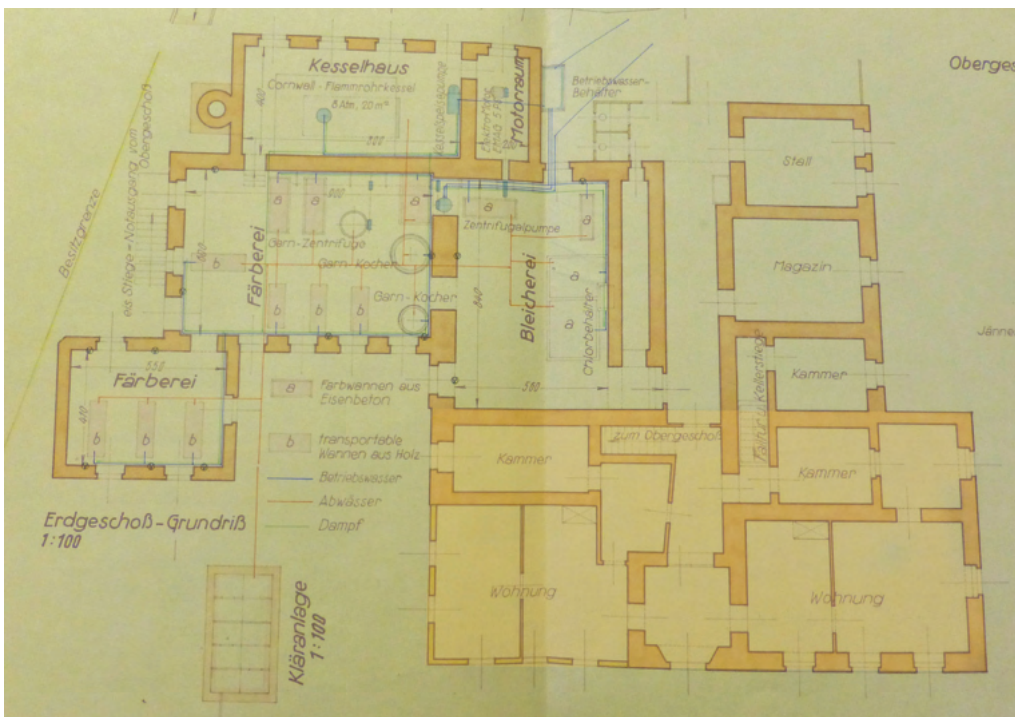
⁸⁶ *100 let textilní výroby v Červené Vodě*. Červená Voda 1985.

⁸⁷ SOKA Šumperk, Okresní úřad Zábřeh, kar. 128a, inv. č. 828, Inspekční záznam pro tovární podniky z roku 1930.

⁸⁸ Více in: SVOBODOVÁ, Jitka – VAŘEKOVÁ, Zuzana, Od horské vsi k průmyslovému městečku. Stavební proměna obce Červená Voda, *Vlastivědný věstník Moravský*, 2017, č. 4, roč. LIX, s. 306–325.

6-2a,b Červená Voda čp. 185, barvírna Johanna Müllera. Obytný dům s připojenou nízkou halou bývalé tkalcovny. Na místě ještě dřevěného domu lékaře zde již v roce 1857 žil barvířský mistr a fungovala barvírna. Podle jména a vřocení na vstupním portálu (snad 1878) získal objekt nynější podobu za Johanna Müllera, úspěšného výrobce, obchodujícího se svým bavlněným zbožím, Iněným plátnem a výšivkami i v Uhrách a Sedmíhradsku. Budova se zachovala i po přestavbě na mechanickou tkalcovnu a barvírnu se 30 zaměstnanci a více než 50 stroji, kterou provedl v roce 1930 majitel Karel Weiss. (SOKa Šumperk)

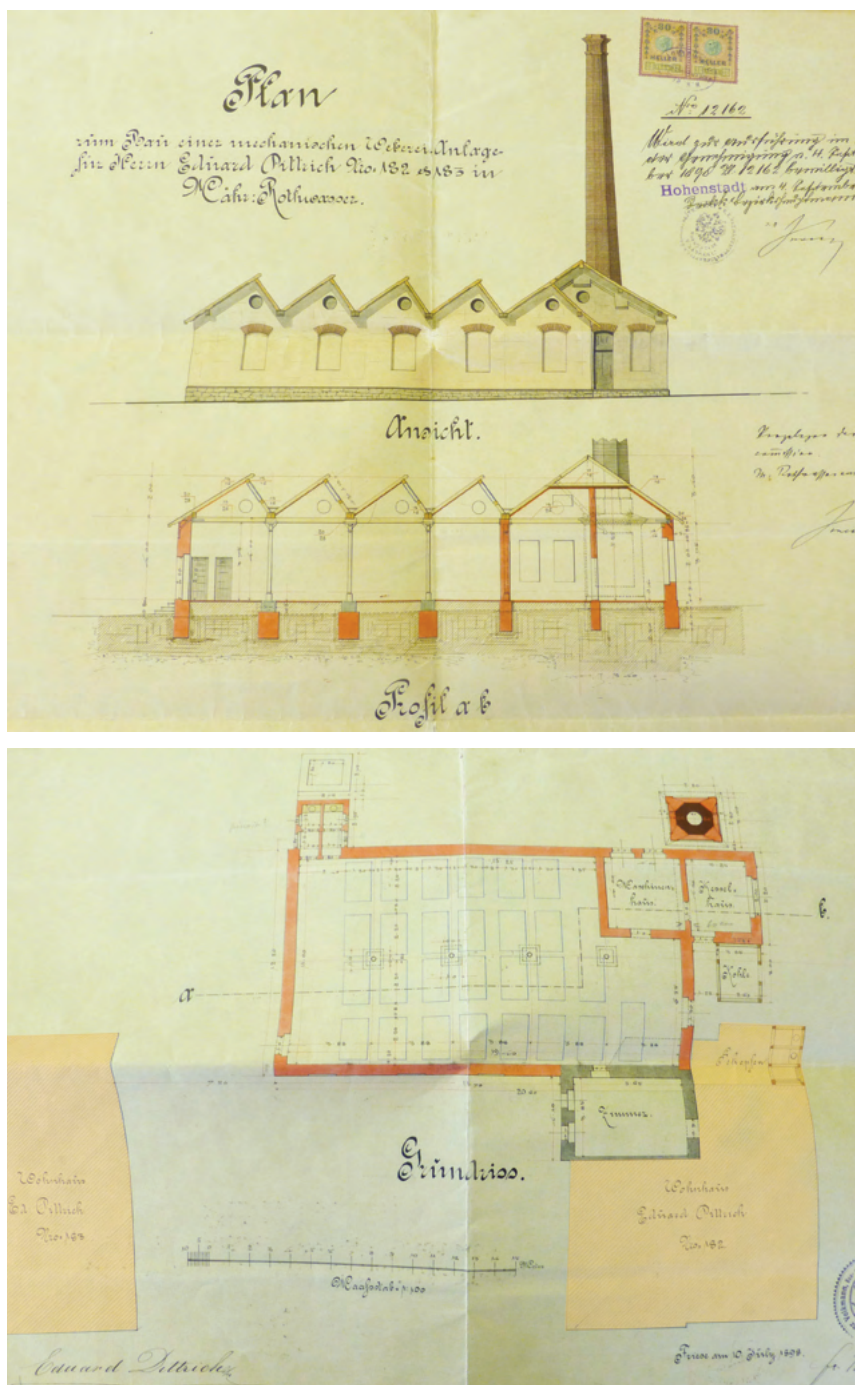
6-3a,b Červená voda čp. 156, parní barvírna a bělidlo Ernsta Fiebicha. Jedna z menších textilních fabrik, napojená na částečně roubenou chalupu, zmiňovanou k roku 1835 v majetku rodiny Effenbergerů. Již od roku 1857 se zde uvádí barvírna, rozšířená a modernizovaná v roce 1912 a 1937 za Ernsta Fiebicha. Směrem do dvora se na nepravidelném půdorysu připojovaly prostory fabriky pro bělení a barvení textilu. Nad nimi byly v patře ještě prostory parní sušárny. K zadní části domu přiléhalo kolmé křídlo s komorami, obchodem a stájí. Obytná část s roubenou světnicí se zachovala v upravené podobě dodnes, opodál stojící menší objekt odpovídá na plánu menšímu prostoru barvírny pro tři přenosné dřevěné vany. (SOKA Šumperk)

6-4 Červená Voda čp. 85, Franz Fiebich, ruční tkalcovna. Podle historických údajů zde stál zděný domek tkalce nejpozději roku 1869 (vročení na portálu 1868). V roce 1910 i 1921 se uvádí ruční tkalcovna bavlny majitele Franze Fiebicha. Výrobní část patrně zanikla, přesto jde o významný doklad přetrvávání tradice ručního tkalcovství v konkurenci blízkých větších textilních podniků i na počátku 20. století.

6-5 Červená Voda čp.176, chalupa s připojeným výrobním objektem nezjištěného účelu.

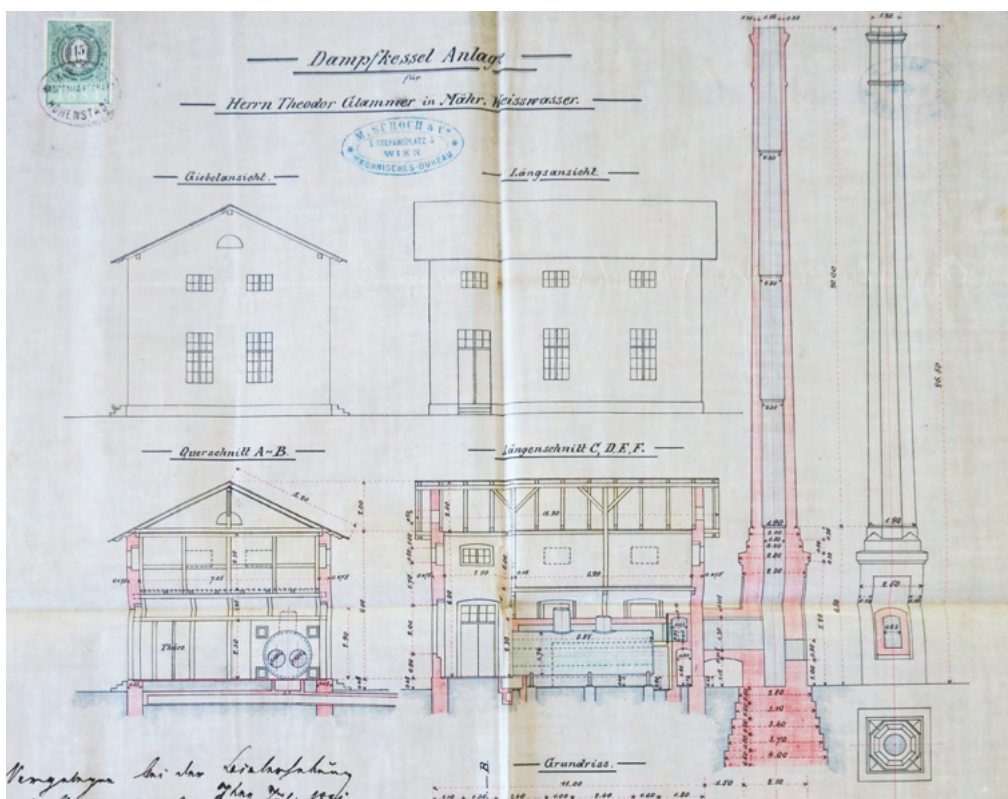
6-6a,b Červená Voda, zaniklá tkalcovna Eduarda Dittricha: plán tkalcovny od místního stavitele Franze Volkmana z roku 1898. Dům čp. 182 je označený ještě jako dřevěný, k němu přistavuje Eduard Dittrich mechanickou tkalcovnu s 27 stroji a v roce 1906 ji propojuje další halou se svým obytným domem čp. 183. (SOKA Šumperk)

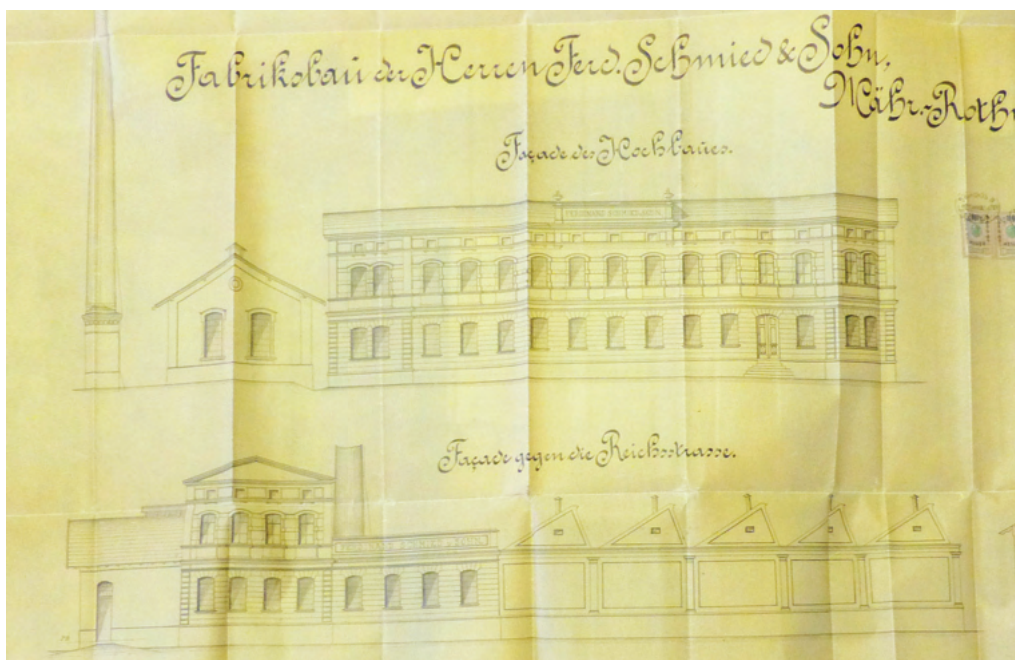
6-7 Bílá Voda čp. 54, barvírna a bělidlo Jana Koblischkeho synové. Obytný objekt se zachoval v klasicistní hmotě s mansardovou střechou. Barvírnu na modrotisk založil v roce 1854 starší syn Johanna Koblischkeho po vyučení v barvírně v Čenkovicích a studiu ve Vídni. V roce 1878 bylo připojeno bělidlo a barvení bavlny, vyráběla se i Iněná příze a vlákna pro kartáčnický průmysl v Moravském Karlově. Novinky do výroby zaváděl i mladší syn Adolf, po studiu v Liberci. Ve 30. letech 20. století zde pracovalo kolem 20 zaměstnanců. (Archiv Waldkraiburg)

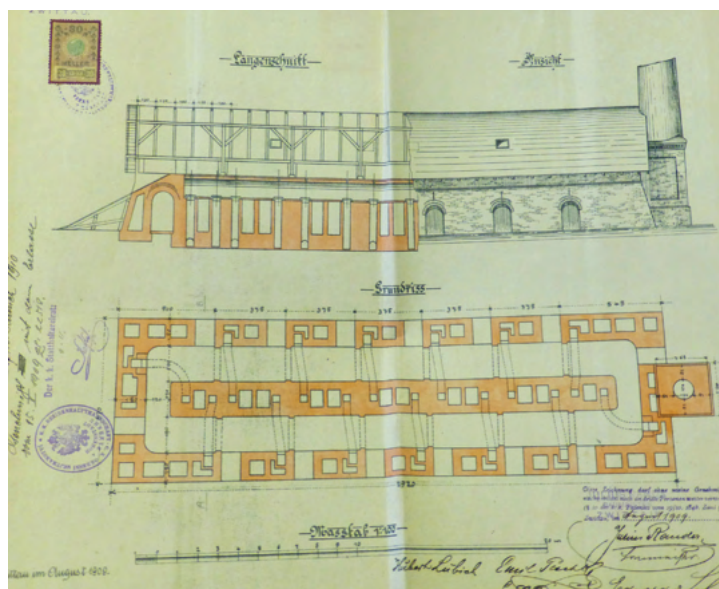
6-8 Červená Voda, tovární vila čp. 358 tkalcovny Brückner a syn (asi z 20. let 20. století). Po poválečném odsunu německého majitele zde byla soustředěna kartáčnická výroba z drobnějších provozoven v Červené Vodě a Šanově a vznikl podnik Orlické kartáčovny, n.p.

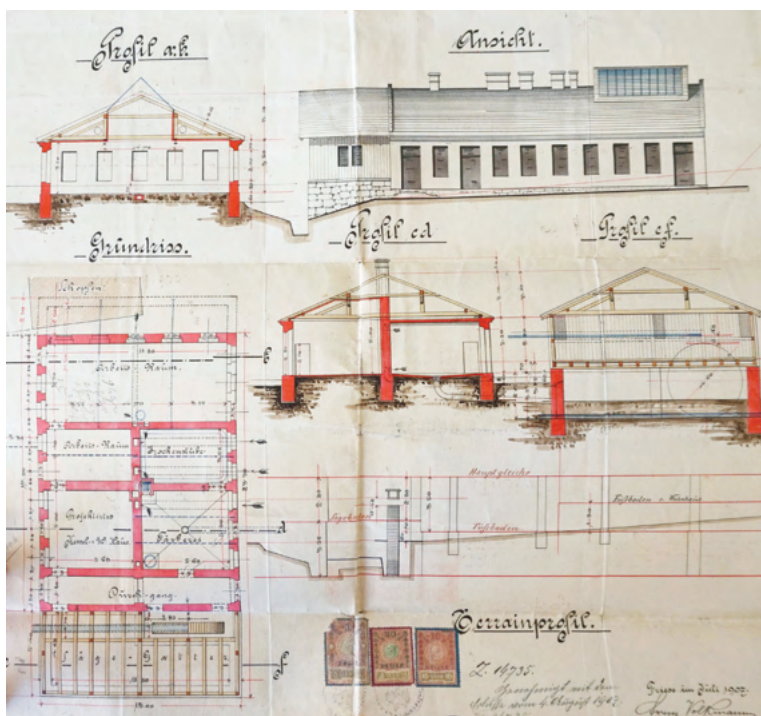
6-9a,b Bílá Voda čp. 6 a 9, bělidlo, barvírna a úpravna Theodor Glammer. Jeden ze dvou největších místních textilních podniků, založený v roce 1863 a v několika etapách rozšiřovaný a modernizovaný, významně pozměnil tvář vsi. V roce 1938 měla firma zaměstnávající 212 dělníků velmi dobré provozní podmínky, v moderně zařízené tovární budově, včetně ubytování v devíti obytných domech. (SOKA Šumperk)

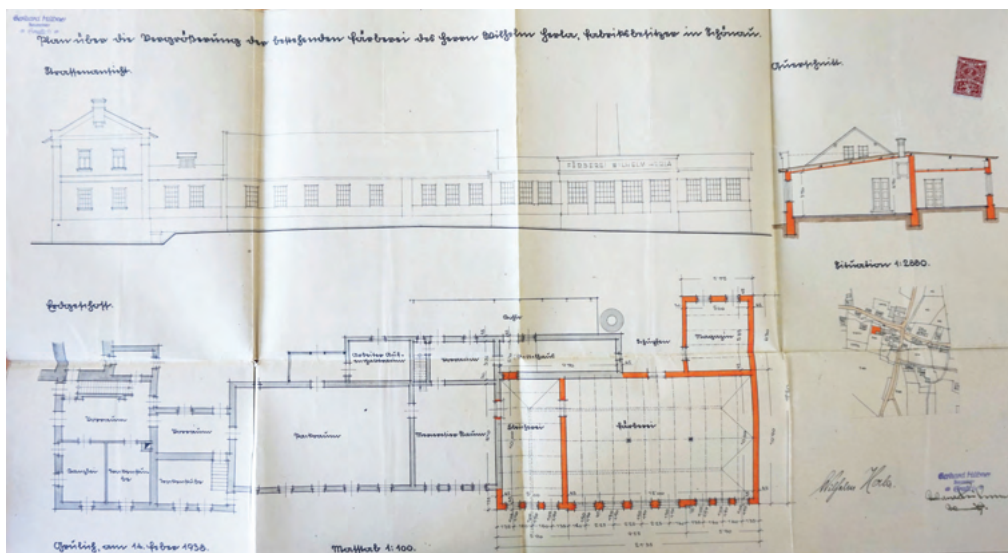
6-10a,b Červená Voda, 1898 tkalcovna bavlny Ferdinand Schmied a syn (od 1925 Bratři Perutzové, od 1939 Braunstein a Co., po znárodnění součást n.p. Perla). Archivní plány dokumentují stavební etapy za tří majitelů, včetně výstavby obytného komplexu pro zaměstnance a dělnických řadových domků firmy Braunstein a Co. (SOKA Šumperk)

6-11 Červená Voda, zaniklá kruhová cihelna Schmieid. Výřez z plánu z roku 1909, Julius Randa, Svitavy. Podobu vsi v industriálním období v 1. polovině 20. století dotvářely i cihelny a dřevozpracující průmysl, zejména kartáčnícký. (SOKA Šumperk)

6-12 Šanov, výroba kartáčů Reinholda Höslera. Plán F. Volkmana z roku 1907. Příklad výrobního podniku rodinného typu, zřízeného 3 metry od obytného domu. K jednoduché dvoutraktové dispozici dobře osvětlené z podélných stran, se na jedné straně připojuje hala s velkým střešním světlíkem a na druhé straně bedněný přístavek, chránící kamennou lednici s vodním kolem. Plán dokládá běžné užívání vodního pohonu pro výrobní účely i na počátku 20. století. (SOKA Šumperk)

6-13a,b Šanov, barvírna Viléma Herla: Příklad menší fabriky rodinného typu v centru obce, která se vyvinula postupným narůstáním a úpravami objektů venkovského typu na parcelách bývalých menších usedlostí v údolí potoka. Poslední rozšíření zachycuje plán z roku 1938, kdy se k dosavadní srostlici hmot historizujícího charakteru připojuje plochostropá funkcionalistická hala. (SOka Šumperk)

Katalog sídel

Lichkov (Lichtenau)

- historická země Čechy
- katastr Lichkov
- 528 m n. m.

Lichkov leží v údolí Tiché Orlice, které svírá z jihu hřeben Suchého vrchu s vrcholem Vysoký kámen (843 m n. m.), od severozápadu svažující se výběžek Orlických hor, kudy po Předním a Zadním hraničním vrchu probíhá státní hranice s Polskem.

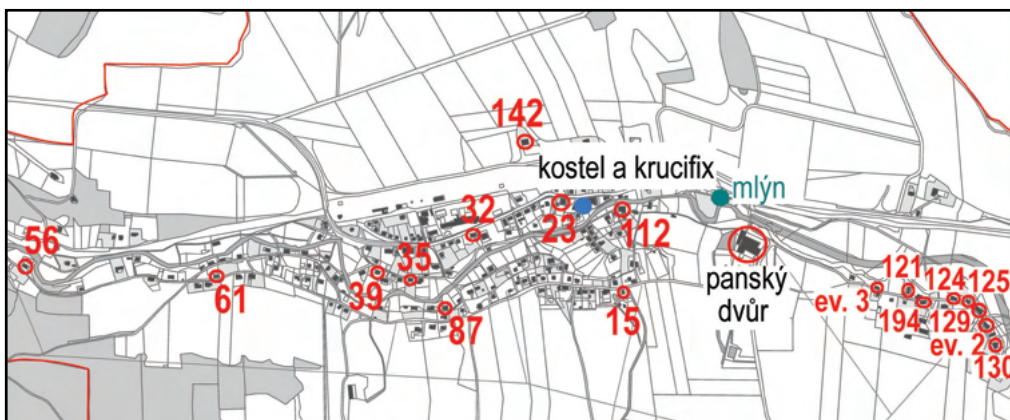
Sídlo je ukázkou typické dlouhé lánové vesnice, rozdělené meandrující řekou Tichá Orlice na Letní a Zimní stranu.¹ Jádru vsi leží v nejplošší partii katastru, kde byly soustředěny usedlosti ve volných řadách na okraji svých lánů nad hranou údolí, jejichž počet zachycený mapou stabilního katastru odpovídá nejstarším údajům z poloviny 17. století. Tehdy se již východně od jádra nacházel na rozlehlých dominikálních

pozemcích vrchnostenský hospodářský dvůr. Na východní straně, na tzv. Horním konci, stálo na svazích obrácených k jihu několik větších usedlostí, kdežto na severních svazích, rozdělených do užších pruhů, se řadily usedlosti zahradnické. Údolí se zde zužuje a na konci katastru má kaňonovitý ráz. Výsledkem mladšího zásahu do parcelace sídla na severozápadním okraji je vyměření krátkých a úzkých pruhů s chalupami a domkářská zástavba kolem řeky. Do struktury zasáhla také v roce 1874 železniční trať, v důsledku jejíž trasy muselo být několik usedlostí přemístěno výše do svahu. Jádru obce je dnes zahuštěné i mladší zástavbou z 2. poloviny 20. století.

1. Lichkov, výřez originální mapy stabilního katastru zobrazuje střední část lánové vsi v údolí Tiché Orlice, vpravo s panským dvorem. Rumělkově červené korekce v mapě dokumentují postupnou přestavbu domů v 2. polovině 19. století a také vyznačují trasu nové železnice. (ČÚZK)

¹ Historické označení Sommerseite a Winterseite uvádí mapa stabilního katastru, letní strana je označení pro svahy obrácené k jihu, zimní, pro svahy obrácené k severu.

2. Lichkov, aktuální situační mapa vsi s vyznačením hodnotných objektů a kamenosočařských děl. Zeleně vyznačena poloha zaniklého mlýna.

Nejstarším trvalým sídlem v okolí je sousední Mladkov, jenž je v pramenech připomínán v roce 1350. První písemná zmínka o Lichkově však pochází až z roku 1577 z listiny vztahující se k situaci z roku 1568, kdy došlo k oddělení Králicka od Žampašského panství.² V Lichkově existovala sklárna, kterou v roce 1636 koupila vrchnost a na jejím místě později

3. Chalupnický dům č. 3 se zachovaným trojdílným uspořádáním, roubenou světnicí a kolnou připojenou ve čtvrtém dílu dispozice je příkladem uplatnění tradic, formovaných již nejpozději od 18. století.

založila hospodářský dvůr.³ Nedaleko dvora je nejpozději na mapě I. vojenského mapování zaznamenán mlýn,⁴ který k roku 1840 měl jedno vodní kolo.⁵ Jeho budova s prvotním čp. 7 se v přestavěné podobě zachovala, ale náhon zanikl při regulaci řeky. Od roku 1799 měla obec vlastní školu ve staré chalupě, která byla spolu se zvoničkou zbořena až v souvislosti se stavbou kostela (1892).⁶ Nová škola byla postavena v roce 1888. Kříž před kostelem s typickými klasicistními festony, snad z dílny žamberského sochaře Alexia Czyliaka, pochází z roku 1802. Zaniklou komunikační trasu z doby před oddělením Kladska připomíná socha sv. Jana Nepomuckého, postavená těsně za česko-polskou hranicí již na území polského Boboszowa.

Nejstarší zachovaná vrstva primárně celodřevěných venkovských domů v Lichkově nese, podobně jako jinde na Králicku, společné charakteristické znaky zdejší stavební tradice. Domy s širokou, symetricky nasazenou sedlovou střechou, výrazně protaženou

² KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 3. díl, s. 138–139. MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 28–35.

³ JETMAR, Václav, *Historie obce Červená Voda*, dostupné online: <http://www.cervenavoda.cz/obec-cervena-voda/historie> [14.12.2021].

⁴ I.vojenské mapování, dostupné online: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c133 [14.12.2021].

⁵ Indikační skica stabilního katastru, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA248018400> [online 14.12.2021].

⁶ Do té doby lidé docházeli do kostela v Mladkově.

4. Roubený dům čp. 39, chlévní dispozice s mladším křídlem stodoly. Foto z roku 2007 zachytilo okno z 1. poloviny 19. století s lopatkovými závěsy, zavírané na obrtlíky, s tradičním členěním na 6 tabulek.

přes podélné stěny mají jednoduše bedněné štíty předsazené vůči přízemí, často s druhotným břidlicovým obložení (např. čp. 124). Roubení obvodových stěn zakončuje horní věnec s přečnávajícími, tesařsky zdobenými trámy v nároží. Vnější členění domu, spolu s umístěním vstupu i komína, čitelně reaguje na obvyklou vnitřní trojdílnou dispozici, u některých chalup doplněnou o čtvrtý díl kolny (např. čp. 3). Tuto vrstvu staveb reprezentuje např. skupina objektů na Horním konci, jejichž jádrem jsou roubené chalupnické domy

(např. čp. 121, 125, 129, 130 a čp. 2). Z kdysi celodřevěných domů, postupně přezdívaných v průběhu 19. století, se nejdéle zachovávaly roubené světnice a krovy. Vnější vzhled staveb často proměnila i pozdější ochrana roubených stěn bedněným opláštěním (např. čp. 56, 112), nebo pokrytí štítu eternitovými šablonami. Mezi velké primárně roubené domy z doby před rokem 1840 můžeme řadit čp. 39, jehož stavební vývoj ukončila až v 1. pol. 20. století kolmo nasazená přístavba stodoly, nebo dům čp. 35, kde bylo později roubení nahrazeno

5. Dům čp. 35 tradičního objemu s prostorným podkrovím o více úrovních pod vysokou střešou. Originální roubení již nahradilo mladší cihelné zdivo, dispozice s komínem nad průchozí síní se zachovala. U vstupu je uplatněný oblíbený typ portálu s římsou na volutových konzolách, zde ojediněle v dřevěném provedení. K domu patří i dřevěná, šindelem pobitá kolna.

6. Klasicistní stáje a chlévy vrchostenského dvora jsou čistou slohovou architekturou reflektující dobové vzorníky J. P. Joendla.

zdívkem. Zajímavým prvkem je dřevěný portálek s římsou a bočními konzolami, který je zjednodušenou parafrází kamenných portálů téhož typu. Chalupu malebně doplňuje mladší šindelem pobitá stodůlka.

V mapě stabilního katastru, zobrazující stav z roku 1840, převažuje žlutě značená dřevěná zástavba, přesto ve srovnání s širší oblastí Králicka je zde zaznamenáno již poměrně více zděných (červeně značených) staveb. Tuto dobu reprezentuje například dům čp. 32, který je už na mapě roku 1840 označen jako nespalný. Jeho vysoká střecha má stále lokálně tradiční podobu, a to včetně břidlicí obložených dřevěných štítů se strmými valbičkami. Mezi větší usedlosti se zděným domem patří statek čp. 118, který měl k roku 1840 nepravidelný dvůr s menšími dřevěnými hospodářskými stavbami, dnes tvořený jen domem s volně stojící stodolou z počátku 20. století.

Před polovinou 19. století se začíná ve stavební produkci regionu prosazovat klasicismus, ale v Lichkově jeho projevy nejsou

7. Vysoký pískovcový kříž z roku 1802, pocházející zřejmě z okruhu žamberského sochaře Alexia Czyliaka, byl původně doplněn dvojicí andělů na římsé podstavce. Tvarosloví s klasicistními dekorativními prvky a reliéfem sv. Floriána dokládá přežívání barokní tradice až do 19. století.

8. Kostel sv. Josefa z let 1889–1892 se stal dominantou centra obce. Autorem stavby je stavitel Josef Hübner z Králík.

příliš patrné, nebo se nezachovaly. Významnou stavbou se zřetelnými slohovými projevy jsou chlévy panského hospodářského dvora, existující podle mapy již před rokem 1840. Vysoká a dlouhá cihelná stavba s polopatrem na píci tvoří jednu frontu dvora. Podélnou stěnu výrazně plasticky člení půlkruhově zaklenuté arkády s výraznou rustikou na pilířích i záklencích. Kromě oken chléva člení archivolty ještě slepá termální okna. Štítové průčelí flankují mohutné rustikované pilíře nesoucí hlubokou půlkruhovou archivoltu ve štítu. Objekt projektoval školený vrchnostenský architekt obeznámený se vzorovými návrhy hospodářských staveb J. P. Jöndla z konce 20. let 19. století.

Ojedinělé novostavby domů z poloviny devatenáctého století byly celozděné z pálených cihel světlé barvy, doplněné štíty s polovalbou (např. čp. 194 a 87). Dům čp. 194 má ještě dřevěný štít a valeně zaklenutou síň s pětibokými výsečemi nad vstupy, která obsahovala i výklenkovou kuchyni. Oba domy byly později dispozičně doplněné o čtvrtý díl kolny, ale v rozdílné půdorysné variantě. Dalším zástupcem vrstvy zděných objektů z doby po polovině 19. století je dlouhý jednotný dům čp. 46, s dispozicí chlívniho typu, pro jehož siluetu se zděným lichoběžných štítem je již typická střecha s krátkým přesahem, bez tradičních námětků.

V období po polovině 19. století se díky zmírnění protipožárních omezení opět stavěly roubené světnice,⁷ jako v případě chalupy čp. 23. Ta má již střechu s nižším spádem bez námětků, lichoběžníkový štít, a je osazena dřevěným klasicistním portálem s trojúhelným tympanonem, krytým mladší secesní verandou. Jiným příkladem je dům čp. 15 s roubenou světnicí, který nese ve štítě vročení 1872, kdy byl postaven jako náhrada za předešlý objekt, zaniklý v důsledku výstavby železnice. Nová usedlost byla doplněná v paralelní pozici o zděnou stodolu členěnou slepými arkádami, která již dnes nestojí. Obdobným případem přesunu v souvislosti se stavbou železnice je velká usedlost čp. 142. Jednotný objekt široké dispozice je v obytné části roubený, rozlehlá sedlová střecha zahrnuje i podélně připojenou kolnu s vraty ve štítovém průčelí. Podoba štítu byla dotvořena moderním prvkem zastřešené kladky až počátkem 20. století. Postupné narůstání objemu domů reprezentuje i dům čp. 70 s roubeným obytným jádrem, které bylo někdy kolem roku 1900 zvýšené o polopatřo a doplněné o podélný zděný hospodářský trakt. Tehdy objekt získal i jednotnou sedlovou střechu mírnějšího sklonu bez námětků, s bedněnými štíty.

⁷ EBEL, Martin, *Dějiny českého stavebního práva*, Praha 2007, s. 118.

Vliv obecně rozšířeného historismu v architektuře v závěru 19. století, přetrvávajícího do počátku 20. století, dokládá dlouhá zděná stodola u domu čp. 195 (jejíž stěny člení vysoké mělké slepé arkády) nebo dům čp. 33 s polopatrem, na jejichž fasádách se uplatňuje tektonické členění naznačené v kombinaci hrubých omítek s hladkými lisenovými rámy.

Vzhled obce proměnily výrazně stavby veřejného charakteru, na nichž se uplatnila neoslohová architektura. Kromě nádraží čp. 173

postaveného v letech 1870–1874 podle návrhu architekta Carla Schlimpa a nové školy, jejichž architektura byla zničena modernizací, se naopak zachoval kostel sv. Josefa Dělníka v neorománském slohu. Styl meziválečné moderny zastupují např. rodinné domy čp. 58, čp. 212 a čp. 95 nebo patrový objekt nynějšího obecního úřadu čp. 203. V souvislosti s novým železničním spojením byla v roce 1871 postavena i dřevozpracující továrna Feher a Wolf.

Statistické údaje

V Berní ruli z roku 1654 je zaznamenáno 25 selských usedlostí, 10 chalupníků a 4 zahradníci.⁸ V roce 1660 v urbáři panství Králíky je zapsáno 32 sedláků a 14 zahradníků.⁹ V Tereziánském katastru z roku 1757 je 38 usedlostí, z toho 27 sedláků a 11 chalupníků, dále se uvádí 28 domů bez půdy.¹⁰ Okruh prvního číslování je ve vesnici částečně dochován, i když došlo v průběhu vývoje k zániku staveb a přesunu čísel popisných. Okruh začínal čp. 1 na východním konci vesnice a pokračoval po proudu Tiché Orlice směrem k západu až k čp. 55 a od protějšího objektu čp. 56 se vracel zpět k východu po jižní straně intravilánu. V tomto období bylo uděleno zhruba 141 čísel popisných.¹¹ V Josefském katastru k roku 1787 je uvedeno 142 domů.¹² V duplikátu stabilního katastru z roku 1840 je 158 domů a zmíněna škola, lesovna a hospodářský dvůr.¹³ Ves dosáhla nejvyššího počtu obyvatel v závěru 19. století, kdy v roce 1880 se uvádí 1323 obyvatel a 184 domů. Poté počet obyvatel naopak klesal, ale i přesto mírně přibývalo nových domů, což dokládá záznam z roku 1930, kdy bylo v Lichkově 205 domů a 939 obyvatel. K roku 2021 je uvedeno 189 domů a 499 obyvatel.¹⁴

⁸ ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, 14, Kraj Hradecký III., Praha, 2009, s. 313–314.

⁹ SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654–1946, inv. č. 1, kn. č. 1, urbář 1660, fol. 103–116.

¹⁰ NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 54, kn. č. 14, fol. 69–70. CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, Sv. 1, Rustikál (kraje A-CH), Praha 1964, s. 257.

¹¹ Rekonstruovala Pochmanová, 2023. Srov. NA Praha Josefský katastr, kn. č. 589; NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3898. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA248018400> [17.1.2023].

¹² NA Praha, Josefský katastr, kn. č. 589, nefol.

¹³ NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3898, kt. 1724.

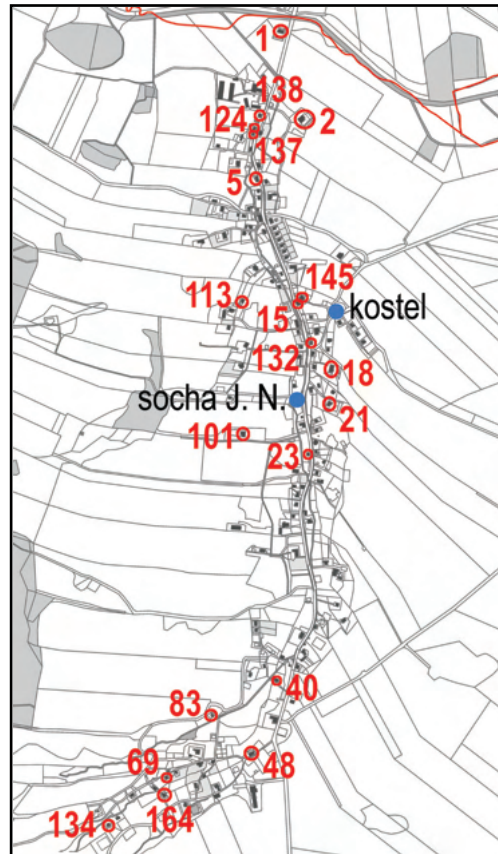
¹⁴ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015. [10.5.2023].

Dolní a Horní Boříkovice (Nieder a Ober Ullersdorf)

- historická země Čechy
- katastr Dolní Boříkovice
- cca 530–660 m n. m.

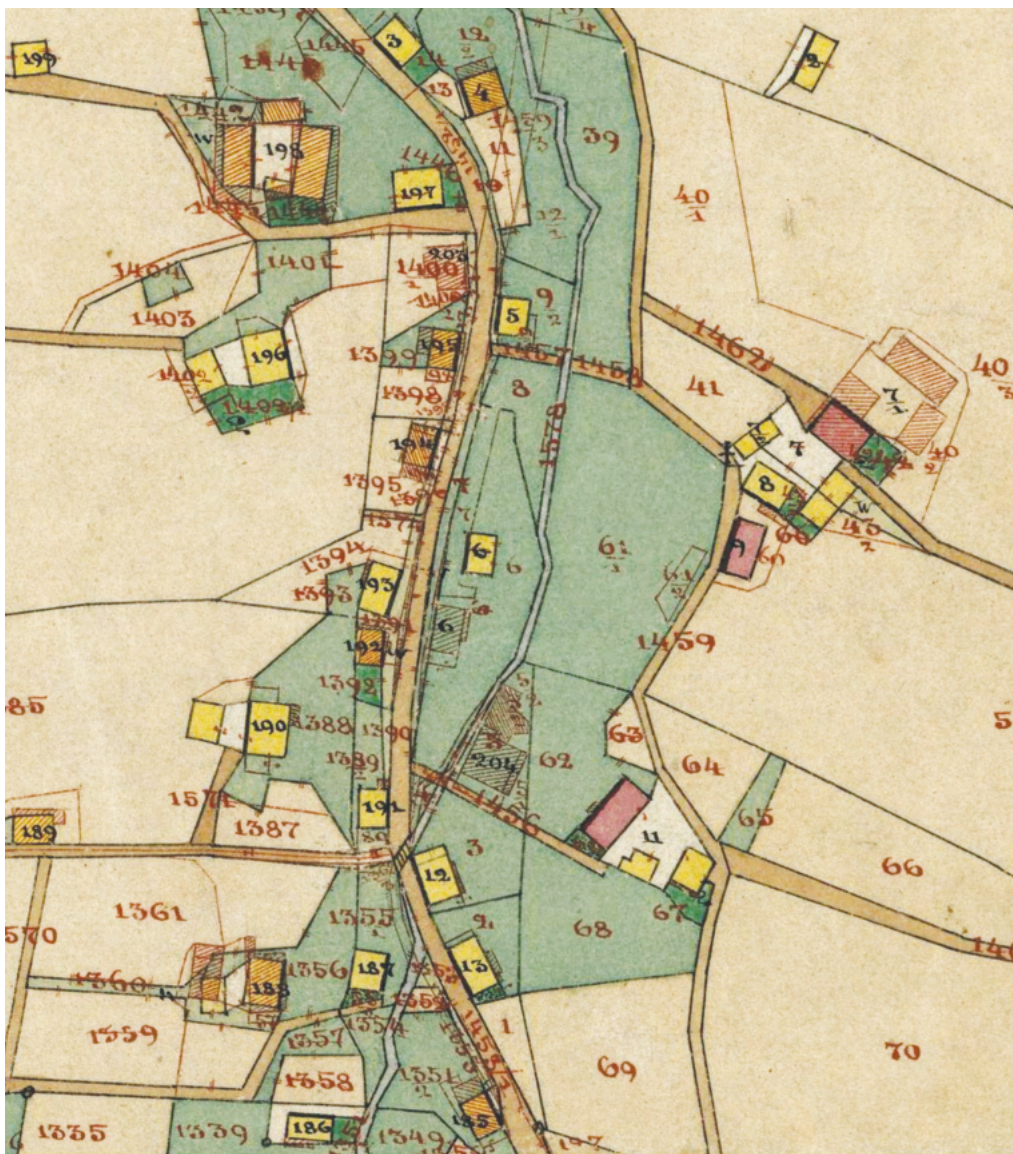
Vesnice Dolní Boříkovice leží asi 3,5 km na západ od města Králíky a 2 km jižně od státní hranice s Polskem, při silnici vedoucí od Červené Vody do polského Mezilesí. Součástí jejího katastru je od roku 1965 i sídlo Horní Boříkovice (dříve okrajová část katastru Dolní Orlice). Vesnice situovaná při východním úpatí zalesněného hřbetu Suchého vrchu (995 m n. m.) s vrcholy Bradlo (988 m n. m.) a Bouda (845 m n. m.), je na západě otevřená do odlesněné Kladské kotliny k městu Králíky. Katastr na severu ohraničuje tok Tiché Orlice, na jihovýchodě les náležející k Dolní Orlici. Po jižním okraji vedla historická hranice Čech a Moravy. Jižně navazuje zpola zaniklá lokalita Horní Boříkovice, kterou příčně přetínala silnice do Červené Vody.

Vesnice Dolní Boříkovice byla založena v údolním lánovém schématu, jehož osou je Boříkovický potok stékající ze Suchého Vrchu a souběžná páteřní komunikace, která se na jihu připojuje ve směru od Červené Vody. Poblíž připojení cesty s potokem odbočovala historická cesta do Králíků, vedoucí napříč polnostmi. Selské usedlosti, jež tvořily jádro osídlení, byly situovány ve větších vzájemných rozestupech a v odstupu od potoka, na okraji svých polností, vedoucích až k vrchnostenským lesům nebo loukám na okraji katastru. Počet pruhů polností usedlostí zachycených mapou stabilního katastru zhruba odpovídá nejstarším údajům v polovině 17. století. Mladší zásahy do lánové struktury představuje zaplňování údolní nivy podél komunikace stavbami nebo plánované založení čtyř domků vložených za sebou do pozemkového pruhu lánového systému, který byl příčně rozdělen na pozemky. Největší

1. Aktuální situační mapa Dolních Boříkovic s vyznačením vybraných hodnotných objektů.

usedlosti se nacházely ve spodní, nejširší třetině katastru, zejména východně od kostela (Kirchenflur). Severní část katastru s větším podílem luk byla více vlhká (Wasserflur) a jižní část byla méně úrodná (Winterflur), menší a sevřená mezi lesy (Bergflur). Pozemky na jihovýchodě (Brandstückflur) byly podle názvu v dávné minulosti kultivovány

2. Dolní Boříkovice, výřez z originální mapy stabilního katastru s podkladem z roku 1840 zobrazuje ves s lánovým uspořádáním, vysazenou podél potoka. Výřez dokumentuje volné dvoj- nebo trojstranné uspořádání usedlostí na jejich láněch a domkářské chalupy při silnici. Změny zakreslené rumělkou do 70. let 19. století zachycují i postupnou přestavbu většinou dřevěných staveb na nespalné a novostavby pravidelnějších dvorů s velkými stavbami. Mapa Horních Boříkovic je uvedena v kapitole o půdorysu vesnic. (ČÚZK)

3. Pohled na část Dolních Bořkovic z meziválečného období 20. století, zahrnující průřez typovou skladbou zástavby od roubených domů s vysokou prohnutou střechou, přes zděné domy s nízkými trojúhelními štíty po stavby z přelomu 19. a 20. století, zastoupené zděnou hospodářskou stavbou s polopatrem a seníkovou kladkou, nebo vysokou bedněnou rámovou stodolou. (MM Králíky)

žďářením. Horní Bořkovice vznikly jako mladší sídlo, vtěsnané do úzkého cípu sousedního katastru nad bezejmenným potokem, s příčně orientovanou plužinou náležející drobným usedlostem a domkářským chalupám. Před rokem 1840 zástavbu tvořily téměř výhradně dřevěné chalupy s minimální hospodářskou částí připojenou do tvaru L, nebo v drobném samostatném objektu. Do 70. let 19. století byly u většiny z nich zaznamenány zákresy do historické mapy stavební úpravy. Pouze přímo u silnice byl přezděn domek u usedlosti čp. 10 a stal se jádrem budoucího zděného patrového hostince.

První písemná zmínka o Dolních Bořkovicích pochází z roku 1577 z listiny, která se vztahuje k situaci v roce 1568.¹⁵ Vznik Horních

Bořkovic se klade do první poloviny 18. století,¹⁶ respektive do roku 1740.¹⁷ Tereziánský katastr z poloviny 18. století (společný pro obě vesnice) zmiňuje kromě zemědělských usedlostí i řemeslníky: mlynáře v panském mlýně, jednoho tkalce, 2 pláteníky, 6 přadláků, 2 obchodníky, nádeníky, hrobníka, klempíře nebo celníka. Vrchnost pronajímala 8 tkalcovských stavů v Dolních Bořkovicích a 2 stavby v Horních.¹⁸ V první polovině 19. století jsou v Dolních Bořkovicích uváděny dva mlýny, pila a olejna. Zdejší obyvatelé se stejně jako v Horních Bořkovicích živili také podomním obchodem a trhovectvím. Samosprávu získanou v roce 1850 ztratily Bořkovice v roce 1975, kdy se staly součástí města Králíky.

¹⁵ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 3. díl, s. 138–139.

¹⁶ KŘIVOHLÁVEK, Jan, F., *Znaky, prapory, pečeti a správní vývoj obcí okresu Ústí nad Orlicí*, Ústí nad Orlicí, 2005, s. 117. MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 78.

¹⁷ PACHL, Max, *Malá vlastivěda domoviny soudního okresu Králíky*, Králíky 1919, s. 31, dostupné online: <https://www.kraliky.eu/data/ext-10905.pdf> [17.1.2023].

¹⁸ MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 78.

4. Historická předválečná pohlednice Horních Boříkovic zobrazuje krajinu s Horou Matky Boží a městem Králíky na pozadí. V popředí skupina budov u silnice s patrovým hostincem čp. 11, kapličkou a dřevěnou stodolou usedlosti čp. 12. (MM Králíky)

Nejvýraznějším prvkem zástavby Dolních Boříkovic je mohutný jednolodní kostel Povýšení sv. Kříže, s jádrem z roku 1706, barokně rozšířený a doplněný o věž nad průčelím kolem roku 1780. Pomyslné centrum vsi dotváří sousední patrová fara čp. 153 z roku 1871 a nedaleká klasicistní škola čp. 17 z roku 1867.

Před polovinou 19. století převažovala dřevěná zástavba menších usedlostí tvořících volný dvoustranný nebo trojstranný dvůr, několik větších usedlostí mělo i pravidelnější dvůr, volně obestavěný na čtyřech stranách. Tehdy již byly poměrně hustě zastavěné i polohy na drobně rozparcelovaných pastvinách kolem

5. Nejvýraznější postavení ve vsi má tradičně kostel s vysokou věží nad průčelím, s mladší patrovou farou po boku, který je i opěrným bodem v krajině. Klasicistní kamenná Kalvárie z roku 1816 byla při restaurování v roce 2020 doplněná o kopie zničených soch Panny Marie a Máří Magdalény. Kulturní památkou je i podobná kamenná kalvárie z roku 1822, stojící před domem čp. 37.

6. Popisné číslo 21 v Dolních Boříkovicích, zapojené do okruhu prvního číslování roku 1771, náleží menší selské usedlosti, zachycené k roku 1840 v celodřevěné podobě s paralelní stodolou. K postupnému přezdvíhání chalupy v originální stopě a nevýrazně zvětšeném půdorysu docházelo od 2. poloviny 19. století. K roku 1880 na usedlosti hospodařil Anton Seifert. (SL)

potoka, převážně jednotlivými domkářskými staveními nebo menšími dvoustrannými usedlostmi. Ve vsi tehdy stály dva mlýny na svrchní vodu (čp. 19 a zaniklé čp. 38) a pila se dvěma koly (bývalé čp. 147). V roce 1930 horní mlýn i pila sloužily už jen jako výrobná kartáčových dřev a dolní mlýn byl družstevní. Vesnice je charakteristická množstvím drobných sakrálních památek, k nimž patří čtyři kapličky (jedna v Horních Boříkovicích), klasicistní kříž u kostela z roku 1816 a soubor kvalitních pískovcových soch z konce 18. století z neznámé kamenosochařské dílny, z nichž tři jsou kulturními památkami (Sousoší Kalvárie, Sloup se sousoším Nejsvětější Trojice a socha sv. Jana Nepomuckého). Trojmezí katastrů Dolní Boříkovice, Orličky a Červená Voda na Suchém vrchu a hranici tří panství označuje hraniční kamen z roku 1723.

V rámci vesnice se zachoval větší počet staveb, na nichž rozeznáme tradiční typologické prvky nejstarší dochované vrstvy domů. Týká se to zejména domkářských stavení,

neboť bohatší selské usedlosti byly ve větší míře nahrazovány novostavbami zejména od 60. a 70. let 19. století. Nejstarší primárně roubené domy, které mohou být nyní i přezděné nebo omítnuté (např. čp. 132, 155, 158, 164, 174), chrání vysoké sedlové střechy s charakteristickým prohnutým profilem tvořeným výraznými námětky, přesahující půdorys na obou podélných stranách. Charakterizuje je i jednoduše bedněný předsazený štít, ve více případech zachovaný pod mladší vrstvou šindelů nebo častěji eternitu (např. čp. 15, 48, 67, 69, 83). U některých objektů je strmá střecha opatřená i krátkou polovalbou nad štítem (např. čp. 23). Atypické provedení střechy má domkářská chalupa čp. 137, jejíž tradiční střecha má zadní štít silně odsazený nad širokým podlomením. Další roubené stavby, zaznamenané na mapě k roku 1840 ještě jako spalné, mají typově mladší, méně strmé střechy, obvykle s polovalbou nad štítem (např. přezděné chalupy čp. 94, čp. 125, kde se pod nynější krytinou zachoval ještě originální šindel, nebo

7. Dřevěné domkářské stavení čp. 164 v údolí na horním toku Boříkovického potoka. Jeho typologické znaky, zejména vysoký tvar střechy s námětky, předsazený štít a tesařské detaily roubení mohou odkazovat k době kolem roku 1800. K roku 1880 zde žila rodina pletaře a vyšivače Josefa Kühna se sedmi dětmi. (SL)

8. Roubená domkářská chalupa čp. 40 v Dolních Boříkovicích, s oboustranně obytnou dispozicí, pojala pod prodloužené křídlo své mladší střechy i zděnou hospodářskou přístavbu, která je zachycena na mapě po polovině 19. století. Opodál stojí socha sv. Anny, postavená nákladem majitele Wenzela Kühna v roce 1866. K roku 1880 zde žili manželé Wagnerovi, námezdní tkalci s rodinou a služebnou. (SL)

9. Hmota roubeného domu čp. 3 v Horních Boříkovicích prozrazuje tradiční jádro, k němuž patřila vysoká střecha prohnutého tvaru s mohutným komínem ve hřebeni a předsazený štít. Nynější asymetrie průčelí je vyvolaná úpravou krovu po rozšíření domu, již bez přetažení střechy pomocí námětků. K roku 1900 bylo v domě hlášeno 12 osob, převážně námezdních tkalců z větších továren v Červené Vodě a jejich děti.

10. Zajímavý vývoj prodělal nynější dům čp. 167 v Horních Boříkovicích, který vznikl v místech tradiční dřevěné domkářské chalupy s popisným číslem 2, uděleným roku 1771, kdysi na panské půdě na okraji lesní paseky. Nynější zděný objekt pochází patrně až z poslední třetiny 19. století a boční křídlo bedněné stodůlky nebo dílny může být ještě mladším funkčním doplňkem, usnadňujícím přístup do podkrovní. K roku 1900 zde žily rodiny truhláře Franze Langera a nádeníka Johanna Bittnera.

11. Zahradnická usedlost čp. 10 v Horních Boříkovicích, ještě na mapě stabilního katastru roku 1840 zakreslená jako plně dřevěná, je zachovaná ve svém půdorysu, ale její vzhled již pozměnily pozdější úpravy. Pod zachovanou střechou bylo roubení nahrazené zdíkem a stodola s dřevěnými stěnami dostala nové zděné průčelí se slepými arkádami a polovalbovou střechou. K roku 1900 zde hospodařila rodina Walterů.

12. Atypické provedení převýšené dřevěné kolny rámové konstrukce z přelomu 19. a 20. století, ve dvoře domu čp. 138, vyvolala potřeba průjezdu do zahrady na stísněném pozemku domkářského stavení. V roubené chalupě žilo k roku 1880 ve dvou bytových domácnostech celkem 8 členů rodiny Kuttigů, žijících se jako námezdní tkalci.

chalupy čp. 12 a 167 v Horních Boříkovicích). Okna nejstarších objektů byla menší, téměř čtvercového formátu. Typickým znakem je i přesah horních trámů roubení, jejichž konce zdobilo vykrojené tesařské okosení.

Dlouhodobě přežívající tradici dřevěných staveb dokládají i ojedinělé roubené novostavby z doby po polovině 19. století. Příkladem je dům čp. 138, s odlišně nasazenou střechou bez námětků a s minimálním přesahem, jehož šindelem pobitý štít není předsazený, ale nasazený na podlomení. Proporce domu s vyšší světnicí, dostatečně osvětlenou velkými šestitabulkovými špaletovými okny, se blíží soudobému zděnému domu.

Nedaleko domu, jehož půda sloužila primárně jako seník obsluhovaný ze zadního štítu, stávala v menších usedlostech víceúčelová hospodářská stavba, fungující jako stodola či kolna. Většina těchto nejstarších dřevěných staveb zanikla a zachovaly se převážně velké dřevěné stodoly rámové konstrukce, pocházející pravděpodobně až ze závěru 19. století (např. u čp. 155, 118, 138,

58, 170, 122). K nejstarším může patřit stodola u čp. 58, vzniklá zřejmě prodloužením a snad i navýšením starší stodůlky, zachycené mapou k roku 1840, která má střechu s krátkým přesahem bez námětků a její stěny pokrývá šindel.

Nejstarší zděné objekty zaznamenané na mapě k roku 1839 se do současnosti nezachovaly, ale v ojedinělých případech nelze vyloučit, že jsou obsažené v jádru mladšího domu (např. čp. 96, 116, 118 nebo čp. 27 v Horních Boříkovicích). Na pomezí klasicismu a historismu se převážně od 70. let 19. století uplatňoval často jednotný podélný dům plně zděný či smíšené konstrukce s prostou sedlovou střechou a trojúhelným štítem, doplněný tradičním datovaným neorenesančním kamenným portálem (např. čp. 126 z roku 1862, přestavba primárně roubeného domu usedlosti čp. 1 z roku 1876 nebo dům usedlosti čp. 118 z roku 1871). V tomto období se ve vsi prosadily i patrové objekty, např. škola čp. 17 z roku 1867 nebo čp. 101 z roku 1869 a čp. 74. K původní architektonické výbavě fasád patřila kombinace hladkých omítek

a mělké kvádrové rustiky na nárožích a vstupních rizalitech, profilované římsy a omítkové šambrány vysokých oken s kamennými parapety. Mezi ně patřil i zděný patrový hostinec čp. 11 u silnice v Horních Boříkovicích.

Před koncem 19. století se kromě přestaveb starších domů objevují i novostavby, které charakterizuje kromě půdorysné prostornosti i zvýšení o polopatru a zejména užití vaznicových krovů a sedlových střech mírnějšího

spádu. Pro fasády je typické omítkové členění kombinující hrubě strukturovanou omítku s hladkými lisenovými rámy a paspartami oken či dveří. Trend modernizace, zvětšování a přezdívání zasáhl zejména v poslední třetině 19. století i hospodářské stavby, které byly nahrazovány mnohem prostornějšími zděnými stodolami či chlévy s prvky historismu nebo jednoduché moderny (např. čp. 2, 18, 43, 101).

Statistické údaje

V Berní rula z roku 1654 je zaznamenáno 34 sedláků a 20 zahradníků.¹⁹ V roce 1660 v urbáři je uvedeno 36 sedláků a 18 zahradníků.²⁰ V Tereziánském katastru z roku 1757 je 37 usedlostí a 39 domů bez půdy.²¹ První okruh číslování je ve vesnici částečně dochován, okruh začínal na severním okraji zástavby čp. 1 a odtud pokračoval směrem k jihu podél komunikace a Boříkovického potoka a od čp. 66 na jihozápadním okraji zástavby se vrací zpět k severu. Uděleno bylo zhruba 129 čísel popisných.²² Josefský katastr k roku 1787 uvádí 146 domů.²³ V duplikátu stabilního katastru z roku 1840 je uvedeno 178 domů.²⁴ Ves dosáhla největšího rozkvětu v 60. letech 19. století, kdy se k roku 1869 uvádí 1264 obyvatel a 186 domů. V následujících letech dochází k poklesu obyvatel, který byl již trvalý a nejvíce se projevil po 2. světové válce. V roce 1961 je zaznamenáno 355 obyvatel a 85 domů. Během dalšího vývoje nedocházelo ke zvyšování počtu obyvatel, přesto se počet domů zvyšoval. K roku 2011 se setkáváme se 179 obyvateli a 111 domy.²⁵

Horní Boříkovice nejsou samostatně v Tereziánském katastru uvedeny, objevují se až v soupisu obyvatel z roku 1761.²⁶ Většina objektů z prvního okruhu číslování zanikla, z původní řady dnes existují pouze čp. 3, 10, 11, 12, 13. V roce 1787 uvádí Josefský katastr 23 domů²⁷ a v duplikátu stabilního katastru z roku 1840 je zaznamenáno 28 čísel popisných.²⁸ Nejvyššího počtu obyvatel ves dosáhla v roce 1869, kdy bylo zaznamenáno 187 obyvatel a 29 domů. Výrazný pokles obyvatel přišel po 2. světové válce, kdy bylo uvedeno v roce 1950 pouze 29 obyvatel a 24 domů. V roce 2011 se uvádí 6 obyvatel a 9 domů.²⁹

¹⁹ ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, sv. 14, s. 311–313.

²⁰ SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654-1946, inv. č. 1, kn. č. 1, fol. 89–102.

²¹ NA Praha, Tereziánský katastr, NAD 0054, kn. č. 14, fol. 57-58. CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, s. 256.

²² Rekonstruovala J. Pochmanová. 2023. Srov. NA Praha, Josefský katastr, kn. č. 598. NA Praha, Duplikát stabilního katastru, kn. č. 514. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA514018400> [18.10.2022].

²³ NA Praha, Josefský katastr, kn. č. 598, nefol.

²⁴ NA Praha, Stabilní katastr, kn. č. 514, nefol.

²⁵ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

²⁶ MUSIL, František, *Dějiny Králícka*, s. 78.

²⁷ NA Praha, Josefský katastr, kn. č. 598, nefol.

²⁸ NA Praha, Stabilní katastr, katastr Dolní Orlice, kn. č. 112, nefol.

²⁹ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

13. Příkladem samostatné dřevěné hospodářské stavby je stodola rolnické usedlosti čp. 58, původně kratší, opatřená někdy po roce 1850 střechou nižšího sklonu. Pod šindelovým opláštěním nelze zvenčí rozeznat, zda jde o rámovou konstrukci, nelze vyloučit ani částečné roubené provedení.

14. Domkářský objekt čp. 27 na okraji panského lesa v Horních Boříkovicích byl první nespalnou (alespoň částečně zděnou) stavbu této lokality. Vysoká podezdívka reaguje na blízkost potoka, křížová podkrovní světnička rozšiřuje obytné využití. K roku 1900 zde žila čtyřčlenná rodina dřevorubce Lichtensteinského polesí Johanna Doleschela se dvěma ponájemníky (námezdními tkalci) a v druhé domácnosti pětičlenná rodina Ziegnerů, také námezdních tkalců.

15. Zadní strana kdysi výstavného domu velké usedlosti čp. 126, postaveného ve stylu historismu v roce 1862, má ojedinělé provedení s arkádovým náspím před chlévy. Původní vstupní portál je zakrytý přístavěnou halou. Při vstupu stojí dosud malebná, ale již poničená kaplička. K roku 1880 uselodt obýval rolník Anton Rohner s rodinou, děvečkou a vdovcem na výměnku. (SL)

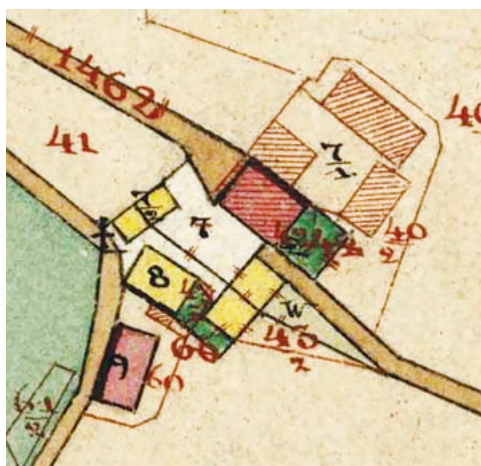
16. Usedlost, již podle čísla 1, přiděleného roku 1771, patří k základní sídelní struktuře obce a v roce 1840 ji tvořil dvůr obestavěný ze tří stran dřevěnými stavbami. Podélný zděný dům s roubenou světnicí je podle vnočení na portálu až výsledkem přestavby v roce 1876. Rodinné hospodářství, kde žila i matka na výměnku, vedl k roku 1880 Anton Maiwald, původem z Dolní Lipky. (SL)

17. Budova školy čp. 17 s neorenesančním portálem z roku 1867. K roku 1880 zde žila i rodina řídícího učitele Aloise Wagnera. (SL)

18. Patrový dům zemědělské usedlosti čp. 101, zastupující období architektonického historismu, byl nově postavený v roce 1869 náhradou za starší budovy dvora, poté zbořeně. Jeho majitel Johann Katzer se k roku 1880 zabýval také výrobou bavlněného zboží a na hospodářství zaměstnával dvě děvečky a nádeníka. (SL)

19. Statek čp. 2 patří k velkým selským usedlostem tvořícím jádro původního osídlení vesnice. Před rokem 1840 měla převážně dřevěná usedlost čtyřboký volný dvůr, ale byla již uprostřed majetkově rozdělená mezi dva členy rodiny Bergmannů s vlastními zděnými domy (přibylo čp. 146 na st. p. 9) a polnostmi. Po polovině 19. století bylo k modernizovanému domu čp. 2 připojené nové zděné hospodářské zázemí, orientované na opačnou stranu (st. p.7/1). Dřevěné stavby usedlosti zanikly. (ČÚZK)

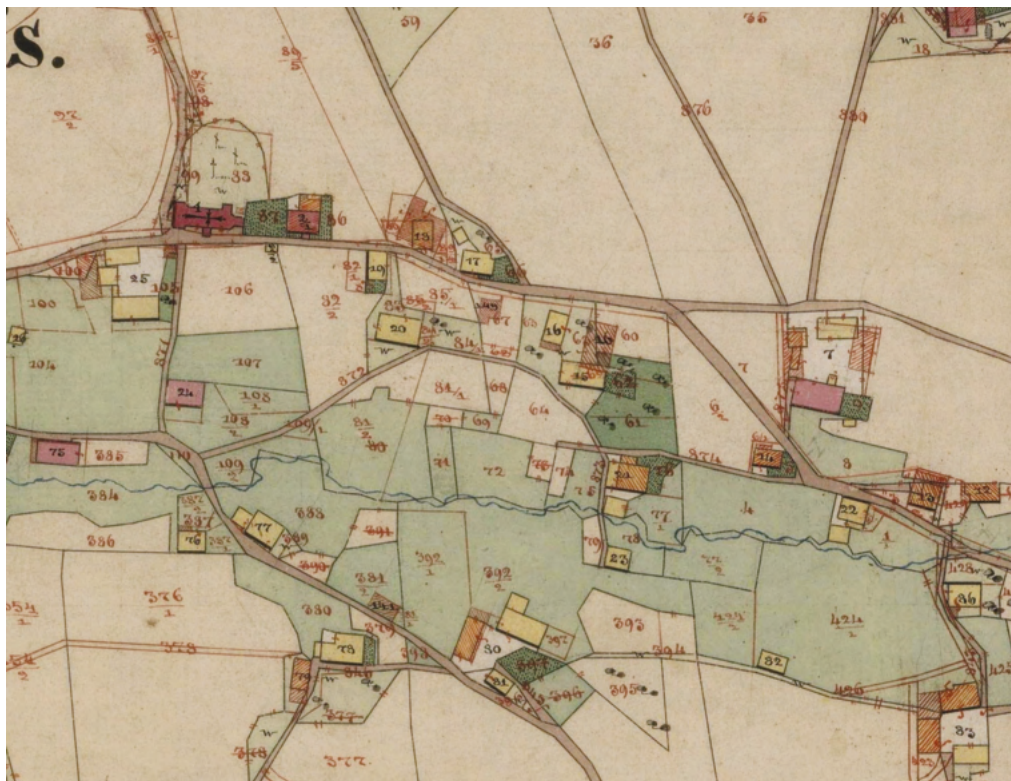
Červený Potok (Rothfloss) a Horní Hedeč (Ober Heidisch, téměř zaniklá)

- historická země Čechy
- katastr Červený Potok, obec Králíky
- 580 m n. m.

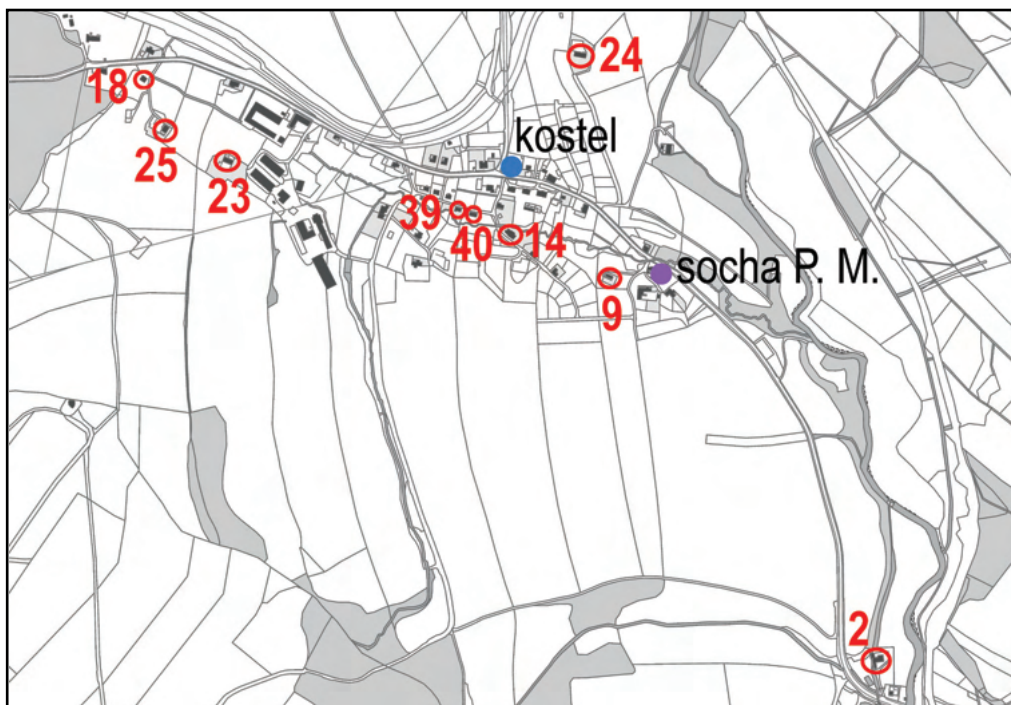
Vesnice se rozkládá v údolí pod svahem Veselka (718 m n. m.) a na úpatí Větrného vrchu (807 m n. m.) asi 3 km severovýchodně od města Králíky, při silnici spojující Králíky s Hanušovicemi. Východní hranici jejího katastru a zároveň zemskou hranici tvoří řeka Morava, do níž ústí potok, který dal vsi jméno. Údolím prochází železniční trať Dolní Lipka – Hanušovice.

Červený Potok je typickou protáhlou údolní lánovou vesnicí (délky přibližně 1,5 km),

vysazenou v rozvolněné struktuře po obou březích stejnojmenného potoka, jenž sleduje páteřní komunikace. Jádru vsi se školou a kostelem se utvořilo na odbočce, která je hlavní přístupovou cestou do Dolní Moravy a ke Králickému Sněžníku. Mladší zástavba menších hospodářství a domkářských staveb se koncentrovala v údolí, starší strukturu severní poloviny vsi později narušila železniční trať. Z pravidelné půdorysné struktury vybočují dva mlýny zaznamenané na I. vojenském

1. Výřez z originální mapy stabilního katastru zobrazuje stav k roku 1839 a změny při reambulaci mezi lety 1869–1875, vyznačené rumělkou. Mapa zachycuje i faru v rozsáhlé zahradě u kostela a školu jižně od něj. (ČÚZK)

2. Červený Potok, aktuální situační mapa vsi s vyznačením polohy hodnotných objektů.

mapování,³⁰ které jsou provozem vázané na řeku Moravu³¹. Výraznou proměnu plužiny přinesl vznik mladší vsi Horní Hedeč, která byla vysazena v jihovýchodním cípu katastru, ve strmém údolí bezejmenného potoka, vlévajícího se do řeky Moravy. Tato nevelká lokalita s pravidelně rozměřenou plužinou v podstatě zanikla po druhé světové válce (kromě mlýna) a její pozemky jsou dodnes součástí katastru Červeného Potoka.

Vesnice Červený Potok byla založena na české straně zemské hranice v průběhu

pozdního osídlování Králicka po roce 1568 a od počátku náležela k nově vymezenému Králickému panství. Horní Hedeč byla doložena nejpozději v roce 1693.³² K roku 1664 uvádí mladší kronika kapli v Červeném Potoce,³³ na jejímž místě byl postaven nový zděný kostel kolem roku 1700. Dendrochronologická analýza potvrdila, že kostel byl po požáru v roce 1787 obnoven a prodloužen směrem k nově postavené věži.³⁴ K roku 1788 se zmiňuje postavení lokálie, povýšené roku 1856 na faru a roku 1812 zřízení školy.³⁵ Mladší školní

³⁰ 1. vojenské mapování, dostupné online: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c133 [14.12.2021].

³¹ Mapy stabilního katastru, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA406018390> [14.12.2021].

³² MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 28-35., et KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 3. díl, s. 138–139.

³³ VAŠÁTKO, Josef, Rukopisný překlad kroniky obce Červený Potok (založené roku 1836), Městské muzeum Králíky. Existenci kaple bez uvedení patrocinia potvrzuje Tereziánský katastr k roku 1757. MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 80.

³⁴ Nejstarší etapa kostela je datována rokem skácení dřeva pro krov (1699/1700), druhá etapa po požáru dřevem z prodloužení lodi a věže (kácení 1789/1790). KYNCL, Tomáš, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí kostele v Červeném Potoku, DendroLab, Brno 2015.

³⁵ VAŠÁTKO, Josef, rukopisný překlad kroniky obce Červený Potok (založené roku 1836), Městské muzeum Králíky.

3. Červený Potok, historická fotografie pohledu na centrum vesnice s pohořím Králíckého Sněžníku. Kostel Panny Marie je zachycen v udržovaném stavu ještě s šindelovou krytinou věžní bání a korouhví. (MM Králíky)

budova čp. 78 pochází až z roku 1907. Zemědělskou obživu částečně doplnilo i pěstování lnu pro domácí přadláctví. V polovině 18. století existovala v obci panská pila a byl pronajímán vrchnostenský mlýn se dvěma koly.³⁶ V roce 1842 byla přes Červený Potok vystavěna silnice do Králík, v roce 1858 obec zřídila kamenný most na místě dřevěného u sochy Panny Marie a od roku 1873 byla připojena i na železniční trať. Od roku 1960 je vesnice integrovanou obcí města Králíky.

V centru vsi stojí barokně upravený kostel Navštívení Panny Marie s širokým štítovým průčelím a dlouhou lodí. Jeho výrazně kónická věž s cibulovou bání, vystavěná nad vstupem, je jedinou stavební dominantou lokality. Struktura zástavby, která byla v první třetině 19. století ještě z velké části dřevěná, je zachycena na mapě stabilního katastru k roku 1839 s volnými, často trojstrannými

dvory větších usedlostí a jednotlivými domy či drobnými seskupeními zahradnických usedlostí. Ve větším počtu jsou zaznamenány již

³⁶ VAŠÁTKO, Josef, rukopisný překlad kroniky obce Červený Potok (založené roku 1836), Městské muzeum Králíky.

4. Chalupa čp. 18, snad ještě z 18. století, byla později doplněna o další roubený trakt a zastřešena asymetrickým rozšířením střechy. K roku 1880 zde sčítání lidu zachytilo majitele půdy, jehož obživou bylo zemědělství. (SL)

5. Jádro roubeného objektu čp. 39, zachyceného již na mapě stabilního katastru k roku 1839, má čela trámů rybinových spojů v nárožích kontrastně vyznačená bílou barvou. Dům prošel mladšími stavebními úpravami, jakými byla proměna tvaru střechy s podlomením nad přední štítovou stěnou a částečné přezdění stěn, včetně vikýře.

větší zděné domy, kompaktní podélné hmoty, zděný byl i kostel, fara a škola. Mimo zástavbu, na náhonech z Moravy, stály mlýny v místech nynějších čp. 76 (dříve 67)³⁷ a čp. 2 (dříve čp. 47). Prostředí vsi dotvářely i kamenné sochy a kříže dokládající tradiční religiozitu obyvatel.³⁸ Pro život komunity byly významné i soukromé hostince doložené v čp. 48, 68, 77. Dřevěný hostinec, předchůdce nynějšího čp. 68, písemně doložený k roku 1880 (hostinský Anton Stumpf), vyhořel roku 1923. Jeho přestavba do zděné podoby zachovává podélnou hmotu, sedlovou střechu s lichoběžným zděným štítem a vikýřovou světničku v podkroví.³⁹ Události 1. světové války připomíná pomník padlým.

K nejstarším dosud zachovaným stavbám tradiční formy z doby před rokem 1839 patří chalupa čp. 18, v typické hmotě s vysokou sedlovou střechou s dlouhými přesahy po obou stranách, pod něž jsou vměstnané hospodářské přístavky. Nad roubenou obytnou částí vystupuje předsazený bedněný štít.

Ve stopě předešlé dřevěné domkářské chalupy stojí dům čp. 9, jehož nynější podoba může být výsledkem přestavby, kdy starší roubené stěny byly nahrazené zdívkou pod zachovanou střechou. Naopak roubené jádro domkářské chalupy čp. 39 má již mladší typ střechy a bedněný štít s podlomením, patrně až z doby po polovině 19. století. Snad ještě ze závěru 18. století pochází dům usedlosti čp. 14, jehož roubené, později omítnuté, jádro širokého půdorysu prozrazují trámové přesahy v nároží s dekorativním okosením. Dům je usazen ve svahu na kamennou podezdívku se sklípkem, jeho střecha byla zřejmě upravena až po polovině 19. století. K tradičním prvkům

6. Barokní pískovcová socha Panny Marie Immaculaty z roku 1746. Podstavec na přední straně zdobí koruna-ná kartuše s mariánským monogramem.

patří bedněný štít, průlezný komín ve hřebeni střechy nad síní i napojení bedněné stodůlky v ose za chlévy. Bedněné štíty bývaly v některých případech ještě kryté šindelem, ojediněle se zachovaly stopy po kuželových stříškách nad podkrovními okénky.⁴⁰ V tomto období již existovala i přízemní pozdně barokní fara z roku 1788⁴¹ (lokálie) s vysokou polovalbovou střechou, zděným štítem a slohovým členěním fasády a od roku 1812 i škola čp. 60⁴² v podobné přízemní zděné hmotě. Vrcholně barokní historii vsi eprezentuje také pískovcová socha

³⁷ Mlýn zachycen na I. vojenském mapování ze třetí třetiny 18. stol, k roku 1839 na mapě stabilního katastru zde byla nespalná budova velkého podélného objemu na náhonu.

³⁸ Klasicistní kříž u kostela je spolu s ním kulturní památkou, významná je i barokní socha Panny Marie Immaculaty u čp. 7, kamenné kříže z místního mramoru stojí u čp. 6, čp. 34 a čp. 36.

³⁹ Informaci poskytl Městské muzeum Králíky.

⁴⁰ Dům čp. 4 má nejen štít pobitý řadami šindele s konci ozdobně seříznutými do špice, ale i dvojici okének v jeho průčelí, nad nimiž se zachovaly půlkruhové záklopy odstraněných kuželových kukliček.

⁴¹ Nedávno zbořená a nahrazená novostavbou.

⁴² Budova jižně pod kostelem se zachovala v nevhodně modernizované podobě. Pozdější patrová škola vznikla západně od kostela, při hlavní silnici.

7. Pozdně klasicistní dům usedlosti čp. 23 a jeho pískovcový vstupní portál oblíbeného neorenesančního typu, s dlouhými konzolami, pochází z roku 1873. K roku 1880 je doložen držitel půdy, jehož obživou bylo zemědělství. Půda k ukládání sena je v zadní části vybavena kladkou.

8. Zemědělská usedlost čp. 25 s patrovým domem Johanna Waltera a portálem z roku 1874. Součástí usedlosti je mohutná stodola na sušení lnu. Jednoduchou hmotu domu se sedlovou střechou dotvářejí slohově přísné fasády se sledem vysokých oken, zdobených v patře suprafenestrami, na nárožích flankované pilastry s bosovanou podnoží. Štít zdobí plochá arkatura a sružená neorománská okénka. (SL)

9. Jeden ze dvou mlýnů, čp. 2, s dalšími dřevěnými hospodářskými budovami ve dvoře, patřil k roku 1839 Františkovi Wentzelovi. V roce 1930, kdy jej vlastnilo Mlýnské družstvo, jej pohánělo 1 kolo na svrchní vodu. (SL)

10. Jednotný dům velké zemědělské usedlosti čp. 24, kde k roku 1880 žili kromě zemědělce Johana Langeru také námezdny tkadlec, původem ze Šumperku a místní obecní úředník (kancelista) Josef Veith. Zděný hospodářský díl je ve štítu opatřen typickou „moderní“ kladkou ve hřebeni zadního štítu. (SL)

Panny Marie (Immaculata) na vysokém tvarovaném podstavci s vročením 1746 v zahradě u domu čp. 7.

Zděné stavby se začaly obecně více prosazovat s nástupem klasicismu kolem poloviny 19. století. K typickým znakům patří kompaktní podélná hmota se širokým průčelím, cihelné omítané zdivo, sedlové střechy s o něco nižším sklonem, obvykle s valbičkou nad štítem, který bývá bedněný⁴³ nebo zděný. Domy čp. 10 a 24 si do značné míry udržují ještě lokální podobu se zděnými štíty vysokých střech, modelovaných dlouhými námětky.

Rozsáhlý volný skladovací prostor (převážně seník) v podkroví domů či stodol byl přístupný zadním štítem s nakládacím otvorem. Nejpozději v meziválečném období 20. století býval doplněn hřebenovou kladkou, které se na Králicku zachovaly ve větším počtu.⁴⁴ Období prosperity v 70. letech 19. století reprezentují domy usedlostí čp. 23 a 34, jejichž vstupy jsou opatřené portály oblíbeného typu s volutovými konzolami, označené ve vlysu vročením,⁴⁵ nebo usedlost čp. 25 s patrovým domem ve stylu historismu téměř industriálního charakteru a s paralelně umístěnou vysokou stodolou

⁴³ Např. zadní štít domu čp. 24.

⁴⁴ V Červeném Potoku např. u čp. 4, 8, 10, 21, 24, 56.

⁴⁵ Portál čp. 23 má vročení 1873, čp. 34 je datováno portálem do roku 1875.

na sušení lnu.⁴⁶ Portály jsou často jedním z mála autentických prvků na jinak účelově modernizovaných budovách, zachované pro svoji dekorativní hodnotu i v případech, kdy vstup ztratil původní funkci, jako například u čp. 34, v jehož bohatě profilovaném portálu z roku 1875 se zachovaly i dveře s dekorativními mřížkami skleněných výplní.

Samostatně stojící stodoly (převážně až z 2. poloviny 19. století) se zachovaly zejména u větších statků, nejčastěji v paralelní poloze a poměrně často se zděnou podnoží ve svahu a bedněným patrem na rámové konstrukci. Jedna ze stodol s místně obvyklým provedením, která má šindelem pobitý štít s podlomením, drobnou valbičkou a trojicí drobných okének nebo stěny bedněné z překládaných prken, se zachovala u čp. 36. Novým výtvarným prvkem mladších plně zděných hospodářských staveb jsou větrací mřížky vyzděné z cihel.⁴⁷

V první polovině 20. století se již specifická lokální forma u zděných domů neuplatňuje. Na dřevěných konstrukcích se nejen u starších domů v této době kvůli ochraně v náročných klimatických podmínkách s oblibou uplatňovala ozdobná skladba pláště z eternitových šablon. Modernizaci zemědělského hospodářství odráží ve 20. století zvětšování objemu skladovacích prostorů stodol v polopatře či podkroví nad chlévy, s nakládacím otvorem ve štítu, který je doplněný ve hřebeni střechy vykonzolovanou kladkou. Nejčastěji tato přístavba vznikla adaptací staršího domu jako u staveb na parcele č. 25, nebo u čp 24. Vročení 1926 ve štítu datuje novostavbu jednoduchého domku čp. 56 se zachovaným členěním fasády. V období po 2. světové válce, zejména v důsledku vysídlení zanikla téměř celá lokalita Horní Hedeč i několik objektů ve vsi.

⁴⁶ Zazděný portál domu čp. 25 s názvem firmy Johann Walter nese vročení 1874.

⁴⁷ Např. čp. 4.

Statistické údaje

V Berní rula z roku 1654 je pro vesnici Červený Potok zaznamenáno 14 selských usedlostí, 2 chalupníci a 3 zahradníci.⁴⁸ Urbář králíckého panství z roku 1660 uvádí v obci dohromady 22 usedlostí, 14 sedláků a 8 zahradníků.⁴⁹ V Tereziánském katastru je 22 usedlostí, z toho 14 sedláků, 2 chalupníci, 6 zahradníků a současně se uvádí 8 domů bez půdy.⁵⁰ V průběhu prvního číslování bylo v Červeném Potoku uděleno zhruba 49 čísel popisných. Okruh začínal na východním okraji zástavby od čp. 1 a pokračoval západním směrem po jižní straně intravilánu. Odtud se od čp. 32 číselná řada vrací zpět k východu a vede po severní straně intravilánu až k čp. 49, poblíž mlýna čp. 47, který byl v průběhu vývoje přečíslován, dnes čp. 2. První okruh číslování se do dnešních dnů zachoval sporadicky, neboť v průběhu vývoje vesnice došlo k zániku a přesunu čísel popisných.⁵¹ V Josefském katastru je zaznamenáno 56 domů.⁵² V duplikátu stabilního katastru z roku 1840 je 68 domů.⁵³ Nejvyšší počet domů a obyvatel je zaznamenán k roku 1880, kdy v Červeném Potoku bylo 77 domů a 420 obyvatel. Výrazný pokles počtu domů přišel po 2. světové válce, ve vesnici bylo k roku 1950 zachyceno 34 domů a 139 obyvatel. V roce 2011 se v obci nacházelo 37 domů a 85 obyvatel.⁵⁴

Na katastru Červeného Potoka vznikla i osada Horní Hedeč ve 2. polovině 17. století. V urbáři panství Králíky z roku 1660 je zaznamenán pouze název vsi Ober Heÿdisch bez dalších informací.⁵⁵ Ves byla písemně doložena nejpozději v roce 1693, kdy ve smlouvě, kterou se obyvatelům Horní Orlice měnila robota na plat, se uvádí, že obyvatelé Horní Hedče robotují při dvoře v Králíkách.⁵⁶ Tereziánský katastr k roku 1757 zachytil 13 domů bez půdy.⁵⁷ První okruh číslování se nedochoval, jelikož většina domů zanikla. Z tohoto číslování zde zbyla pouze čp. 2 a 3, která se nacházela v blízkosti dnes již neexistujícího mlýna s čp. 1 u řeky Moravy. V průběhu vývoje se ve vsi nacházelo 29 čísel popisných, což dokládá shodně Josefský katastr z roku 1787⁵⁸ a duplikát stabilního katastru z roku 1839.⁵⁹ Nejvyššího počtu obyvatel sídlo dosáhlo v roce 1880, kdy se zde nacházelo 30 domů a 132 obyvatel. V roce 2011 bylo v obci uvedeno 12 obyvatel a 3 domy.⁶⁰

⁴⁸ ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, sv. 15, s. 318–319.

⁴⁹ SOA HK, AO Zámrsrk, fond Velkostatek Králíky, urbář 1660, inv. č. 1, kn. č. 1, fol. 63–69.

⁵⁰ NA Praha, fond Tereziánský katastr, inv. č. 54, kn. č. 14, fol. 65–66. CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, Rustikál (kraje A–CH), Praha 1964, s. 256.

⁵¹ Rekonstruovala Pochmanová, 2023. Srov. NA Praha Josefský katastr, inv. č. 55 fondu, inv. č. 594, kt. 285.; NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. fondu 57, inv. č. 3896, kt. 1723. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA406018390> [9.6.2022].

⁵² NA Praha, fond Josefský katastr 1785–1875, inv. č. fondu 55, inv. č. 594, kt. 285.

⁵³ NA Praha, fond Stabilní katastr (1826–1878) duplikát inv. č. fondu 57, inv. č. 3896, kt. 1723.

⁵⁴ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

⁵⁵ SOA HK, AO Zámrsrk, fond Velkostatek Králíky, urbář 1660, inv. č. 1, kn. č. 1, fol. 78.

⁵⁶ MUSIL, František, *Dějiny Králícka*, s. 63.

⁵⁷ CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, s. 256.

⁵⁸ NA Praha, fond Josefský katastr, kn. č. 594, nefol.

⁵⁹ NA Praha, fond Stabilní katastr (1826–1878), kn. č. 406, nefol.

⁶⁰ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Dolní Hedeč (Nieder Heidisch)

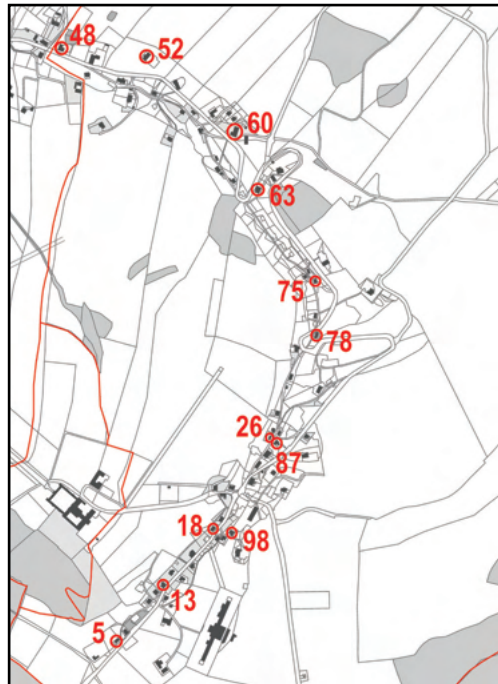
- historická země Čechy
- katastr Dolní Hedeč-Králíky
- 600–750 m n. m.

Dolní Hedeč leží v horské oblasti na pomezí Králického Sněžníku a Hanušovické vrchoviny. Lokalita se nachází asi 1,5 km východně od města Králíky. V katastru se nachází i Hora Matky Boží, významné mariánské poutní místo, k němuž stoupá z města přímá poutní cesta s kaplemi lemovaná alejí. Vesnici v údolí bezejmenného přítoku Králického potoka, stáčejícího se kolem Mariánského kopce (770 m n. m.) a Kopečku (800 m n. m.), chrání od východu táhlý hřbet Valu (790 m n. m.).

Strukturou založení patří Dolní Hedeč mezi údolní lánové vsi. Byla vysazena podél strmého potoka, s usedlostmi volně rozmístěnými na svahu východně od něj (na tzv. Morgen Flur), na okraji plužiny, členěné podle tvaru terénu do souběžných oble zatočených pruhů. Západně od potoka (na tzv. Mittags Flur) byl později situován jen areál kláštera. Pátevní komunikace směřuje z Králík do Horní Orlice, s odbočkami k sousedním vesnicím Červený a Zlatý Potok a k poutnímu místu. Spodní část vesnice je poměrně plochá s několika většími usedlostmi a na ni dnes navazuje zástavba jednotlivých domů v prudkém kopci.

Vesnice Dolní Hedeč byla založena na české straně zemské hranice v průběhu pozdního osídlování Králicka a od počátku náležela k nově vymezenému Králickému panství. V letech 1695–1710 byl na místě s poutní tradicí od roku 1636, související s morovou epidemií, vybudován barokní komplex kláštera servitů s kostelem Nanebevzetí Panny Marie. V letech 1751–61 se uvádí v Hedči kromě sedláků, chalupníků a zahradníků také 1 forman a panská hospoda. V polovině 18. století se kromě zemědělství většina obyvatel živila nádenictvím a předením a vrchnost zde měla 5 pronajatých

stavů. V roce 1787 byla vesnice přifařena k Červenému Potoku. Místní škola vznikla v roce 1813, ale patrová historizující budova pozdější školy čp. 91 pochází až z roku 1876. Od 2. poloviny 19. století byla část obyvatel zaměstnána v králickém textilním průmyslu, někteří se živil i řezbářstvím či výrobou hraček, významné bylo i varhanářství. S poutnickým provozem souvisel i větší počet hostinců, nejvýznamnější byl poutní dům čp. 2 z roku 1850, postavený přímo naproti klášteru, významně přestavěný v roce 1902. Ve vsi stál největší hostinec čp. 20 také na odbočce ke klášteru. Byla to patrová kompaktní stavba s valbovou střechou,

1. Dolní Hedeč, aktuální situační mapa vsi s vyznačením polohy hodnotných objektů.

2. Výřez z originální mapy stabilního katastru zobrazuje stav k roku 1839 a změny při reambulaci mezi lety 1869–1875, vyznačené rumělkou. Většina dosud dřevěných chalup se zachovala v severní části vsi. (ČÚZK)

3. Historická fotografie z meziválečného období 20. století zobrazuje střed vsi a v pozadí areál kláštera na Hoře Matky Boží. Zachytila nejen tradiční roubené chalupy s typickým tvarem střech, ale i již zaniklou patrovou budovu hostince. Typické šindelové krytiny střech již někde překrývá asfaltová lepenka, novou krytinou je eternit. Na šindelovém štítu chalupy v popředí je nad okénkem uprostřed zachovaná stříška ve tvaru kukličky. (MM Králíky)

postavená po požáru roku 1856, kdy zanikl její starší předchůdce, existující nejméně od roku 1801. Dům jako hostinec sloužil do 30. let 20. století, po devastaci v období socialismu byl v roce 2014 zbořen.

Struktura zástavby, jež byla v první třetině 19. století ještě převážně dřevěná (spalná), je zachycena na mapě stabilního katastru k roku 1839 s volnými, často trojstrannými dvory větších usedlostí a jednotlivými domy či drobnými seskupeními zahradnických usedlostí. Dominantou vsi i okolní krajiny se stal barokní klášter s dvouvěžovým průčelím mariánského

poutního kostela, stojící mimo strukturu vesnické zástavby.

Nejstarší zachovanou podobu celoroubených staveb pravděpodobně⁶¹ reprezentuje malé domkářské stavení čp. 26⁶² nebo o něco větší dům čp. 5. V další fázi stavebního vývoje roubených staveb docházelo k přezdívaní zadních hospodářských dílů a dalším protipožárním úpravám v interiéru. Dokladem může být roubený dům čp. 13, o němž z popisu k roku 1956 víme, že měl malý sklep se studnou, roubení zvenčí omítnuté, chodbu a jednu místnost (černou kuchyni?)

4. Menší domkářské roubené stavení čp. 26, trojdílného půdorysu s bočním přístavkem, z doby před rokem 1839. Sčítací operát z roku 1880 uvádí, že zde žila podomní obchodnice vdova Anna Schmied, její nevlastní syn jako pomocník a dcera – námezdná tkadlena. (SL)

⁶¹ Stáří konstrukcí by mohlo ověřit pouze dendrochronologické datování.

⁶² Podobný dům č. 207 v Čenkovicích s nikovou dýmníkovou kuchyní se před jeho přestavbou podařilo datovat do roku 1798/99. SVOBODOVÁ, Jitka – HORÁK, Petr, *NZ Čenkovice dům č. 203 (okr. ÚO), dokumentace objektu před demolicí*, 2019, odborná spisovna NPÚ ÚOP v Pardubicích.

5. Chalupa čp. 13, jejíž roubené jádro může pocházet ještě z konce 18. století, má i přes částečné úpravy stále tradiční hmotu. Kvalitním detailem jsou i secesní vstupní dveře. K roku 1880 žili v domě kromě rodiny Katzerů ještě námezdná tkadlena, navíječka přize a stavební nádeník. (SL)

6. Chalupa čp. 98, jejíž roubené jádro se symetrickou sedlovou střechou z období přelomu 18. a 19. století bylo postupně podle osvědčených zvyků rozšiřováno tak, aby všechny části byly zahrnuté pod jednou střechou a v zimě přístupné „suchou nohou“. Sčítací operát k roku 1880 v domě uvádí 11 členů rodiny Katzerů, z nichž jedna dcera sloužila ve Vídni, druhá na statku v Prusku a starší syn byl ve vojenské službě, ostatní se zabývali tkalcovstvím, nádenictvím nebo zednictvím a prodejem v kramářské boudě u kláštera. (SL)

zaklenutou.⁶³ V místnostech byly trémové stropy se záklopem, záchod byl umístěn v přístavku se dřevem. Dalšími zástupci domů se smíšenou konstrukcí jsou čp. 18 a 98, které byly podle místních zvyklostí účelově rozšířené o boční přístavek pod prodlouženou střechou. Všechny tyto domy mají typické vysoké sedlové střechy se štítem předsazeným před průčelí.

Tradiční hmotové řešení s vysokými střechami a dřevěnými štíty si uchovala celá řada domů z druhé třetiny 19. stol., které odolaly nastupujícímu klasicismu. Z reambulace stabilního katastru je patrné, že v obci v období mezi lety 1839–1875 proběhla řada přestaveb, při nichž došlo k nahrazování spalných konstrukcí nespalnými a současně vznikaly i nové rozměrnější hospodářské stavby. Např. domy jedněch z mála větších usedlostí ve vsi čp. 88 a 57 s kolmo stojící stodolou, nebo drobnější domky čp. 34 a 40. Chalupy umístěné ve

svahu podél vrstevnic mívají nízkou bedněnou pavlač (čp. 87) se sloupky (čp. 56), nebo modernější ozdobné zábradlí (čp. 102). Při absenci stavebních plánů a bez znalosti interiérů staveb nelze po řadě modernizačních úprav kvalifikovaně odhadnout, kdy nabyly tradiční domy svoji zděnou podobu, neboť úpravy vyznačené v mapě se mohou vztahovat též k pořízení nespalné krytiny (břidlice) či omítnutí roubení či stropů nebo zaklenutí síní a nemusí vždy označovat kompletně zděný objekt. U některých chalup mohlo k přezdění dřevěných částí dojít až v průběhu 20. století.

Klasicismus se na území obce prosadil při stavbě poutního domu, z jehož podoby se zachoval pouze portál z roku 1850, nebo na již nezachovaném hostinci čp. 20, postaveném po požáru roku 1856. Střechy nižšího spádu s pravidelnými trojúhelnými nebo lichoběžnými štíty bez námětků a také roubení bez přesahujících trámů pod střechou jsou znaky mladší

7. Největší selská usedlost čp. 52 byla přestavěná patrně v poslední čtvrtině 19. století v moderním stylu historismu. Zděná stodola, tvořící hmotový protějšek domu usedlosti, nahradila menší dřevěnou stavbu, která byla zachycena ještě k roku 1839. Spolu s úzkým zadním křídlem uzavřely dvůr do pravidelného tvaru. K roku 1880 zde žila Josefa Katzer s pěti dětmi a dvěma nádeníky v zemědělství s dalším dítětem. (SL)

⁶³ Městský úřad Králíky, archiv Stavebního úřadu, Dolní Hedeč, spis čp. 13.

vývojové etapy tradičních venkovských domů, pravděpodobně až z poslední třetiny 19. století, přestože dřevo jako stavební materiál se dále používá nejen na konstrukci stěn ale i k šindelovým obkladům (např. čp. 45, 63, 55, 78 a 87).

Nejpozději od 70. let 19. století se i zde na venkově u zděných novostaveb běžně prosazoval historismus a zanikala děděná stavební tradice, neboť stavby navrhovali školení stavitelé. Nové hospodářské usedlosti mívaly pravidelnou dispozici dvora, často se stodolou v paralelní pozici k obytnému domu. Jak obytné domy, tak i stodoly mívaly patrové uspořádání (např. čp. 52). Historizující členění fasád se zachovalo na budově školy čp. 91,

znaky pozdního klasicismu a historismu se mísí např. na domech čp. 62 a 112. Kromě zděných stodol se ve vsi poměrně často uplatňují i dřevěné stodoly tvořené obedněnou rámovou konstrukcí, umístované s oblibou kolmo do svahu, kvůli snadnému přístupu do podkroví.

Ojedinelým příkladem uplatnění secesní výzdoby je dům bývalé hospodářské usedlosti čp. 48 z přelomu 19. a 20. století. Také z meziválečného období 20. století lze rozpoznat některé objekty se střizlivě a účelně řešenými fasádami, jež opět odrážejí starší stavební tradice. (Např. čp. 12, 63 a čp. 60 z roku 1933).

8. Zachovaná podoba domu čp. 63 je dokladem postupně se měnících nároků na bydlení v průběhu 19. a 20. století. Starší široká podélná hmota byla zachycena jako nespálná již k roku 1839, roubená světnice a střecha s dřevěným štítem pochází až z doby po roce 1850. K roku 1880 byl objekt neobydlený. Mezi lety 1918–1938 bylo přistavěno kolmé zděné moderní obytné křídlo s vaznicovým krovem, k odbourání roubené části však nedošlo.

9. Zděný obytně hospodářský objekt čp. 48 s polopatrem ze závěru 19. století, doplněný samostatnou stodolou a mladším přízemním křídlem hostince, byl postavený na místě menšího dřevěného domkářského objektu z doby před rokem 1835. Dekorativní prvorepubliková úprava fasády a přesahujícího krovu s vyřezávanými prvky je ovlivněna secesí.

Statistické údaje

Berní rula k roku 1654 uvádí 20 sedláků a 3 chalupníky.⁶⁴ V roce 1660 v urbáři je zaznamenáno 22 sedláků a 5 zahradníků.⁶⁵ V Tereziánském katastru je 31 usedlostí, z toho 20 sedláků, 3 chalupníci, 8 zahradníků a současně je uvedeno 13 domů bez půdy.⁶⁶ První okruh číslování je ve vesnici částečně dochován, i když mnoho objektů v průběhu vývoje zaniklo, okruh začínal na jižním okraji zástavby čp. 1 a pokračoval směrem vzhůru po západní straně intravilánu k čp. 47 a následně od čp. 48 po východní straně intravilánu. Uděleno bylo zhruba 101 čísel popisných.⁶⁷ Shodný počet, 101 domů, uvádí i Josefský katastr.⁶⁸ V duplikátu stabilního katastru je uvedeno 118 domů.⁶⁹ Ves dosáhla nejvyššího počtu obyvatel v 60. letech 19. století, kdy v roce 1869 se uvádí 843 obyvatel a 118 domů. Poté začal počet obyvatel klesat. Výrazný úbytek obyvatel přichází po 2. světové válce. V roce 1950 je zachyceno ve vesnici pouze 152 obyvatel a 105 domů, k roku 2011 je evidováno 66 domů a 104 obyvatel.⁷⁰

⁶⁴ ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, sv. 15, s. 319.

⁶⁵ SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654-1946, inv. č. 1, kn. č. 1, fol. 70–77.

⁶⁶ Národní archiv Praha, fond Tereziánský katastr 1713–1790 (1848) inv. č. 54, kn. č. 14, f. 66–67. CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, Rustikál (kraje A–CH). Praha 1964, s. 256.

⁶⁷ Rekonstruovala Pochmanová, 2023. Srov. NA Praha Josefský katastr, kn. č. 595; NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. fondu 57, inv. č. 3897, kt. 1724. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA139018390> [19.8.2022].

⁶⁸ Národní archiv Praha, fond Josefský katastr 1785–1875, inv. č. fondu 55, inv. č. 595, kt. 285.

⁶⁹ Národní archiv Praha, fond Stabilní katastr (1826–1878) duplikát inv. č. fondu 57, inv. č. 3897, kt. 1724.

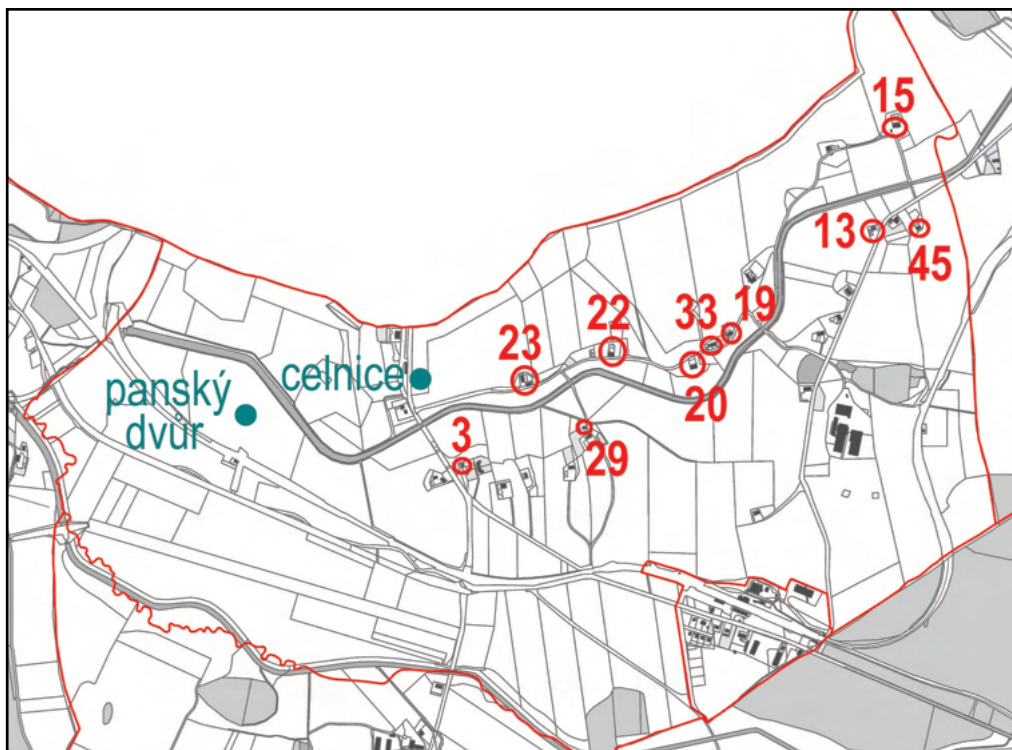
⁷⁰ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011*, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Dolní Lipka (Nieder Lipka)

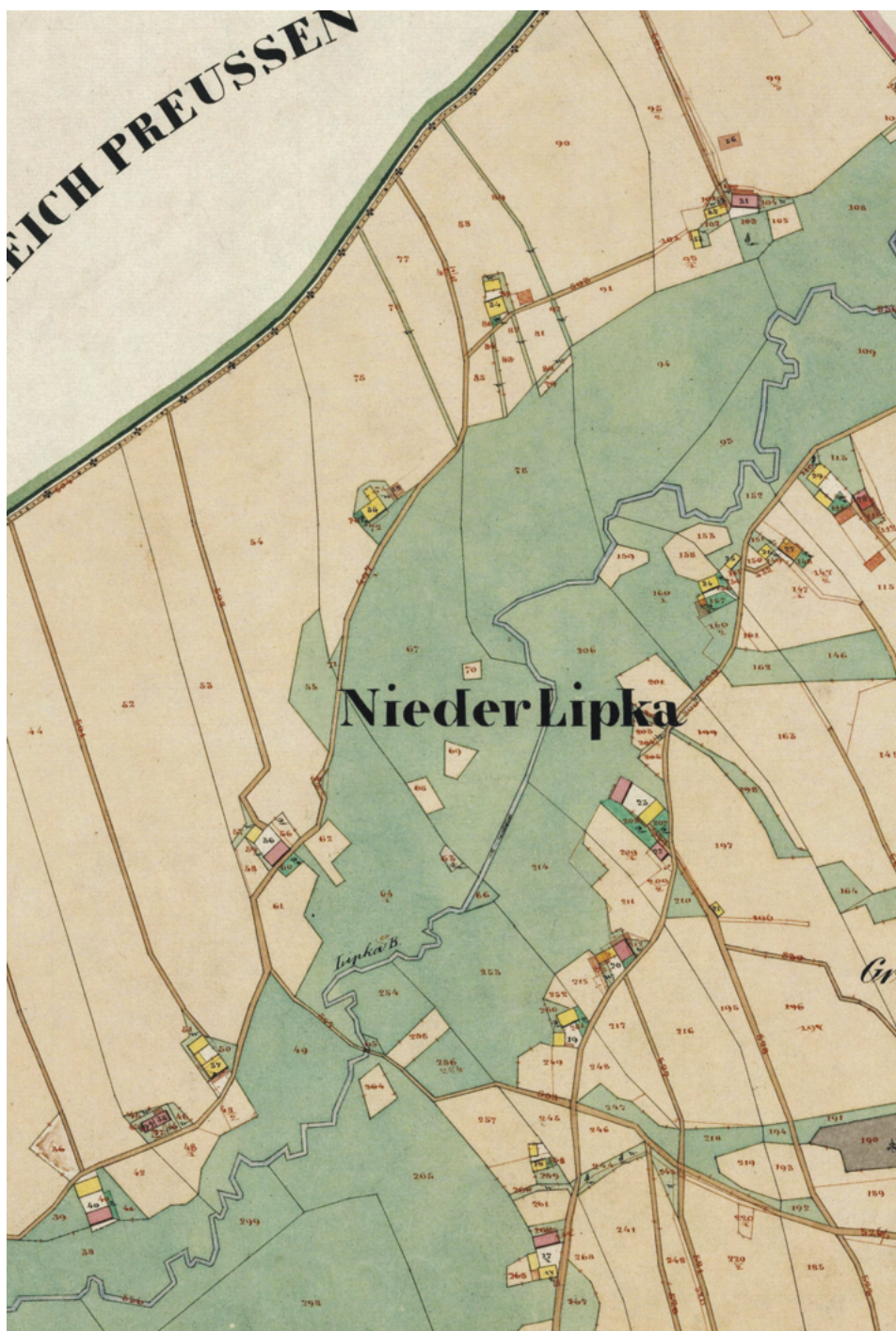
- historická země Čechy
- katastr Dolní Lipka
- cca 534–544 m n. m.

Dolní Lipka leží asi 3 km na severozápad od města Králíky, přímo na státní hranici s Polskem, nedaleko česko-moravské hranice. Lokality prochází mezinárodní silnice vedoucí z Kladské Bystřice na Králíky a dále na Moravu. Vesnice, patřící v regionu mezi menší, je rozložena v mělkém a mírně svažitém údolí Lipkovského potoka, přítoku Tiché Orlice, která tvoří jižní katastrální hranici. Z jihu ves vymezuje masiv Suchého vrchu. Katastr je rozdělený křížením mezinárodní silnice a příčné železniční tratě se souběžnou regionální silnicí ve směru ze Žamberka do Králík.

Vesnice byla založena v údolním lánovém systému. Západní část katastru, oddělená obchodní stezkou z Kladska, při níž stála celnice, byla obhospodařována vrchnostenským dvorem. Větší východní část dělil meandrující Lichkovský potok na rozlehlejší jižní stranu s pomístními názvy Kleineflur a Gränzflur a užší severní stranu označenou Leimgrund, které byly kolmo k potoku rozdělené na souběžné pruhy polností. Uprostřed katastru zůstaly pastviny v majetku vrchnosti. Po obou stranách údolí vedly napříč polnostmi záhumenicové cesty, z nichž také odbočovaly

1. Dolní Lipka, Aktuální situační mapa vsi s vyznačením hodnotných objektů. Zeleně jsou vyznačeny zaniklé objekty hospodářského dvora (č. 1) a celnice (č. 21).

2. Dolní Lipka, výřez z originální mapy stabilního katastru zobrazuje severovýchodní část vsi s nezastavěnou zelenou nivou potoka a usedlostmi na okraji svých polností. Do podkladu z roku 1839 byly zakresleny i úpravy do konce 19. století. Širší záběr je uveden v kapitole o prvním číslování. (ČÚZK)

3. Obecní chalupa s popisným číslem 3 (doloženým k roku 1771) stála ještě v roce 1840 přímo podél staré silnice, jejíž úvoz je v terénu ještě částečně čitelný. Roubený objekt s oboustranně obytnou dispozicí, obýval v roce 1890 námezdný tkadlec. Větší formát oken, krytina i přezdění zadní stěny prozrazují pozdější modernizace. (SL)

4. Usedlost čp. 13 (číslo uděleno roku 1771) je nepochybně kontinuální součástí původní sídelní struktury. Katastrální mapou je k roku 1840 zachycena kromě domu i zaniklá dřevěná stodola. Jedno z okének původního čtvercového formátu se zachovalo na boku světničky, typický je i strmý prohnutý tvar střechy a bedněný štít.

5. Popisné číslo 20, udělené roku 1771, náleží jedné z usedlostí zachovávajících kontinuitu nejstarší sídelní struktury. Nespalný dům a dřevěná stodola, potvrzené v nynější paralelní pozici již před rokem 1840, tvoří jádro dnes již modernizovaných staveb. Dlouhá stodola se dvěma mlaty, v dolní části s roubenými, třebaže druhotně sestavenými stěnami, je ojedinělým dokladem, potvrzujícím výskyt roubených konstrukcí i u starších hospodářských staveb na Králicku. Adaptace na rozměrnější stavbu rámové konstrukce s nižší střechou pochází patrně až z doby po polovině 19. století.

6. Zemědělská usedlost s čp. 22, uděleným k roku 1771, pochází v jádru z doby před rokem 1840. Dům smíšené konstrukce s paralelně stojící dřevěnou stodolou je dobrým příkladem tradiční regionální stavební typologie a stavebních detailů. Tvar a nasazení střechy bez námětků i podlomení štítu jsou dokladem mladších zásahů zachycených, podobně jako úprava stodoly, změnou zákresu na originální mapě stabilního katastru. K roku 1890 zde hospodařil sedlák, původem z Prostřední Lípky. (SL)

7. Popisné číslo 23, zachycené k roku 1771, bylo na katastrální mapě k roku 1840 zobrazeno jako menší spalná usedlost ve volném trojstranném dvoře. Z této doby se zachovalo jen roubené jádro obytného domu s typickou střechou, deformovanou postupným rozšiřováním, nebo stavební detaily roubeného věnce a malých téměř čtvercových okének. Statek, kde k roku 1890 hospodařil zdejší rodák Petr Prause, patrně mladší příbuzný sedláka ze sousedního statku, získal nové hospodářské stavby před koncem 19. století. Z nich se zachovala velká zděná stodola dotvářející jeho typickou siluetu dodnes. (SL)

spojky k usedlostem, situovaným v odstupu od obou břehů, na okraji svých polností. Niva potoka zůstala nezastavěná.

První písemná zmínka o vsi (Levka)⁷¹ pochází z roku 1577 z listiny, jež se však vztahuje již k situaci v roce 1568.⁷² Ves od počátku sdílela osudy žampašského, později králického panství, farnosti a velkostatku, a od roku 1650 byla v majetku rodu Althanů se sídlem v kladském Mezilesí. Dolní Lipka byla založena na obchodní cestě vedoucí z Kladska směrem na Moravu, a proto tu kdysi stávala celnice, která postupem času zanikla. Tereziánský katastr z poloviny 18. století uvádí ve vsi 18 usedlostí, vrchnostenský dvůr, 2 tkalce a 2 stavby, patřící vrchnosti. Domy bez půdy ve vsi nebyly.⁷³ Význam lokality vzrostl až po výstavbě Moravské pohraniční dráhy v roce 1873 a dráhy Dolní Lipka – Štítý v roce 1899, kdy se stala železničním uzlem a zdejší stanice s názvem Grulich obsluhovala i město Králíky. Svou samosprávu, získanou v roce 1850, ztratila Dolní Lipka v roce 1974, kdy se stala součástí města Králíky.

Vesnici dosud charakterizuje převaha selských usedlostí. Část staveb byla až do poloviny 19. století postavená ze dřeva, jak dokazuje mapa stabilního katastru, zhruba

poloviční podíl měly stavby označené jako nespalně, tedy se zděným jádrem. Půdorysy větších usedlostí byly volně zastavěné dvory tvořené třemi samostatnými objekty nebo dvěma v párové či hákové sestavě. Nejstarší zachované domy v usedlostech dokumentují tradiční typ jednotného roubeného domu (např. čp. 3). Přestože převaha z nich byla již pozměněna mladšími úpravami, zejména přezdívaním primárně roubených stěn nebo připojováním přístavku pod prodloužený okap střechy (např. čp. 13, 20, 22, 23), zachovaly se často jako určující znak dřívější prohnuté tvary vysokých střech s dřevěnými štíty a často i roubené světnice. Jejich vzhled proměnilo obvykle také zvětšení oken, z předešlého téměř čtvercového formátu (např. výměnek čp. 29, čp. 13) na výškově obdélný z pokročilejšího 19. století, nebo na trojdílná okna z 20. století. Někde se stopy originální výšky oken zachovaly v podobě sloupku v roubení (např. čp. 13, 45) nebo jako součást dřevěného štítu. Charakteristickým prvkem horního věnce roubení je přesah trámů, které měly u starších domů s možným původem již v 18. století ozdobně tesařské okosení (např. čp. 23).

⁷¹ Původně jednotná lokalita s názvem Levka (později Lipka) byla brzy po založení rozdělena na tři samostatné vsi, Dolní, Horní a Prostřední Lipku. KŘIVOHLÁVEK, Jan, F., *Znaky, prapory, pečeti a správní vývoj obcí okresu Ústí nad Orlicí*, Ústí nad Orlicí, 2005, s. 237.

⁷² KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 3. díl, s. 138–139.

⁷³ MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 79.

Dřevěné hospodářské stavby zachycené mapou k roku 1840, fungující patrně jako stodola či kolna, velikostí nepřesahovaly dům v usedlosti. Do současnosti většina těchto staveb zanikla, ojediněle se zachovaly pozůstatky roubené stodoly, jako například u čp. 20, ačkoli již v druhotné úpravě a s napojenou bedněnou kolnou. Dřevěné hospodářské stavby, pocházející zřejmě až z druhé poloviny 19. století, mohly mít i jiný, například výrobní účel. Tyto stavby měly obvykle pouze rámové konstrukce opláštěné šindelem nebo prkny (torzo se zachovalo např. u čp. 15) a byly opatřené menšími okénky.

Zděné domy v usedlostech se začaly v Dolní Lipce uplatňovat poměrně pozdě, ačkoli nespalné stavby jsou zaznamenané již na katastrální mapě k roku 1840. Tento podklad však nevymezuje s jistotou jen zděné stavby, ale zahrnuje i ostatní požárně odolnější stavby, například s břidlicovou krytinou nebo zaklenutou částí interiéru. K nejstarším zděným objektům (kolem roku 1839) tak patří klasicistní kaple

Panny Marie s minimalizovanou lodí krátkého obdélného půdorysu, opatřená dřevěným stropem, stanovou střechou krytou břidlicí a zvoničkou ve vrcholu. K ní v podélné ose přiléhá zděná přízemní škola s jednou třídou a bytem učitele, které jsou oddělené průchozí chodbou. Stavba se symetricky komponovaným průčelím, dobře prosvětlená vysokými okny, měla polovalbový zděný štít s typickými klasicistními přisvětlovacími okénky tvaru kruhových výsečí a sedlovou střechu bez námetků. Předobrazem byl zřejmě vzorový plán školy pro velkostatek Králíky, s obdobným dispozičním řešením, kde fasáda byla navíc členěna pásovou bosáží.⁷⁴ Nové zděné stavby se začaly prosazovat až od 70. let 19. století po zavedení železnice. Kromě poměrně rozsáhlé patrové výpravní budovy nádraží, postavené podle vzorových normálíí v poměrně střídmé architektonické formě, byl výraznou stavbou zachycenou od roku 1878 i patrový hostinec Schwarzer stojící nedaleko (čp. 35, zaniklý), na němž byl uplatněn vaznicový krov, typická

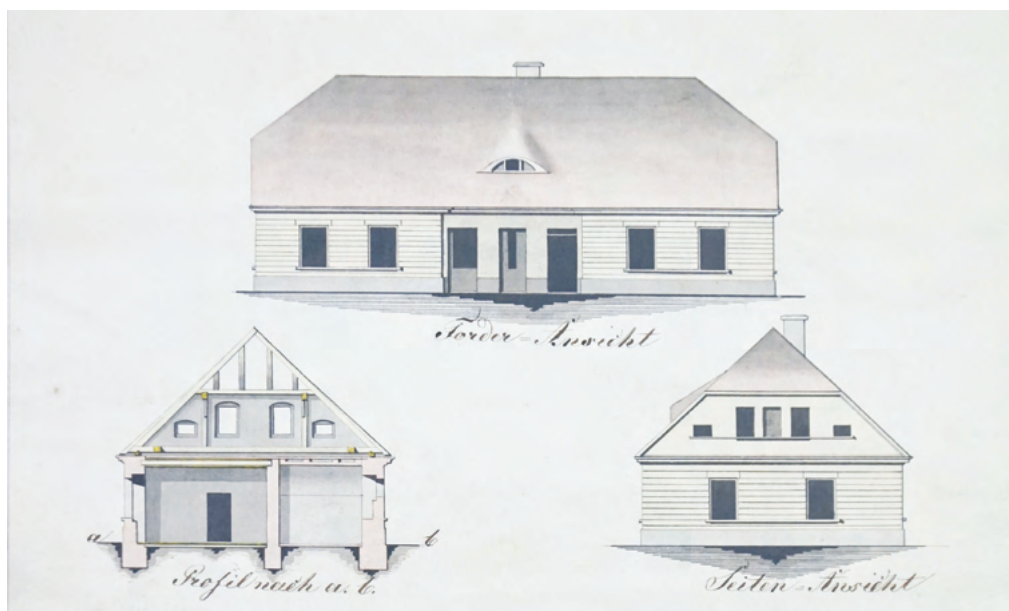

8. Domek čp. 29 byl postaven mezi lety 1787 a 1840 jako výměnek mateřské usedlosti čp. 6, na jejichž pozemcích stojí. V roce 1890 jej obýval nájemní tkadlec, původem z Bystrce. Výměna některých oken a překrytí roubení částečně setřely jeho autenticitu, přesto si objekt dosud uchovává tradiční hmotu a formu a podle vnějších znaků i dispoziční členění. (SL)

⁷⁴ SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654–1946, nepracovaná část, plán školy architekt F. Junk.

9. Venkovská klasicistní kaple Panny Marie se zvoničkou z let 1839–1841 a přilehlá budova jednotřídní školy čp. 33 byly postavené na náklady veřejné sbírky a zásluhou movitého rodáka, podnikajícího ve Vídni. Spolu s krucifixem z roku 1850 a sousední hasičskou zbrojnicí ze závěru 19. století tvoří autenticky zachovaný soubor veřejných staveb, spjatých se životem komunity. (NZ NPÚ 2019)

10. Nedatovaný, snad vzorový plán školy pro velkostatek Králíky, který mohl být vzorem pro stavbu zdejší školy. (SOA HK, AO Zámorsk)

vysoká čtyřkřídlá okna a centrální vstupní portál s nadpražní římsou na konzolách. Ukázkou jednotného cihelného domu z roku 1881 (bez zachovaného členění fasády), podélné dispozice se sedlovou střechou, je dům usedlosti čp. 19, s vročením zachovaným na klenáku vstupního portálu. Seník v podkroví je přístupný typicky ze štítu nad chlévy (zde dvířky ve dvou úrovních), boky štítu zdobí cihelné větrací mřížky. Postupné přezdívání a modernizace starších roubených staveb se týkaly také hospodářských dílů a stodol, kde se uplatňoval často jednoduchý historizující styl. Oblíbeným motivem byla sdružená štěrbinová okna ve štítu, lisenové rámy a kombinace hladkých a hrubě strukturovaných omítek (např. zadní štít čp. 26, s vročením 1900) a sousední zděná stodola.

11. Usedlost čp. 26 vznikla pravděpodobně po roce 1771 oddělením od sousední mateřské usedlosti čp. 13. Starší dřevěné stavby byly v roce 1900 a brzy poté plně nahrazeny nynějšími zděnými stavbami s prvky historismu.

Statistické údaje

V Berní ruce z roku 1654 je zaznamenáno 18 sedláků a 1 zahradník.⁷⁵ V roce 1660 v urbáři je zaznamenáno 21 sedláků.⁷⁶ V Tereziánském katastru z roku 1757 je 18 usedlostí.⁷⁷ Okruh prvního číslování je ve vesnici částečně dochován, v průběhu vývoje docházelo k zániku a přesunu čísel popisných. Okruh začínal u dnes zaniklého hospodářského dvora čp. 1 v západní části vesnice, odtud pokračoval proti proudu Lipkovského potoka po jeho pravém břehu směrem k východu až k čp. 14 a od protějšího objektu s čp. 15 se vracel po proudu potoka směrem k západu. V rámci prvního číslování bylo uděleno 25 popisných čísel.⁷⁸ V Josefském katastru k roku 1787 je uvedeno 26 domů.⁷⁹ V duplikátu stabilního katastru k roku 1840 je nejvyšším číslem popisným 33.⁸⁰ Největšího rozkvětu se ves dočkala v závěru 19. století, kdy se k roku 1890 ve vsi uvádí 298 obyvatel a 49 domů. V roce 1961 bylo v obci 190 obyvatel a 36 domů, v roce 2011 se uvádí 134 obyvatel a 44 domů.⁸¹

⁷⁵ ČADKOVÁ, Iva – Magda ZAHRADNÍKOVÁ. *Berní rula*, 14, s. 313.

⁷⁶ SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654–1946, inv. č. 1, kn. č. 1, urbář 1660, fol. 11–19.

⁷⁷ NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 54, kn. č. 14, fol. 59.

⁷⁸ Rekonstruovala J. Pochmanová. 2023. Srov. NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 590, kt. 284. NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3900, kt. 1725. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA259018400> [18.10.2022].

⁷⁹ NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 590, kt. 284.

⁸⁰ NA Praha, Stabilní katastr, inv. č. 3900, kt. 1725.

⁸¹ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Prostřední Lipka (Mittel Lipka)

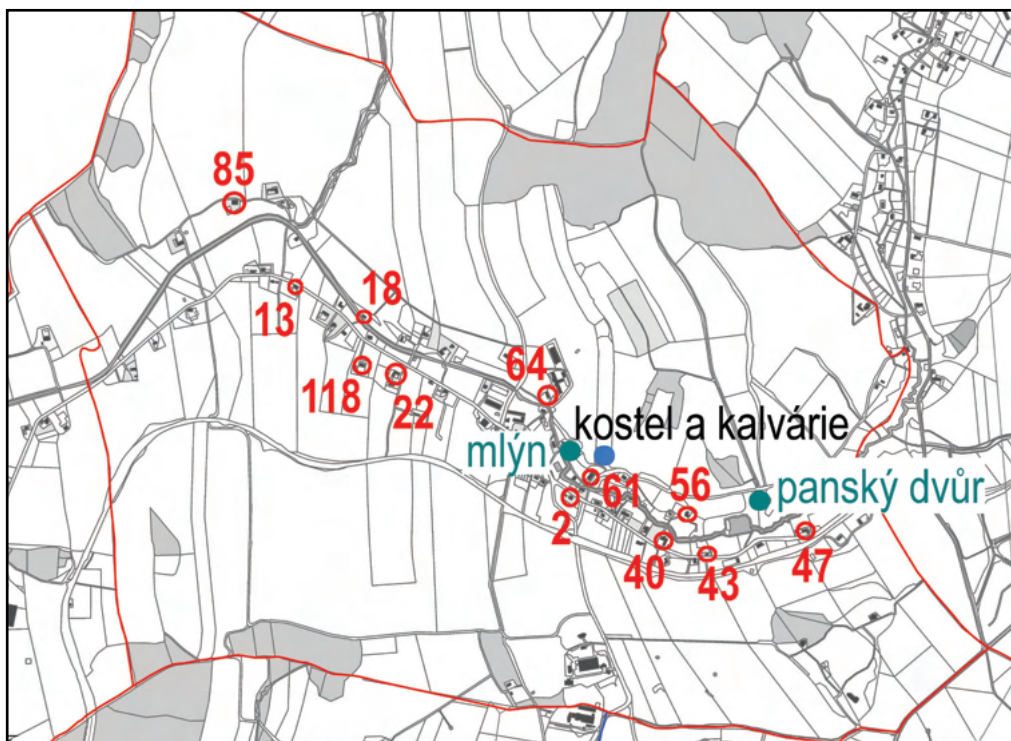
- historická země Čechy
- katastr Prostřední Lipka
- 550–600 m n. m.

Prostřední Lipka leží asi 2 km severně od města Králíky, na úpatí masivu Králického Sněžníku. Protáhlé sídlo podél údolní komunikace propojuje sousední Dolní Lipku a Králíky, a také vsi Heřmanice a Horní Lipku v souběžných horských údolích na severu. Katastr je na severovýchodě ohraničen svahy vrchu Roudný (667 m n. m.) a z jihovýchodu vrchem Výšina (666 m n. m.), kdežto na západě klesá do Kladské roviny. Vesnicí prochází železniční trať Dolní Lipka - Hanušovice.

Sídlo bylo založeno v mělkém údolí Lipkovského potoka (přítoku Tiché Orlice), který obtéká vrch Roudný přibližně ve směru východ–západ. Vesnice byla vyměřena v údolním lánovém systému, kde je hlavní osou vodoteč, od níž přibližně kolmo ke svahu vybíhají pruhy polností s jednotlivými usedlostmi. Rozlehlou severovýchodní část katastru zaujímaly pozemky vrchnostenského dvora a na úzkém pruhu pozemku králické farnosti, oddělujícím dominikální pozemky

1. Prostřední Lipka, výřez z originální mapy stabilního katastru k roku 1839 zobrazuje charakter zástavby s usedlostmi na okraji pruhů polností a chalupami na pastvinách u potoka. Velké polnosti náležející vrchnosti obsluhoval panský dvůr, zachycen je i hřbitov s vyznačeným prodloužením kaple. V jižní části je napříč polnostmi zakreslena trasa nové železnice. (ČÚZK)

2. Prostřední Lipka, Aktuální situační mapa vsi s vyznačením hodnotných objektů. Zeleně je vyznačena poloha zaniklého mlýna a panského dvora.

od selských, byl zřízen okrouhlý hřbitov s kaplí, nynějším kostelem. Pastviny v údolí postupně zaplnily i samostatné chalupy nebo domkářské objekty bez hospodářských pozemků. Dva mlýny (zřejmě v místě čp. 63 a bývalého čp. 57) zřejmě zanikly před polovinou 19. století.⁸²

Prostřední Lipka (Levka)⁸³ byla založena jako součást nové sídelní soustavy v průběhu kolonizace Králicka a první písemná zmínka pochází z roku 1577 z listiny, která se vztahuje k situaci v roce 1568.⁸⁴ Ves od počátku sdílela osudy žampašského, později králického panství, farnosti a velkostatku, a od roku 1650 byla v majetku rodu Althanů, se sídlem v kladském Mezilesí. Zdejší zemědělská půda

patřila v rámci panství k nejúrodnějším a stala se hlavním základem obživy zdejších obyvatel. V roce 1688 byla postavena hřbitovní kaple, která je základem nynějšího filiálního kostela Neposkvrněného Početí Panny Marie (rozšířeného ve třetí čtvrtině 18. století s přistavěnou věží z roku 1878),⁸⁵ a u ní byla v roce 1794 vztyčena kamenná Kalvárie. Po polovině 18. století žili ve vsi kromě sedláků a drobných hospodářů i mlynář ve vrchnostenském mlýně, 1 držitel olejny, 1 tkadlec, a také několik nádeníků. Vrchnosti patřil ve vsi dvůr (zaniklé čp. 53), další vlastní mlýn a 7 pronajatých tkalcovských stavů. Před polovinou 19. století stála ve vsi kromě kaple patronátní škola,

⁸² Na mapě stabilního katastru k roku 1839 již nejsou vyznačené, ale jsou uvedené v topografii z roku 1836. SOMMER, Johann, Gottfried, *Das Königreich Böhmen; statistisch=topographisch dargestellt. Königgrätzer Kreis*, Prag 1836, s. 288.

⁸³ Původně jednotná lokalita s názvem Levka (později Lipka) byla brzy po založení rozdělena na tři samostatné vsi, Dolní, Horní a Prostřední Lipku. KŘIVOHLÁVEK, Jan, F., *Znaky, prapory, pečeti a správní vývoj obcí okresu Ústí nad Orlicí*, Ústí nad Orlicí, 2005, s. 237.

⁸⁴ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 3. díl, s. 138–139.

⁸⁵ KYNCL, Tomáš, *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí v kostele v Prostřední Lipce*, DendroLab, Brno 2015.

3. Historická fotografie z Horní Lipky. (MM Králíky)

dále se zmiňuje vápencový lom a vápenka⁸⁶ a v 80. letech 19. století zde existovala cihelna hraběte Althana. Nejstarší dřevěná škola pocházela z roku 1791, ji nahradila přízemní kamenná stavba (čp. 37) z roku 1810 a nedaleko pak německá škola z 20. let 20. století (čp. 2⁸⁷). Samosprávu, získanou v roce 1850, ves ztratila v roce 1985 připojením k městu Králíky.

Podobně jako jinde na Králicku převažovaly i v Prostřední Lipce hluboko do 19. století stavby ze dřeva, ale mezi nimi se již na katastrální mapě k roku 1839 objevují zděné objekty. Byly to zejména budovy panského dvora, kaple, oba mlýny ale i další domy ve velkých usedlostech nebo při potoku. Usedlosti byly volně sestavené ze dvou nebo tří objektů různé velikosti, ojediněle uzavíraly dvůr ze čtyř stran. V průběhu 19. a 20. století se skladba usedlostí, odrážející pokrok ve způsobu hospodaření, požární bezpečnost a nároky na bydlení, výrazně proměnila. V současnosti převažují usedlosti v hákové dispozici a ojediněle se vyskytuje trojstranný či čtyřstranný dvůr (čp. 64), nebo samostatné domy, některé jako poslední pozůstatky usedlostí.

Nejstarší zachovanou vrstvu roubených domů reprezentují již jen částečně zachované objekty pozměněné pozdějšími přestavbami, a to zejména zadních hospodářských dílů. K jejich vnějším charakteristikám patří podélná dispozice jednotného domu s čitelným členěním za sebou řazených dílů v jednom až dvou traktech (obytné prostory, průchozí síň a hospodářské prostory) a symetricky nasazené vysoké sedlové střechy s prohnutým profilem tvořeným dlouhými námětky, zakončené lehce předsazenými dřevěnými štíty. Okna těchto objektů byla menší, téměř čtvercová, roubení horních tesaných trámů zdobí na přesahujících koncích typické vykrojené okosení. (Např. čp. 22, 32, 85). V některých případech se zachovaly tyto tradiční tvary střechy s druhotně upravenými štíty pobitými šindelem nebo eternitovými šablonami, přestože roubené stěny již nahradilo mladší zdivo (čp. 13, 18 s kamennými chlévy, čp. 36, 99, 124).

Nejstarší nespalné objekty jsou zaznamenané již na mapě k roku 1839, ne všechny se však zachovaly. Mezi ně patří domek čp. 56, postavený na panské půdě

⁸⁶ MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 88.

⁸⁷ Haus der Kultur in Waldkraiburg, Archiv der Adlergebirge, Mittel Lipka.

4. Autentickým pozůstatkem selské usedlosti čp. 22, která byla od počátku součástí historické sídelní struktury vesnice, je dosud stojící přední část jejího domu. Ta je zástupcem nejstarší dochované vrstvy jednotných roubených venkovských domů Králicka. Jména selských majitelů Greissler z roku 1839 nebo Hufnagel z roku 1890, upomínají na tehdejší německojazyčnou komunitu. Zadní roubený díl domu nahradilo mladší kolmé zděné hospodářské křídlo se seníkovým polopatrem, asi z 20. let 20. století. (SL)

5. Ze starší celodřevěné usedlosti čp. 85 (popisné číslo přiděleno k roku 1771) s volně situovanou stodolou se zachoval částečně přezděný dům s tradiční vysokou střechou a dřevěným štítem. Ke staršímu jádru patří minimálně světnice roubená z tesaných trámů, krov s dlouhými námětky a předsazený štít. Majitelem k roku 1890 byl sedlák Prause, narozený v Dolní Lipce, za něhož nejspíš došlo k modernizaci a navýšení hospodářského dílu o polopatřo s typickou seníkovou kladkou ve štítu. (SL)

6. Zděný domek čp. 43, který převzal číslo roubené chalupy u potoka, patří k mateřské usedlosti čp. 42, byl postaven v roce 1865 zřejmě v souvislosti s jejím zánikem v důsledku výstavby železnice. Představuje poměrně dobře zachovaný příklad pozdně klasicistní venkovské architektury s fragmenty štukové výzdoby a kvádřované nárožní rustiky, včetně oválného obrazového medailonu. V roce 1890 zde žil zemědělský nádeník Josef Becker, původem z Červeného Potoka. (SL)

u vodního náhonu, s výraznou profilovanou římsou. Nejstarší dosud stojící zděné stavby obvykle mají širokou podélnou hmotu se symetricky nasazenou střechou bez námětků, výrazně profilovanou korunní římsou a zděné štítu s drobnou polovalbou (např. čp. 31, 40, 63). Jako klasicistní novostavby se prosazují kolem poloviny 19. století. Příkladem může být domek čp. 43 se zachovanou omítkovou rustikou, profilací římsy a hlavně členěním štítu s typickým oválným obrazovým medailonem. Podle zachovaného vnočení ve štítu byl dům postaven v roce 1865. U širších dvouraktových

dispozic jsou štíty rozměrnější, členěné okny ve dvou etážích, a opět často plněné obrazovou nikou či medailonem (např. čp. 55, 63).

Na pomezí klasicismu a historismu se přibližně od 70. let 19. století uplatňoval často užší jednotný podélný dům s prostou sedlovou střechou a trojúhelným štítem, kde štukové římsy bývají zploštělé a opakuje se zejména nárožní rustika (např. čp. 125). Kvalitním příkladem je dům usedlosti čp. 118

7. Dům čp. 118 postavil v roce 1876 mladý sedlák Johann Schwarzer jako novostavbu na lučních pozemcích rodinné usedlosti čp. 18. Poměrně autenticky se zachovala architektonická podoba objektu, který je zástupcem historizující vrstvy regionální architektury pronikající na zdejší venkov vstupem školených stavitelů. Neorenesanční portál s dlouhými konzolami nese vročení 1876 a iniciály stavebníka „J. Sch.“. Ojediněle zachované je provedení fasády s nárožní bosáží, kamennými parapety oken a členěním štítu, včetně drobných půlkruhových okének a oválné niky pro světecký obraz. Arkáda chránící vstup do chlévů je v regionu ojedinělá. (SL)

z roku 1876, datovaný neorenesančním portálem, před jehož chlévy v zadním dílu dispozice jsou vložena dvě pole segmentové arkády na pískovcovém sloupu. Výraznou mladší vrstvou, uplatňující se v širším období na přelomu 19. a 20. století, tvoří jak obytné, tak i hospodářské stavby větších selských usedlostí. Pro ně je charakteristické užití širokých střešních mírného spádu s vaznicovými krovky a půdními polopatry,

respektive s patrovými štítovými průčelími (např. čp. 47 z roku 1905, čp. 45 s valbovou střechou).

Dosud zachované samostatné, patrně víceúčelové hospodářské stavby (stodoly, kolny, seníky), jejichž nejstarší podobu neznáme, dokumentují v průběhu 19. století znatelný vývoj od plně dřevěných obdélných staveb s bedněnými nebo šindelem pobitými stěnami a tradiční střechou (čp. 13, 24),

8. Dům čp. 13, druhotně přezděný pod střechou tradičního tvaru s předsazeným štítem. Donedávna zde stála dlouhá dřevěná stodola, snad částečně roubená a pobitá prkny a šindelem. Dům v roce 1890 obývala vdova Prauseová, pocházející z Dolních Boříkovic. (SL)

9. Menší usedlost čp. 40, s dřevěným domem a stodolou, vlastnil k roku 1839 Franz Langer, jehož jmenovec, patrně syn, narozený v roce 1830, se uvádí jako majitel i k roku 1890. V mezidobí, zřejmě až v 70./80. letech 19. století, byl dům přestavěn do zděné podoby a propojený přístavbou stodoly do hákové dispozice. (SL)

nebo prkennými polovalbovými štíty (např. u čp. 40) až po mladší rozměrné a vysoké bedněné stavby s rámovou konstrukcí (např. čp. 11). Samostatné zděné stodoly se zachovaly zejména z pozdního 19. století nebo raného 20. století a je pro ně charakteristická vysoká obdélná hmota s polopatrem (čp. 43) či patrem (čp. 45), zděné štíty sedlových střech a zejména plastické členění fasád výraznými lisenovými rámy do svislých segmentových nebo obdélných polí. V detailu se uplatňují dekorativní cihelné prvky (zubořez, konzolky) a kombinace hrubě strukturovaných omítek

s hladkými rámy. Stodola u čp. 5 přebírá ve štítu provedení s okny, typické pro obytné stavby z doby kolem roku 1900, podobně se stylu obytné stavby přizpůsobuje i velmi dobře zachovaná víceúčelová hospodářská stavba z roku 1905 u čp. 47. Na ní se uplatňují kromě typického sdruženého okénka ve štítu také liseny a okna obytného charakteru, nebo cihelné mřížky téhož rozměru. Jednotné stylové provedení domu a stodoly se zachovalo také u velkého statku čp. 64, s vročením ve štítu stodoly 1904, stodola má v tomto případě smíšenou konstrukci s bedněnými stěnami.

Statistické údaje

V Berní rula z roku 1654 je zaznamenáno 27 sedláků a 6 zahradníků.⁸⁸ V roce 1660 v urbáři je zachyceno 27 sedláků a 8 zahradníků.⁸⁹ V Tereziánském katastru z roku 1757 je 44 usedlostí, z toho 26 sedláků a 18 zahradníků-chalupníků a současně se uvádí 17 domů bez půdy.⁹⁰ První okruh číslování je ve vesnici v omezené míře dochován, během vývoje došlo k zániku a přesunu čísel popisných. Okruh začínal na západním okraji zástavby čp. 1 a pokračoval směrem k východu podél komunikace po jižní straně intravilánu až k čp. 52 a následně se od čp. 53 vrací po severní straně intravilánu k západnímu okraji zástavby. Uděleno bylo zhruba 91 čísel popisných.⁹¹ Josefský katastr z roku 1787 uvádí 94 domů.⁹² V duplikátu stabilního katastru k roku 1839 bylo uvedeno 114 domů.⁹³ Největšího rozkvětu dosáhla vesnice v roce 1880, kdy bylo zaznamenáno 120 domů a 562 obyvatel. V následujících letech dochází k poklesu obyvatel a domů. Výrazný propad přišel po 2. světové válce, v roce 1961 je zaznamenáno 197 obyvatel a 53 domů. K roku 2011 je uvedeno 152 obyvatel a 56 domů.⁹⁴

⁸⁸ ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, sv. 14, s. 315–316.

⁸⁹ SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654–1946, inv. č. 1, kn. č. 1, urbář 1660, fol. 20–30.

⁹⁰ NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 54, kn. č. 14, fol. 59–61. CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, s. 256.

⁹¹ Rekonstruovala J. Pochmanová. 2023. Srov. NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 590, kt. 284. NA Praha, Stabilní katastr, inv. č. 3899, kt. 1725. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA258018390> [18.10.2022].

⁹² NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 590, kt. 284.

⁹³ NA Praha, Stabilní katastr, inv. č. 3899, kt. 1725.

⁹⁴ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Horní Lipka (Ober Lipka)

- historická země Čechy
- katastr Horní Lipka
- cca 600–710 m n. m.

Horní Lipka leží asi 4 km na severozápad od města Králíky, poblíž hranice Čech a Moravy, v těsné blízkosti se státní hranicí s Polskem.

Je rozložena v údolí pod Kralickým Sněžníkem, na západě ohraničeném hřbetem vrchu Roudný (677 m n. m.) s vrcholem Špička (754 m n. m.)

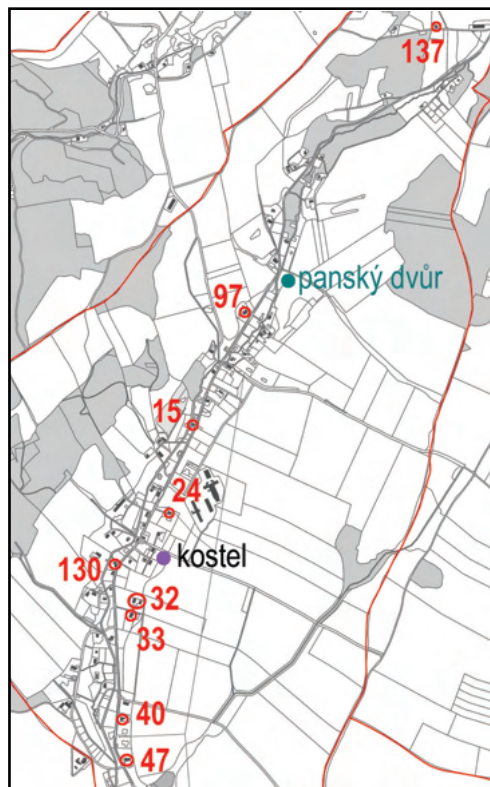

1. Horní Lipka, výřez z originální mapy stabilního katastru k roku 1839 zobrazuje okolí bývalého vrchnostenského dvora, kde na části jeho pastvin vznikla řadová zástavba drobných chalup, tvořící atypický prvek v běžné lánové struktuře vsi. (ČÚZK)

a svahem Jeleního vrchu (936 m n. m.), ze severu Větrným vrchem (807 m n. m.). Páteří je lokální komunikace stoupající po horských úbočích směrem ke Králickému Sněžníku, která se na jihu připojuje k silnici z Prostřední Lipky směrem na Králíky a Červený Potok. Na jihu prochází katastrem obce železniční trať Dolní Lipka – Hanušovice.

Vesnice byla založena v údolním lánovém systému na horním toku Lipkovského potoka, který tvoří její hlavní osu. Selské usedlosti, jež můžeme označit za jádro staršího osídlení, byly situovány při hlavních cestách procházejících v jistém odstupu od obou břehů Lipkovského potoka, na okraji svých lánů. Nižší u potoka byly založeny novější chalupy, vydělené z primárně velkých selských usedlostí, nebo častěji domkářské objekty fungující z části též jako řemeslné dílny. V západní části katastru se nachází menší selské usedlosti a chalupy. Z tohoto rozvrhu vybočoval na severovýchodě velký vrchnostenský dvůr a navazující pozemky označené Hofkoppe, patřící hraběcímu rodu Althanů. Jižně v sousedství dvora byly pro nádeníky postaveny z iniciativy dominia pravidelně rozestavené jednoduché domky s minimálními pozemky. Delší pruhy polností na východě katastru, vedoucí mírně skloněnou rovinou k zemské hranici, nesly název Hraniční pole (Granz Felder), protější strmé stráně obrácené do Čech se nazývaly Cechenberg.

První písemná zmínka pochází z roku 1577 z listiny, která se však vztahuje již k situaci

2. Horní Lipka, aktuální situační mapa vsi s vyznačením hodnotných objektů. Zeleně je vyznačena poloha zaniklého panského dvora.

v roce 1568.⁹⁵ Původně jednotná ves Levka (později Lipka)⁹⁶ byla brzy rozdělena do tří nynějších částí. Od počátku ves sdílela osudy žampašského a později králického panství. Tereziánský katastr z poloviny 18. století uvádí

⁹⁵ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 3. díl, s. 138–139.

⁹⁶ Původně jednotná lokalita s názvem Levka (později Lipka) byla brzy po založení rozdělena na tři samostatné vsi, Dolní, Horní a Prostřední Lipku. Pojmenování Levka znamená vodu tekoucí od leva – Lipkovský potok je levostranným přítokem Tiché Orlice. KŘIVOHLÁVEK, Jan, F., *Znaky, prapory, pečeti a správní vývoj obcí okresu Ústí nad Orlicí*, Ústí nad Orlicí, 2005, s. 237 a 149.

3. Historická fotografie Horní Lipky dobře dokumentuje rozložení usedlostí v horském údolí i centrální umístění kostela a školy s dobrou dostupností pro všechny obyvatele. (MM Králíky)

kromě selských usedlostí krejčího a dva tkalce, k tomu měla vrchnost ve vsi 7 pronajatých tkalcovských stavů.⁹⁷ Ještě v první polovině 19. století se kromě chudého zemědělství část obyvatel živila tkaním stuh, podomním obchodem a trhovectvím. Svou samosprávu, získanou v roce 1850, ztratila Horní Lipka v roce 1971, kdy byla připojena ke střediskové obci Prostřední Lipka a spolu s ní se v roce 1985 se stala součástí města Králíky.

Dominantou ve středu obce je filiální kostel Svaté Anny postavený v empírovém stylu roku 1818 na místě kamenné kaple Svaté Barbory, doložené k roku 1768. Jehlancovitá střecha pochází z doby po požáru kostela v roce 1923.

Většina staveb ve vsi byla až do poloviny 19. století stavěna ze dřeva, jak dokazuje zápis ze stabilního katastru z roku 1850, který uvádí v Horní Lipce 158 domů, z nichž bylo 38 stavěno z kamene a pálených cihel a zbylých 120 ze dřeva, jeden dům měl na střeše nespalnou krytinu a 157 z nich bylo kryto šindelem. Půdorysy větších usedlostí měly volně zastavěné

dvory tvořené většinou dvěma až třemi objekty nebo postavenými v hákové sestavě.

Výrazným typologickým prvkem tradiční zástavby byl tvar vysoké sedlové střechy s charakteristickým prohnutým profilem tvořeným výraznými námětky. Přesahy střechy vytvářely krytá zápraží na obou stranách domu (např. čp. 24, 32, 33, 40 nebo 153). Půda sloužila primárně jako seník obsluhovaný ze zadního štítu.

Nedaleko domu v usedlosti, ojediněle i v jeho koncovém dílu (čp. 7, 102), stávala jediná víceúčelová hospodářská stavba fungující jako stodola, kolna a seník zároveň. Většina nejstarších dřevěných hospodářských staveb zanikla a zachovaly se jen stodoly pocházející pravděpodobně převážně z průběhu 19. století (např. u čp. 15, 77, 153 v tradičním provedení s šindelovým pláštěm, nebo u čp. 65 a 139 s prkenným pláštěm), ojediněle mohou obsahovat starší jádro, které nelze plošným průzkumem vyloučit. Dlouhodobá tradice dřevěných staveb a opětovné povolení stavět ze dřeva vedla k tomu, že i novostavby

⁹⁷ MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 79.

4. Dům čp. 33 je pozůstatkem usedlosti, jejíž menší dřevěná stodola již zanikla. Tradiční vysoký a prohnutý tvar střechy nad roubenou světnicí s drobnými čtvercovými okny, funkční členění dispozice s komínem ve hřebeni nad síní a dříve šindelem krytý štít patří ke znakům indikujícím nejstarší vrstvu zachovaných venkovských staveb v okolí. Naopak modernizaci hospodářského provozu z přelomu 19. a 20. století, umožňující snadnější ukládání sena do podkrovní, dokládá vysunutá kladka ve štítu. Kromě vdovy a výměnkářky zde k roku 1880 žil také kněz na odpočinku. (SL)

5. Usedlost čp. 24, nedaleko kostela, je součástí staré sídelní struktury vsi. Podle záznamu z katastrálních map přeživala hluboko přes polovinu 19. století v dřevěné podobě. Kdysi delší jednotný dřevěný dům s dvoutraktovou dispozicí doplňovala menší samostatná stodola. Do zděné podoby pod zachovanou střechou byl dům přestavěný asi v poslední čtvrtině 19. století, kdy jej doplnila velká paralelní bedněná stodola. Majitelem hospodářství byl k roku 1880 Franz Kubelka. (SL)

6. Řemeslnická chalupa čp. 15 byla postavena na obecním pozemku mimo starou sídelní strukturu, na místě svého předchůdce až poměrně pozdě po polovině 19. století, což dokládají nejen mapové operáty, ale také tvar střechy a velikost oken. Tradice uspořádání staveb dvora v hákové sestavě ovlivnila i novostavbu, ačkoli již s oddělenou stodolou. Domek k roku 1880 obýval tkalcovský pomocník. (SL)

7. Autenticky dochovaná chalupa čp. 137 v horní části vesnice, v lokalitě, kde po druhé světové válce zanikla většina objektů. Dům s tradiční typologií a roubenou světnicí, který sloužil i jako hostinec, byl postaven podle vrocení na dřevěném portálku až roku 1876. Tomu odpovídá i jednoduchý tvar střechy a skladba oken v šindelovém štítu. K roku 1880 vedl hospodářství Franz Jäckel, bývalý vrchní dozorce finanční stráže, s mladým synem a truhlářským učněm. Historická fotografie s obíleným roubením dokládá i tradiční údržbu vápennými nátěry, které ve 20. století nahradil eternitový obklad. Portálek oblíbeného typu v dřevěném provedení je datován do roku 1876. (SL)

8. Starší malé domkářské stavení čp. 153 bez pozemkové držby, postavené v přímém sousedství dominikálního dvora, získalo svoji zděnou podobu před rokem 1839. Svým provedením odpovídá jednoduchým, klasicismem ovlivněným stavbám na Králicku. K roku 1880 uvádí sčítací operát majitele olejny. K domu byla po rozparcelování dominikálního dvora doplněna i menší dřevěná stodola, která patrně sloužila jako zmíněná olejna. (SL)

9. Dům čp. 97 je zástupcem historizující vrstvy regionální architektury pronikající na zdejší venkov v průběhu třetí čtvrtiny 19. století pod vlivem školených stavitelů. Zděný dům dvouraktové dispozice s průchozí síní a dřívě i průchozími chlévy postavil podle iniciál a vnočení na vstupním portálu v roce 1871 Josef Fischer. K roku 1880 zde kromě něj bydlelo i pět mladých C.k. vrchních dozorců finanční stráže, jeden z nich sloužil v Prusku. (SL)

10. Dům čp. 47 byl zřízený jako novostavba ve dvacátých letech 20. století náhradou za starší dřevěný obytný objekt. Dřevěná stodola má pravděpodobně starší jádro, druhotně upravované nejspíš současně se změnou krovu.

11. Dům čp. 80 z roku 1932 je zajímavým dokladem nejmladší vrstvy regionální zástavby vznikající ve dvacátém století na principech přijatých ke konci 19. století. Ojedinělý autenticky dochovaný reprezentant meziválečných staveb ilustruje proměnu uměleckého výrazu na sudetském venkově směrem k tzv. Heimatstil.

po polovině 19. století měly velice často smíšenou konstrukci stěn (např. čp. 15, 130). Na roubenou tradici navazuje typologií i tvaroslovím i mladší stavba čp. 137, jež sloužila po jistou dobu jako hostinec.

Nejstarší nespalné objekty jsou zaznamenané již na mapě k roku 1839. Dosud stojící zděné domy obvykle mají širokou podélnou hmotu se symetricky nasazenou tradiční vysokou střechou, výrazně profilovanou korunní římsu a zděné štíty s drobnou polovalbou. Ve štítu bývá mělká dekorativní nika (např. čp. 32, 153). Na pomezí klasicismu a historismu se převážně od 70. let 19. století začal prosazovat jednotný podélný dům s prostou sedlovou

střechou a trojúhelným štítem (eventuálně s polovalbou), často datovaný tradičním kamenným portálem (např. čp. 97 z roku 1871).

Trend modernizace, zvětšování a přezdívaní starších roubených domů zasáhl zejména v poslední třetině 19. století i dřevěné hospodářské stavby, které byly nahrazovány mnohem prostornějšími zděnými stodolami, zpočátku ojediněle s klasicizujícími, později historizujícími prvky (např. čp. 32, 52). V závěru 19. století a po první světové válce se spolu s novými vaznicovými krovky objevují rozměrné obytné stavby s polopatrem a víceúrovňovými štíty (např. čp. 47). Poblíž kostela vznikla patrová novostavba školy.

Statistické údaje

V Berní rule z roku 1654 je zaznamenáno 25 sedláků a 12 zahradníků.⁹⁸ V roce 1660 v urbáři je zaznamenáno 28 sedláků a 13 zahradníků.⁹⁹ V Tereziánském katastru z roku 1757 je 44 usedlostí a 15 domů bez půdy.¹⁰⁰ Okruh prvního číslování se zachoval ve velmi omezené míře, jelikož mnoho objektů v průběhu vývoje zaniklo. S číslováním se začalo u dnes již neexistujícího hospodářského dvora čp. 1, který stával naproti čp. 100. Okruh pokračoval směrem k jihu po východní straně intravilánu po proudu Lipkovského potoka až k čp. 56 a odtud se vracel po západní straně intravilánu. Uděleno bylo zhruba 114 čísel popisných.¹⁰¹ V Josefském katastru roku 1787 je uvedeno 123 domů.¹⁰² Duplikát stabilního katastru k roku 1839 uvádí 153 domů.¹⁰³ Nejvyšší počet obyvatel, celkem 906 lidí ve 161 domech, je ve vesnici uveden k roku 1880. V následujících letech docházelo k úbytku obyvatel i objektů, který se nejvíce projevil po 2. světové válce, kdy v roce 1950 je uvedeno 260 obyvatel a 84 domů. K roku 2011 je ve vesnici zaznamenáno 103 obyvatel a 51 domů.¹⁰⁴

⁹⁸ ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, sv. 14, s. 317–318.

⁹⁹ SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654-1946, inv. č. 1, kn. č. 1, urbář 1660, fol. 31–42.

¹⁰⁰ NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 54, kn. č. 14, fol. 61-62. CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, s. 256.

¹⁰¹ Rekonstruovala J. Pochmanová. 2023. Srov. NA Praha, Josefský katastr, kn. č. 591. NA Praha, Stabilní katastr, inv. č. 3901, kt. 1726. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA260018390> [18.10.2022].

¹⁰² NA Praha, Josefský katastr, kn. č. 591, nefol.

¹⁰³ NA Praha, Stabilní katastr, inv. č. 3901, kt. 1726.

¹⁰⁴ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Heřmanice (Herrnsdorf)

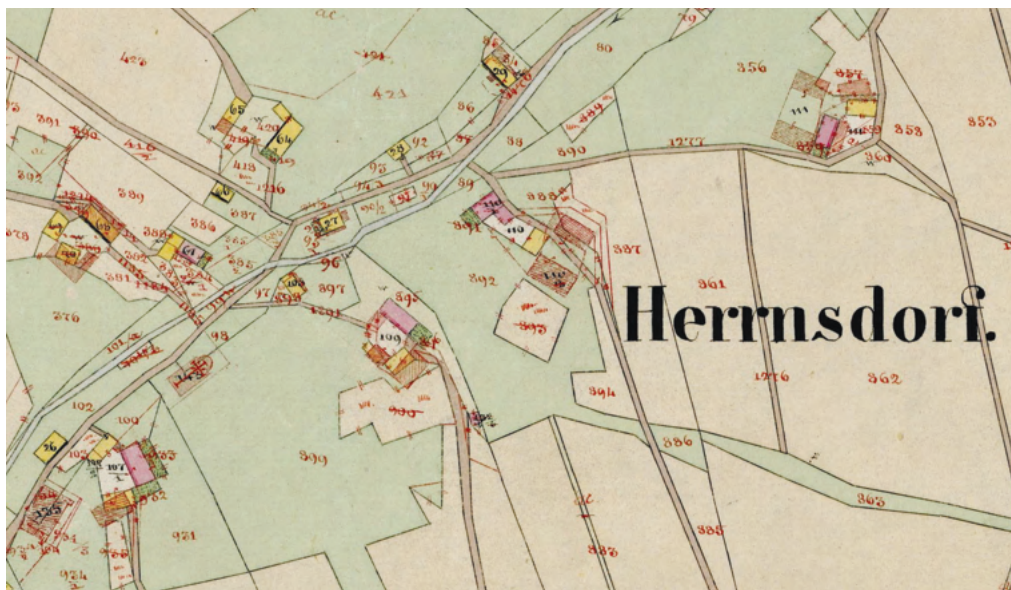
- historická země Čechy
- katastr Heřmanice u Králík
- 577–750 m n. m.

Vesnice Heřmanice se rozkládá na úpatí Králického Sněžníku a leží v nejuvýchodnější části Čech, kde tvoří hranici mezi Čechami a Polskem. Vesnice je položena na ose Heřmanického potoka a sevřena pokračujícím bočním hřebenem Králického Sněžníku. Nejvyšší místo katastru tvoří na severu vrchol Jelení vrch (936 m n. m.), pod kterým pramení Heřmanický potok a otvírá se údolí lemované na jihu hřbetu s vrcholem Roudným (677 m n. m.) a z polské strany hřebenem s vrcholem Výčnělek (741 m n. m.).

Heřmanice se svojí půdorysnou strukturou řadí mezi údolní lánové vesnice, jejichž osu tvoří vodoteč. Na usedlosti vysazené ve

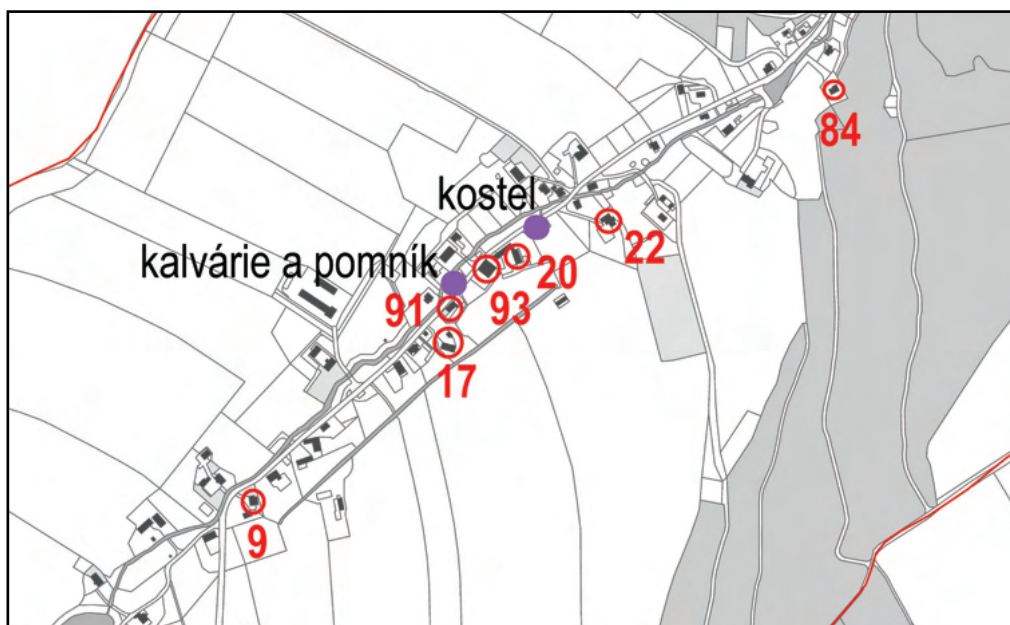
větších rozestupech na nevýrazné terénní hraně po obou stranách Heřmanického potoka navazovaly souběžně rozparcelované pruhy polností. Mladší a pozdější domkářská zástavba vyplňovala především prostor v údolní nivě potoka nebo stoupala do strmých svahů Jeleního vrchu.

Vesnice byla založena v první etapě kolonizace území Králicka. První písemná zmínka o vesnici Heřmanice pochází z roku 1568, kdy jistý Georg Steit z Heřmanice svědčí v protokolu o vymezení hranic mezi majetky Jana Buriana ze Žampachu a Potštejna a mezileských Černhauzů.¹⁰⁵ K okolí Heřmanic, které náležely k panství Králíky, se k roku 1577 váží

1. Heřmanice, výřez z originální mapy stabilního katastru k roku 1835 zobrazuje část dlouhé obce v údolí potoka, ve volných dvorech usedlosti se již objevuje podíl nespalných staveb. Trend náhrady roubených staveb zděnými po zbytek 19. století zachycují červeně šrafované půdorysy větších objektů v pravidelnější dispozici. (ČÚZK)

¹⁰⁵ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 3. díl, s. 138–139.

2. Heřmanice, aktuální situační mapa vsi Heřmanice s vyznačením hodnotných objektů.

zmínky o hornictví. Údajné štolý se nacházely ve vrchu Roudný a pece na tavení rudy u cesty do Prostřední Lipky.¹⁰⁶ Základem obživy obyvatel bylo nepříliš výnosné zemědělství, k němuž se nejpozději od 18. století přidalo domácí tkalcovství. Ve druhé polovině devatenáctého století se obyvatelé živilí tkaním, pěstováním a zpracováním lnu (zachyceny tři tírny), lesním hospodařením, chovem dobytka a zemědělstvím, které stále nebylo příliš výnosné.¹⁰⁷ Od roku 1850 až do roku 1964 si Heřmanice zachovávaly samostatnost, poté byly připojeny k Prostřední Lipce a spolu s ní roku 1985 ke Králíkům.

Ve vsi se zachovalo několik tradičních domů, které identifikuje zejména typický tvar střechy a provedení štítu (čp. 9 a 84). Jedná se o jednoduché přízemní domy selské, resp. zahradnické usedlosti, s roubenou světnicí a zadními zděnými díly z kamene, osazené typickou vysokou sedlovou střechou

protáženou dlouhými námětky po obou podélných stranách. Štítý obou staveb jsou dřevěné, opatřené buď šindelovým, nebo mladším eternitovým obkladem. Podkroví osvětluje jediné téměř čtvercové okénko a drobné větrací otvory v okolní ploše. V poloze nad síní vystupuje v hřebeni střechy průřezný komín s kamennou krycí hlavicí. Menší chalupu čp. 21, postavenou jako výměnek usedlosti čp. 22, jejíž roubená část byla v nedávné době přezděná, můžeme podle obdobných znaků řadit do stejné historické vrstvy. K dalším roubeným nebo poloroubeným stavbám, již pozměněným pozdějším vývojem, patří dům čp. 17, u něhož nelze pod mladší střechou vyloučit starší jádro nebo dům čp. 48, který byl nově postaven až mezi lety 1855–1878.

Klasicistní zděnou vrstvu domů reprezentují stavby čp. 25 a 91, charakterizované střechou s již nižším sklonem a tradičním lichoběžníkovým štítem. Dům čp. 91 byl postaven

¹⁰⁶ Hlavními nerosty na katastru vesnice jsou vápenec, slídová břidlice a kvádrový pískovec. V kronice vesnice je pro devatenácté století zachyceno umístění kamenolomu – u hospodářství čp. 11., 16., 17., 22, pískovna čp. 39 a 26. NETUSCHIL, Rudolf, *Pamětní kniha Obce Heřmanice*, Heřmanice 1921, uloženo v MM Králíky, 5833, 117/99, s. 2.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 7, 8.

3. Heřmanice, pohled na centrum vsi, jejíž dominantou se teprve od roku 1899 stal nevelký kostel, který nahradil starší dřevěnou kapli. Historická fotografie kolem roku 1930. (MM Králiky)

mezi lety 1811–1839 a byl zapsán jako vrchnostenská stavba hraběte Johanna Althana, majitele Králického panství.¹⁰⁸ Zděný přízemní, dnes hladce omítaný dům si z originální architektonické výbavy zachoval jen profilovanou korunní římsu. Dřevěný portál s římsou nesenou volutovými konzolami, jenž byl vytvořený jako obložka dřevěné zárubně, byl osazen až v 60. letech 19. století nebo později.¹⁰⁹

Výraznou klasicistní stavbou je budova hostince čp. 93. Přízemní zděný dům kompaktního obdélného půdorysu se zděnými lichoběžnými štíty na výrazné korunní římsě byl postavený podle návrhu školeného stavitele se znalostí zásad klasicistní architektury. Štuková výzdoba byla odstraněna na začátku 20. století, ale zůstal reprezentativní pískovcový vstupní portál s nadpražní římsou na volutových konzolách, který ve vlysu obsahuje vročení a iniciály majitele, „Ano 1864 A H Nro 93“. Stavba budovy spadá do období

těsně před Prusko-Rakouskou válkou, kdy byly Heřmanice samostatnou vsí, a představuje cenný doklad stavby realizované v období její vrcholné prosperity.

Typickou ukázkou regionální stavební podoby domu a stodoly ze třetí čtvrtiny 19. století (před rokem 1878) je přestavba usedlosti čp. 63. Primární volnou dvoustrannou dřevěnou usedlost nahradila na místě menší stodoly velká zděná stodola a souběžně s ní ve dvoře větší cihelný dům typické dlouhé obdélné hmoty se zděnými štíty, s tradičně funkčně řazenými prostory. Originální omítkové členění fasády modernizací zcela zaniklo, typické bývalo užití bosáže, okenních šambrán a neorenesančního portálu s nadpražní římsou na konzolách. Naopak na stodole se dekorativní členění štítových stěn pilastry, motivem zubořežů a větracích mřížek v oknech zachovalo, neboť je vyskládané z cihel. Dostupnost dřeva zřejmě ovlivnila provedení podélných

¹⁰⁸ NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3895, kn. č. 1722.

¹⁰⁹ Datace určena na základě srovnání a terénního průzkumu portálů v Králicku a Červenovodsku. Výrazná podobnost je zde i s portálem nedalekého hostince, datovaného do roku 1864.

4. Dům selské usedlosti čp. 9, jehož roubené jádro může pocházet z 18. století (číslo popisné doloženo v roce 1771). K roku 1880 je zde doložen vlastník půdy, jehož obživou bylo zemědělství. Hodnotnou součástí je strmý předsazený štít chráněný dřevěným šindelem. (SL)

5. Roubený domek čp. 84 kdysi zahradnické usedlosti s hákovým půdorysem, vklíněné mezi statky čp. 26 a 27, zamenaný až k roku 1839, si zachoval navzdory částečnému přezdění tradiční hmotu a konstrukci střechy. K roku 1880 zde žila rodina Knöleů, kteří se živili tkalcovstvím a výrobou bavlněného zboží. Dekorativní eternitová úprava štítu reprezentuje zřejmě ještě meziválečné období. (SL)

6. Selská usedlost s čp. 17, které bylo zachyceno již v roce 1771 prvním číslováním domů. Dům smíšené konstrukce s roubeným předním dílem byl postaven podle archivních map mezi lety 1855 a 1878, kdy nahradil starší objekt trojstranné usedlosti. K roku 1880 zde hospodařila rodina Katzerů s dospělým synem. (SL)

stěn z bedněné rámové konstrukce. Podobný vývoj měla usedlost čp. 83, kde dům byl ve stejné době přezděný, ale v paralelní poloze vznikla dřevěná stodola, patrně prodloužením starší stodůlky. Na starší části s polovalbovou střechou se zachoval šindelem pobitý štít s drobnými větracími otvory. Zadní část zděného domu nad chlévy byla upravena pro snadný přístup na seník dvířky ve štítu a doplněna vykonzolovanou kladkou. Již před rokem 1878 se u novostaveb nebo přestaveb zděných domů začínají prosazovat vaznicové konstrukce krovů s půdními polopatry (např. čp. 6).

Architekturu vesnice ze závěru století reprezentuje kostel Nejsvětější Trojice, který

nahradil mezi lety 1896–99 starší roubenou kapli křížového půdorysu. Pseudorománský jednolodní kostel s věží dokládá růst prestiže pohraniční podhorské obce¹¹⁰ a dnes spolu s objektem bývalého hostince čp. 93 tvoří přirozené centrum vsi.

Stavební fond vesnice doplnila také zástavba z první třetiny dvacátého století. V období zemědělské konjunktury docházelo v dolní části vesnice k velkým přestavbám domů a celých usedlostí (čp. 11, 16, 18, 67, 70). Tento trend drasticky přerušila 2. světová válka, po níž do konce dvacátého století došlo k zániku téměř tří čtvrtin staveb a vesnici se již nepodařilo nikdy plně dosídlit.

¹¹⁰ Shodný typ kostela je situován v blízké vesnici Lichkov.

7. Střízlivá zděná forma klasicistního domku čp. 91 náležejícího majiteli panství pochází z mezidobí let 1811–1839. K roku 1880 zde sčítání lidu zachytilo rodinu námezdného tkalce Josefa Demutha, původem z Pruska, vyrábějícího bavlněné zboží. Dřevěný portál s římsou na volutových konzolách pochází až z 60. let 19. století. (SL)

8. Stavbu hostince čp. 93 datuje pískovcový portál neorenesančního typu do roku 1864. K roku 1880 zde žila rodina heřmanického truhláře Sturma. Historizující štuková výzdoba byla bohužel v průběhu 20. století odstraněna, zachovala se však prostorná, převážně klenutá vnitřní dispozice. Budova, patřící k nejhodnotnějším v obci, se významně pohledově uplatňuje v souvislosti s kostelem. (SL)

9. Dříve selská usedlost čp. 63, s existencí doloženou již k roku 1771, byla ještě v roce 1855 značena jako dřevěná, dvoustranná. Přestavba do dnešní podoby, kdy dům změnil i umístění, proběhla patrně mezi lety 1855–1878. Urbanisticky a hmotově významná stavba.

10. Číslo popisné 6 bylo na tuto usedlost, která byla v roce 1771 označena čp. 7, přeneseno v druhé polovině 19. století. Na mapě stabilního katastru byla ještě zachycena ve volné sestavě tři žlutě značených objektů (dům, hospodářský objekt, výměnek). K roku 1880 je zde doložen vlastník půdy, jehož obživou bylo zemědělství. Narušený hmotově tradiční celek, který fixuje původní urbanistickou strukturu vesnice. (SL)

Statistické údaje

V Berní ruli v roce 1654 bylo zachyceno 29 sedláků a 7 zahradníků.¹¹¹ Urbář z roku 1660 uvádí 36 sedláků a 6 zahradníků.¹¹² Tereziánský katastr zachycuje 37 usedlostí, z toho je 7 usedlostí zahradnických, a jako druhá živnost obyvatel je uvedeno tkalcovství (6x) a jeden pekař.¹¹³ Vrchnost tu měla 11 pronajímaných stavů. První okruh číslování ve vesnici začal na jižním okraji katastru na levé straně potoka čp. 1, pokračoval proti proudu směrem na severovýchod, kde se v horní části katastru u čp. 40 otočil na druhou stranu a sestupoval po proudu řeky až k čp. 78.¹¹⁴ V roce 1785 v Josefském katastru bylo zaznamenáno 80 domů.¹¹⁵ V roce 1839 při sepisování stabilního katastru bylo ve vesnici zachyceno 91 domů.¹¹⁶ V závěru devatenáctého století počet domů stoupl ještě na 98. Výrazný pokles počtu domů je zachycen v průběhu 20. století, kdy po vysídlení německého obyvatelstva ve vesnici stálo pouze 28 domů a v roce 1980 již jen 22 domů, avšak do roku 2011 je zaznamenán opět nárůst na 36 domů.¹¹⁷

¹¹¹ ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, sv. 14, s. 316–317.

¹¹² SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654–1946, inv. č. 1, kn. č. 1, urbář 1660, fol. 103–116.

¹¹³ NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 54, kn. č. 14, fol. 63–65.

¹¹⁴ Rekonstruovala Z. Stránská – Vařeková: NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 592, kt. 258. NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3895, kn. č. 1722. Mapa stabilního katastru – indikační skica z roku 1839 a 1855, dostupné online: <http://archivnimapy.cz/uzak/pohledy/archiv.html> [15.9.2017].

¹¹⁵ NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 592, kt. 258.

¹¹⁶ NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3895, kn. č. 1722.

¹¹⁷ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

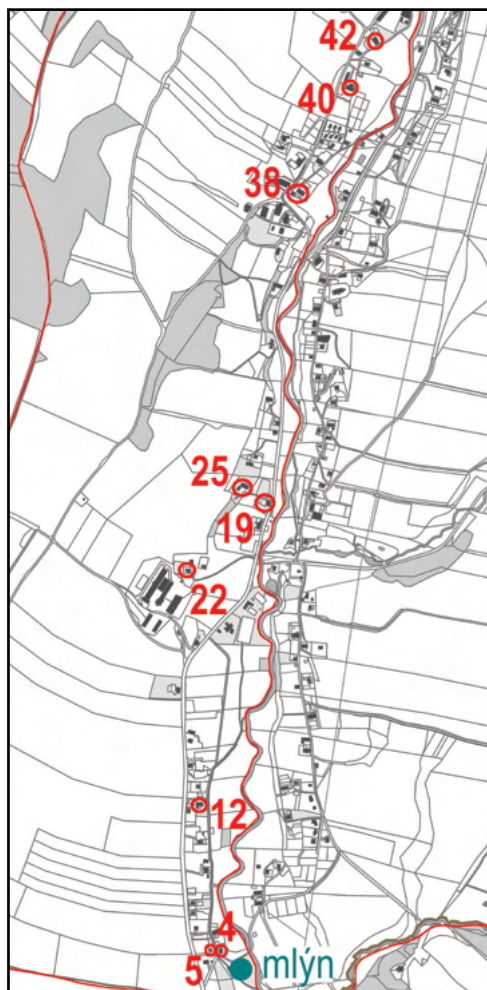
Dolní Morava (Nieder Morau)

- historická země Čechy
- katastr Dolní Morava
- 615 m n. m.

Původně česká pohraniční vesnice Dolní Morava hraničící také s Polskem, je rozložena v jižním údolí pod Králickým Sněžníkem, na pravém břehu zde pramenící řeky Moravy. Řeka tvoří hranici mezi historickou českou a moravskou zemí. Dolní Morava tvoří správní obec, pod kterou spadá i Horní Morava na české straně a Velká Morava na moravské straně údolí. V současnosti je zástavba všech tří částí propojená v jeden vizuální celek.

Půdorys vesnice je ukázkou jednostranné údolní lánové struktury na jedné straně řeky, podél níž vede hlavní komunikace směrem do Horní Moravy a k úpatí Králického Sněžníku. Selské usedlosti byly situovány na terénní hraně v dostatečné vzdálenosti od řeky na dlouhých pravidelně rozparcelovaných pruzích polností. Chalupnická a mladší domkářská zástavba obsadila volný prostor v údolní nivě.

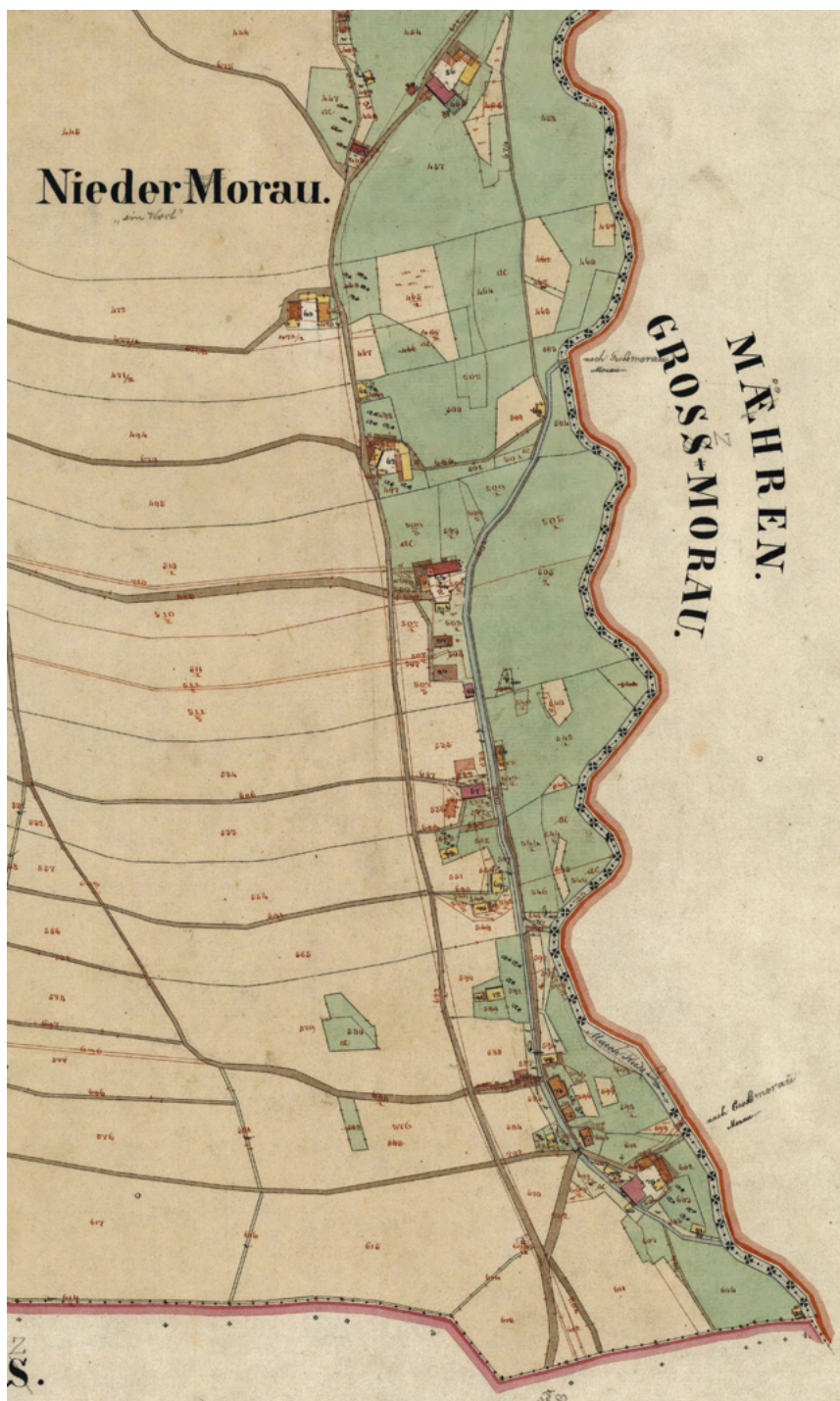
První písemná zmínka o české vsi Morava, uvádějící stav k roku 1568, kdy patřila ke králickému panství, pochází z roku 1577. K roku 1660 je kromě usedlostí v urbáři zachycen i panský mlýn (pozdější čp. 2).¹¹⁸ V polovině osmnáctého století byl původní název české vsi Morava rozšířen o přízvisko Dolní, neboť byla poprvé v celozemských pramenech zachycena i Horní Morava jako nová ves, součást Králického panství.¹¹⁹ Obživa obyvatel byla napojena především na zemědělské činnosti a dále na nádenictví a přadláctví. Po roce 1850 se Dolní Morava stala samostatnou a od roku 1960 jsou

1. Aktuální situační mapa vsi Dolní Morava s vyznačením hodnotných objektů a zeleně vyznačené polohy zaniklého mlýna.

¹¹⁸ SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králiky 1654–1946, inv. č. 1, kn. č. 1, urbář 1660, fol. 103–116.

¹¹⁹ Horní Morava i Dolní Morava zachycena v jednom elaborátu Tereziánského katastru. CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, s. 256.

2. Dolní Morava, výřez z originální mapy stabilního katastru k roku 1835 zobrazuje část dlouhé obce v hlubokém údolí, kde řeka Morava tvořila nejen katastrální, ale také zemskou hranici. Zástavba usedlostí s nepravidelnými dvory tvoří volnou řadu sledující linii mezi polnostmi a zeleně značeným pásem obecních pastvin kolem řeky. (ČÚZK)

3. Domkářská chalupa čp. 4 byla zakreslená nedaleko mlýna na drobném pozemku již na mapě k roku 1835. Jádrem může být objekt zachycený okruhem prvního číslování v roce 1771. K roku 1890 chalupu obývaly dvě domácnosti, z nichž je uveden truhlářský mistr Valentin Jäckel a dvě ženy, pracující jako textilní dělnice. Až k roku 1900 se majitel stal vlastníkem půdy a věnoval se zemědělství. (SL)

všechny tři Moravy, Horní, Dolní a Velká sloučeny v jednu obec s názvem Dolní Morava.

Struktura usedlostí zachycená mapou stabilního katastru měla v první třetině 19. století převážně volný charakter, kde jednotlivé objekty byly organicky rozmístěné podle svého účelu kolem dvora. Domy v usedlostech byly tradičně orientované štítem do údolí k řece a využívaly svažitě terénní situace k zapuštění zadní části do svahu, aby se do podkrovních seníků dalo vstupovat přímo z terénu. V průběhu devatenáctého století se dispozice dvorů racionalizovala a nejčastěji stavěla, či přestavovala do paralelní dispozice. Štítově orientovaný dům s rovnoběžně situovanou hospodářskou stavbou (stodolou) tvořil základ usedlosti a výměnek stál zpravidla samostatně na pozemku. Domy byly na archivních mapách zobrazené převážně jako spalné stavby. Ze starší roubené vrstvy staveb ve vesnici zbylo dodnes jen několik chalup a domků (čp. 4, 5, 33), upravovaných v průběhu devatenáctého století zejména postupným přezdíváním nebo zvětšováním hmoty střech, které pojímaly i nové přístavky

do kompaktního celku. Přízemní chalupa čp. 4 smíšené konstrukce dobře reprezentuje tradiční znaky hmotového řešení, k nimž patří sedlová střecha tvarovaná výraznými námětky, přesah střechy po obou podélných stranách a trojúhelný štít typicky předsunutý před líc roubené světnice. Jediná zjištěná patrová roubená stavba byla součástí mlýna čp. 2, zbořeného v devadesátých letech 20. století.

Nejpozději od počátku 19. století se mezi převážně dřevěnou zástavbou začaly prosazovat první celozděné stavby, které byly stále přízemní, stavěné v tradičních hmotových proporcích, vybavené vysokou střechou s výraznými námětky a v jejich průčelích se uplatňovaly vysoké štíty (čp. 42), včetně charakteristického řešení s předsazeným lícem (čp. 25).

Od druhé třetiny devatenáctého století, či spíše až od jeho poloviny, se pod vlivem obecně rozšířeného klasicismu proměnila i hmota nových staveb. Zůstala sice přízemní, ale měla široký podélný půdorys, respektující tradiční dispozici jednotného domu a štítovou orientaci. Střechy, již bez námětků a podélného

4. Domkářská chalupa čp. 5 stojící podle mapy z roku 1835 samostatně na drobném pozemku u mlýnského náhonu. V roce 1890 zachytil sčítací operát mezi obyvateli dělníky a nádeníky v textilním průmyslu a zemědělství a mlýnářského pomocníka ve válcovém mlýnu Johanna Chladka. Roubení z hraněných trámů (zřejmě novodobá rekonstrukce) bylo donedávna podle tradičního způsobu obílené, aktuální červené pruhování je nelogické. (SL)

přesahu, byly nasazené na profilovanou římsu, která tvořila zároveň základnu zděného štítu, ve vrcholu zkoseného polovalbou. Štíty měly i víceúrovňové provedení, často s mělkou nikou pro malbu (např. čp. 19, 40, stodola čp. 38). Pokrokové úpravy se prosadily i v interiérech, kde se zejména u hospodářských prostorů vyzdávaly zpravidla plackové klenby. Zejména ve třetí čtvrtině devatenáctého století byly zděné domy vybavovány zdobnými neorenesančními kamennými portály (čp. 38, 39).

Konjunktura v zemědělství i společenské změny v období na přelomu devatenáctého a dvacátého století se promítly i do podoby vesnice. Stavební úpravy spočívaly ve zvětšování kapacity domů (např. nástavba čp. 38, čp. 39), hospodářských staveb a nepochybně se týkaly i interiéru (čp. 25). Podobu staveb zejména ve hmotě střech a ve střízlivém tektonickém členění fasád ovlivnily historizující architektonické směry a nastupující moderna, šířené obecně prostřednictvím projektantů školených na odborných školách (např. čp. 22).

5. Mramorová boží muka u domu čp. 42 s rámem pro svatý obrázek, patrně z přelomu 19. a 20. století.

6. Bývalý mlýn čp. 2, zachycený urbářem k roku 1660, byl k roku 1835 vlastněn Filipem Gablerem a zbořen v devadesátých letech 20. století. Ojedinělý objekt s patrovým roubeným obytným dílem a vysokou zvalbenou střechou měl krov velmi úsporného provedení a šindelový štít. Byl zapojen v usedlosti s dřevěnými hospodářskými stavbami a vlastními polnostmi. V roce 1930 měl jedno kolo na svrchní vodu a fungoval navíc jako šindelka. (ČÚZK, www.vodnimlynny.cz, foto poskytl majitel)

7. Selská usedlost čp. 25, náležející k prvnímu okruhu číslování z roku 1771, zapsaná v Josefském katastru s roubeným výměnkem čp. 26, který koncem 19. století zanikl. Dům s poměrně strmou střechou a předsazeným štítem, jehož krov a stropy vznikly podle dendrochronologické datace po roce 1822, je kolmo usazený do svahu, s vjezdem do podkrovní přímě z pole. K roku 1835 jej vlastnil Benedikt Brauner. (SL)

8. Domy selských usedlostí čp. 40 a 42 se zachovaly v modernizované zjednodušené podobě, přesto prozrazují klasicistní inspiraci. Dům čp. 40 vznikl až v závěru 19. století a jako jediný se zachoval ze starší usedlosti, kde zaujal místo někdejší dřevěné hospodářské stavby. Statek čp. 42 se k roku 1835 skládal ze tří spálních budov a teprve k roku 1855 je obytná stavba vyznačena jako zděná. Typickým znakem jsou víceúrovňové štíty s mělkými obrazovými nikami, střechy s drobnou valbičkou a bez námětků.

9. Kamenné vstupní ostění domu čp. 19 s vročením 1861 datuje tuto stavbu, postavenou zřejmě mimo starší usedlost na novém místě u silnice. Dům s původním čp. 19, zachycený v Josefském katastru roku 1788, totiž nejpozději před rokem 1839 zanikl.

10. Dům čp. 22 byl postaven v roce 1922, zřejmě na místě bývalého výměnku sousední usedlosti čp. 20 a ještě v meziválečném období doplněn o stodolu se zajímavě řešeným štítem. Skupinu budov malebně dotváří kaplová boží muka.

11. Selská usedlost čp. 38, zachycená k roku 1771, stála v roce 1835 v podobě roubeného domu a šikmo stojící stodoly na opačném boku svého širokého lánu. V nynějším umístění vznikl nejprve zřejmě jen přízemní dům s portálem v roce 1873 a někdy na přelomu 19. a 20. století byl zvýšený o polopatru s novou střechou. Spolu s domem vznikla i zděná stodola. Kolem roku 1900 v domě ve dvou bytech bydleli kromě hospodáře i dělník z kamenolomu, vyšivačka a ševcovský mistr. (SL)

Statistické údaje

V Berní ruce z roku 1654 je zachyceno 18 selských usedlostí¹²⁰ a v urbáři ještě panský mlýn (čp. 2).¹²¹ O sto let později při soupisu Tereziánského katastru je zapsáno 19 usedlostí a 14 zahradníků a chalupníků.¹²² Okruh prvního číslování v Dolní Moravě začínal stavbou čp. 1 na jižním konci vesnice a pokračoval v souvislé řadě na severní konec směrem k Horní Moravě, kdy bylo přiděleno 51 čísel popisných.¹²³ Tato řada prvního číslování zůstala částečně dochovaná, ačkoli v průběhu pozdějšího vývoje došlo k zániku některých usedlostí a přesunu čísel popisných. V roce 1789 bylo zachyceno 51 domů a usedlostí a stejný počet se uvádí i v roce 1839¹²⁴ a dále po celé devatenácté století. Kolem roku 1900 počet domů klesl na 44. Po vysídlení německých obyvatel byla vesnice z velké části vysídlena a značná část starší zástavby zanikla. V roce 1980 bylo zachyceno jen 25 domů a v roce 2011 již 37 domů.¹²⁵

¹²⁰ ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, sv. 14, s. 318.

¹²¹ SOA HK, AO Zámorsk, Velkostatek Králíky 1654-1946, inv. č. 1, kn. č. 1, urbář 1660, fol. 55–63.

¹²² Počet osedlých je uveden pro Horní i Dolní Moravu dohromady, kde pro Dolní Moravu náleží 19 usedlostí a zřejmě jeden až dva zahradníci, větší počet zahradníků Horní Moravě. NA, Tereziánský katastr, inv. č. 1085.

¹²³ Rekonstruovala Z. Stránská – Vařeková: NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 592, kt. 258. NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3895, kn. č. 1722. Indikační skica, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA305018390> [15.9.2022].

¹²⁴ NA Praha, Duplikát stabilního katastru, kn. č. 1726, inv. č. 3902, 3903.

¹²⁵ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Velká Morava (Gross Morau) s vískou Horní Morava (mährische Ober Morau)

- historická země Morava
- katastr Velká Morava
- 615 m n. m. – 670 m n. m.

Vesnice Velká Morava leží v jižním údolí pod vrcholem Králický Sněžník, pod nímž pramení řeka Morava, která tvoří přirozenou historickou hranici Čech a Moravy. Katastr vesnice je vymezen řekou na západní straně a na východní bočním hřebenem Králického Sněžníku s vrcholem Sušina (1321 m n. m.). Severní část katastru je tvořena lesy.

Podle půdorysu je sídlo typickou údolní lánovou vesnicí vysazenou na jedné straně řeky Moravy. Podél jejího toku vede hlavní komunikace směrem do Horní Moravy a k úpatí Králického Sněžníku. Selské usedlosti byly situovány na terénní hraně v dostatečné vzdálenosti od řeky a za nimi se táhly dlouhé pravidelně rozparcelované pruhy polností. Jako jedna z mála vesnic v regionu má shodný počet usedlostí od nejstarších záznamů do 19. století a lze předpokládat, že vysazení vesnice a rozměření plužiny v šestnáctém století bylo podobné, jako je zachyceno na mapě stabilního katastru k roku 1839. Mladší domkářská zástavba se natlačila do volného prostoru v údolní nivě řeky. V severní části katastru byla v poslední třetině sedmnáctého století rozměřena do pravidelných minimalizovaných pruhů navlečených na řeku Moravu a vysazena zde dominikální vesnice moravská Horní Morava.¹²⁶

První písemná zmínka o vsi Velká Morava pochází z roku 1564, kdy byla součástí panství Branná (Kolštejn). V opise mladších pramenů se zachovala zmínka o vysazení vesnice: „14. ledna 1564 první hospodář jménem Phausch Ditrich získal povolení k výstavbě od pána panství Kolštejn rytíře Václava von Zwoll na pozemku dnes ležící usedlosti čp. 9.“¹²⁷ Dědičná rychta vlastnila na svém lánu mlýn s jedním kolem čp. 10, zachycený při prvním okruhu číslování.¹²⁸ Obživu obyvatel Velké Moravy zajišťovaly především zemědělské činnosti. Po roce 1677¹²⁹ byla na katastru Velké Moravy na severním konci údolí založena majitelem panství knížetem Lichtensteinem lesnická osada (Waldarbeiterkolonie) s názvem Horní Morava.¹³⁰ Samostatnou obcí se Velká Morava stává od roku 1850 až do roku 1960, kdy je připojena k Dolní Moravě.

Nejstarší známou půdorysnou podobu vsi zachycuje mapa stabilního katastru k roku 1839, kdy strukturu intravilánu tvořily převážně selské usedlosti, situované v kontextu svých lánů. Jejich zástavba měla převážně charakter volného dvora, nepravidelně vymezeného organicky rozmístěnými hospodářskými objekty. Výměnky byly umísťovány na lánu usedlosti zpravidla jako samostatné stavby, kterým

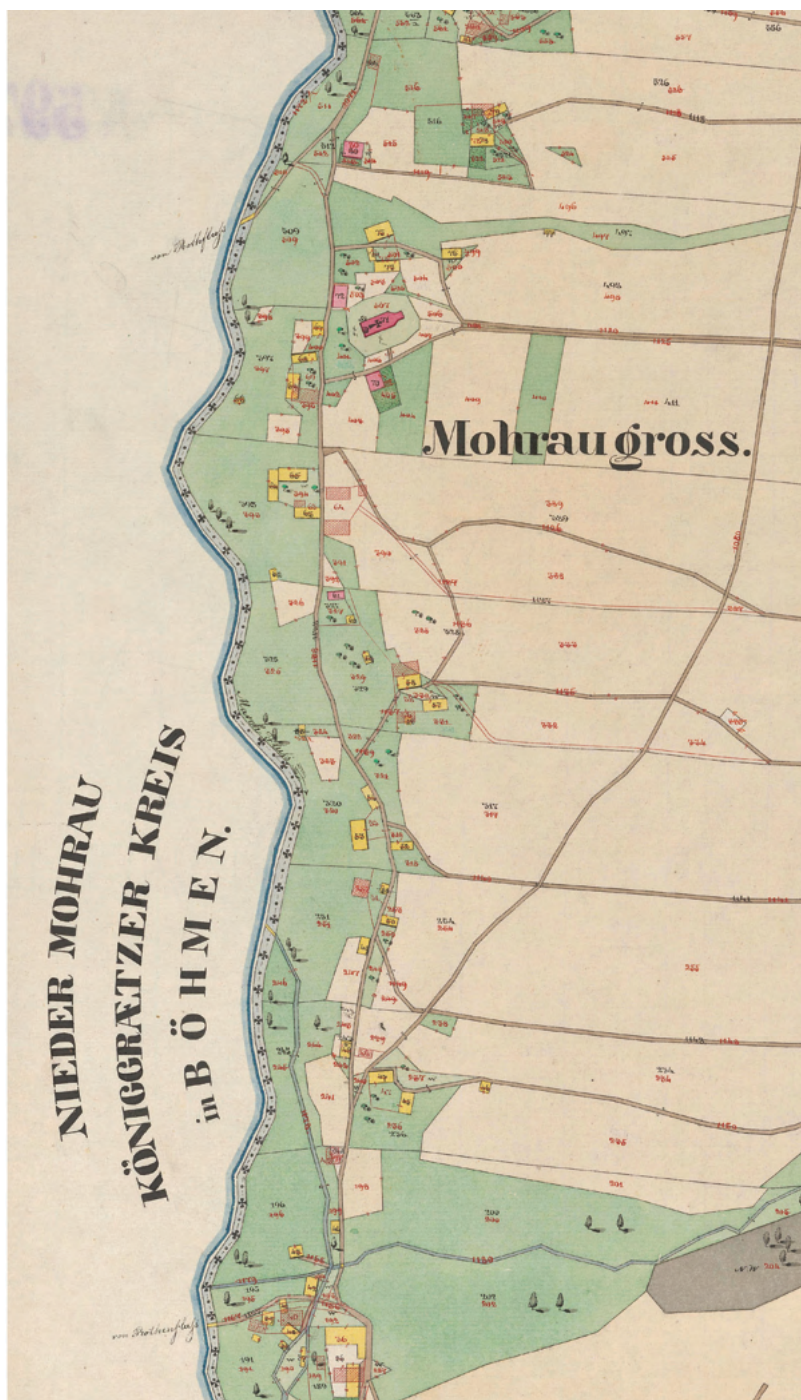
¹²⁶ V kronice označována jako moravská Horní Morava. Haus der Kultur in Waldkraiburg, Archiv der Adlergebirge, Gedenkbuch der Gemeinde Gross-Mohrau und Nieder-Mohrau, s. 29.

¹²⁷ Haus der Kultur in Waldkraiburg, Archiv der Adlergebirge, Gedenkbuch der Gemeinde Gross-Mohrau und Nieder-Mohrau, Překlad Z. Stránská-Vařeková.

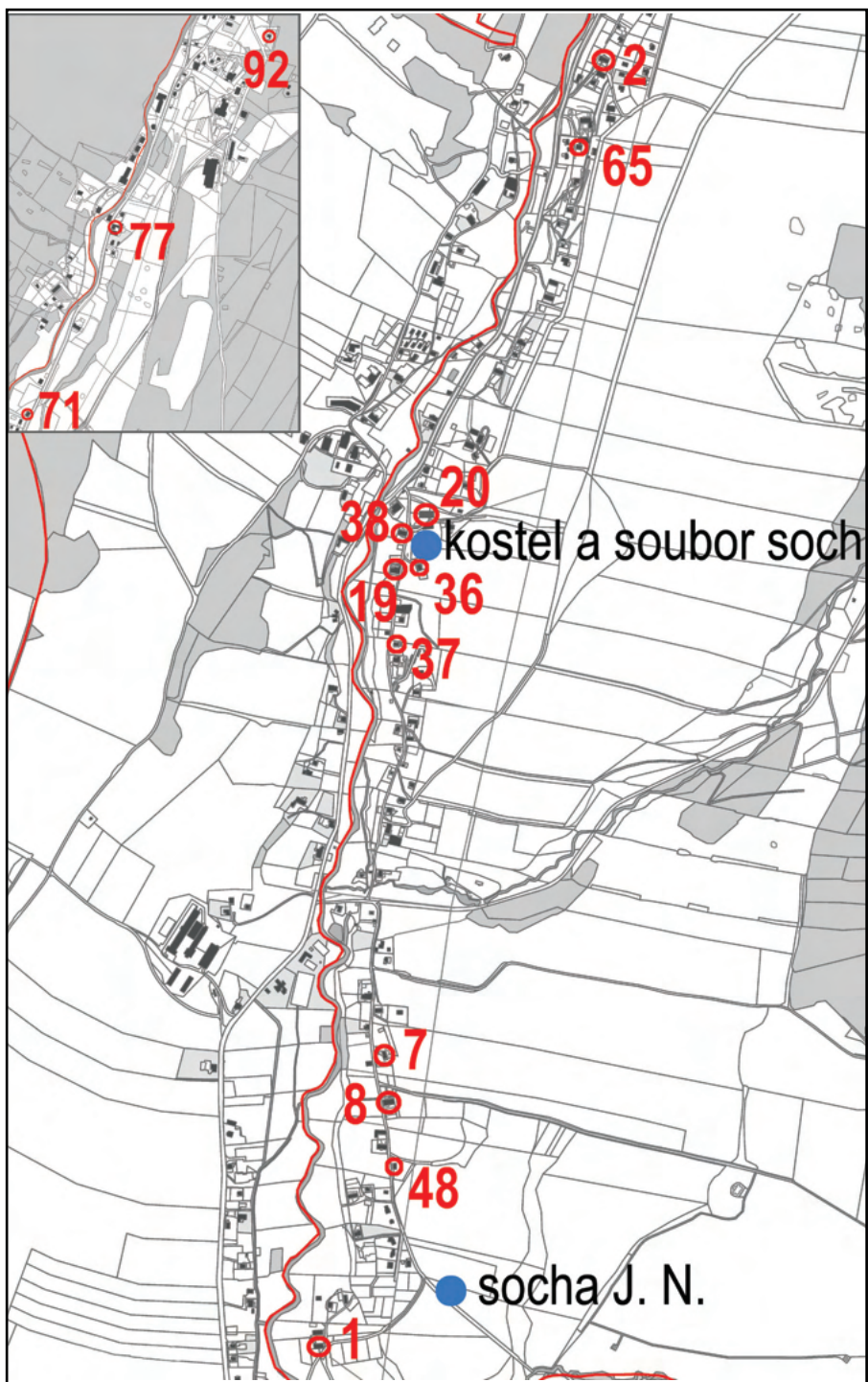
¹²⁸ Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, Josefský katastr, D6, sign. 277, nefol.

¹²⁹ HAUBERT, Jan – HAUBERTOVI, Květoslava, *Velkostatek Branná (Kolštejn)*, č. pomůcky: 369, Státní archiv Opava, pobočka Janovice u Rýmařova, 1965.

¹³⁰ Haus der Kultur in Waldkraiburg, Archiv der Adlergebirge, Gedenkbuch der Gemeinde Gross-Mohrau und Nieder-Mohrau.

1. Výřez z originální mapy stabilního katastru k roku 1835 zobrazuje část dlouhé obce v hlubokém údolí, kde řeka Morava tvořila nejen katastrální, ale také zemskou hranici. Zemědělské usedlosti ještě převážně dřevěné (žlutě značené) stojí na terénní hraně na okraji svých lánů. V řadě mezi nimi vyniká zděný kostel sv. Aloise s farou. Nástup nových zděných staveb do závěru 19. století zachycují červeně šrafované půdorysy. (ČÚZK)

2. Aktuální situační mapa vsi Velká Morava s vyznačením hodnotných objektů a kamenosochařských děl.

3. Pohled do údolí řeky Moravy v pozadí s Králickým Sněžníkem. Centrum vsi Velká Morava s kostelem, farou a patrovou školou z roku 1887. (MM Králíky)

při prvním číslování domů v roce 1770/1771 nebylo udělené číslo popisné. Obytná stavební byla převážně orientovaná štítem do údolí k řece (např. čp. 20–25 aj.), ale nejednalo se o pravidlo, neboť část domů byla orientována podélně (čp. 16, 18 aj.). Štítově orientované stavby využívaly morfologii terénu tak, že jejich zadní části byly zapuštěné do svahu, aby se do podkroví, kde se ukládalo seno, dalo vstupovat přímo z terénu. V průběhu devatenáctého století převážila pravidelná zástavba dvora nejčastěji v párovém půdorysu, kde bylo základní schéma tvořeno štítově orientovaným domem a paralelně situovanou stodolou, kdežto výměnek stál zpravidla samostatně poblíž usedlosti. Domy byly na mapě zachyceny převážně jako spalné stavby, s chlévy integrovanými do zadního dílu domu. Roubených domů se ve vesnici zachovalo do dnešních dnů málo a především se jedná o bývalé výměnky usedlostí (čp. 48, 54, 65, 71).

Zřejmě první zděnou stavbou ve Velké Moravě a výraznou dominantou celého údolí se stal klasicistní jednodlní kostel sv. Aloise

s věží vtaženou nad západní průčelí a vedle situovaná, dříve přízemní fara. Obě stavby v klasicistním stylu byly postaveny v roce 1802. Místní tradice dřevěného přízemního domu s vysokou střechou tvarovanou námětky přetrvávala až do začátku devatenáctého století, kdy se začaly ojediněle objevovat první celozděné stavby. Tyto domy byly nadále stavěné jako přízemní, v tradičních hmotových proporcích, s typickým tvarem střechy a trojúhelným štítem (čp. 37).

Klasicismus se svými obecně rozšířenými slohovými znaky se v rámci obytné zástavby ve vsi uplatňuje od poloviny devatenáctého století, ovšem se zachováním některých místních tradic. Novostavby domů byly opatřené střechami s vysokým sklonem, ale téměř bez přesahu na podélných stranách (např. čp. 5, 19, 22). Domy vykazují shodné hmotové proporce jako popsané starší stavby, včetně praktického zapuštění zadního dílu do terénu. Pro stavby této doby jsou typické vysoké lichoběžníkové štíty podtržené výrazně profilovanou římsou. Okna na kamenných

4. Jeden z mála dochovaných roubených domů v obci čp. 48 (bývalý výměnek usedlosti čp. 5) a čp. 65 (dříve výměnek usedlosti čp. 28), jejichž roubené části a zřejmě i krovy pocházejí již z doby před rokem 1835. Čp. 65 bylo součástí malé párové usedlosti, půdorys domu byl rozšířený před rokem 1870 o podélný dřevěný přístavek, později přezděný. Zadní díl domu, komora a chlév byly zastropené stájovými klenbami do traverz někdy na přelomu 19. a 20. století.

parapetech ve štítu byla uspořádaná do dvou úrovní, uprostřed se často uplatňovala mělká, ozdobně tvarovaná nika, určená patrně pro obraz svěťce (čp. 5, 19, 22).

Oproti jiným regionálním oblastem s bohatou štukovou výzdobou jsou králické venkovské domy střídme a jednoduché, výrazná výzdoba se nezachovala. Jediná dochovaná štuková výzdoba ve Velké Moravě byla zachycena u domu čp. 7, jejíž provedení (kombinace motivů srdce a kosočtverců) má silně lidový charakter. Specifikem zděných domů, sdíleným s celým regionem Králicka, bylo osazování vstupů typickými pískovcovými portály (zachovaly se na čp. 2, 5, 6, 7, 19, 20, u čp. 51 pouze římsa s ankonami). Nejstarší užitý portál ve Velké Moravě se zachoval na domě č. 2 z roku 1854 (shodný typ byl užitý na domě čp. 19, naopak na čp. 5 se zachoval pouze otisk po jeho konstrukci). O něco mladší portál s vročením 1859 a motivem andílčích hlaviček je osazen na domě v usedlosti čp. 6. Portály pokročilejšího typu s dlouhými ankonami a děleným vlysem, obsahujícími také iniciály majitele,

jsou osazeny na domech čp. 20 z roku 1871 a čp. 38 v Dolní Moravě z roku 1873.

Bývalá obecná škola z roku 1887, postavená na místě starší roubené stavby,¹³¹ již reprezentuje obecně rozšířený styl historismu. Od závěru devatenáctého století do první třetiny dvacátého století se prosperita v zemědělství promítla i do podoby zástavby ve vesnici. Domy byly nově stavěny s patrem (čp. 16, 20, 23, 32 aj.), či „seníkovým“ polopatrem (čp. 4, 11, 21, 24 aj.) Některé domy (např. čp. 2, 20 aj.), obdržely novou vaznicovou konstrukci krovu nad zděným přízemím, zvyšující kapacitu prostoru pro ukládání sena. Z podobných důvodů docházelo i ke zvětšování prostoru hospodářských staveb (stodola čp. 21). Tradiční hmotové proporce domů a usedlostí a provedení fasád se postupně proměnily. Starší zástavba byla od poslední třetiny devatenáctého století převrstvena přílivem novostaveb ve stylu historismu či geometrické secese (např. čp. 67, 71, 73), přesto jejich originální podoba přispěla k pestrému stavebnímu

¹³¹ Haus der Kultur in Waldkraiburg, Archiv der Adlergebirge, Gedenkbuch der Gemeinde Gross-Mohrau und Nieder-Mohrau.

5. Kostel sv. Aloise z roku 1802 je hodnotným příkladem vrchnostenské klasicistní architektury na Králicku a svým zasažením do krajiny tvoří výraznou dominantu obce. Na fotografii je před kostelem zachycena starší podoba školy jako přizemní chalupy a vpravo ještě přizemní fara s vysokou střechou a vikýřem. (archiv Waldkraiburg).

6. Barokní období 1. třetiny 18. století reprezentuje skupina světeckých soch před hřbitovem. Novodobá kompozice větších soch sv. Jiří a sv. Jana Nepomuckého uprostřed a drobnějších soch sv. Prokopa a Archanděla Michaela po stranách je pravděpodobně pozůstatkem většího souboru z jiného místa v obci.

obrazu vsi. I tyto stavby stále reagovaly na hmotové proporce typické v dané oblasti, včetně orientace domů a usazení do terénu. Příkladem zajímavé typově specifické stavby z této doby je bývalá lesovna čp. 92, situovaná na horním konci vesnice, na území moravské Horní Moravy. Celoroubená

přízemní stavba půdorysu U na kamenné podezdívce, se dvěma propojenými, štítově orientovanými křídly měla moderní, účelně uzpůsobenou dispozici. Vnější podoba vychází z obecných tradic dřevěného venkovského stavitelství, ale již pod vlivem moderních směrů počátku 20. století.

7. Dům čp. 19 byl postavený jako novostavba v padesátých letech 19. století vedle staršího dřevěného předchůdce v usedlosti. Má stále klasicistní hmotu se zděným štítem, který zdobí mělký kasulový výklenek. Štuková klasicistní výbava fasád se nezachovala, zůstaly pouze kamenné parapety a zděná profilace římsy vynášející štít. Na místě zrušeného vstupu do síně se zachoval portál s trojúhelným tympanonem.

8. Dům čp. 2 s nejstarším datovaným portálem v obci, z roku 1854, provedeným podle empírových vzorů v klasických proporcích a včetně dekorativní výbavy. Rekonstruovaný dům, který je v dnešní situaci zakreslen na mapě stabilního katastru již k roku 1835 a stejně v roce 1870 jako spalná, tedy převážně dřevěná stavba. Zděná podoba může pocházet ze závěru 19. století, úprava štítu patrně až z 20. století.

9. Portál oblíbeného typu z roku 1859 byl součástí přízemního klasicistního domu čp. 6 s arkádovým náspím a zděným štítem. Dům se zachoval v upravené podobě po nástavbě půdního polopatra. Řemeslně kvalitní provedení portálu podle klasického vzoru nekoresponduje s nejistým provedením nápisu, který zřejmě doplnil nepřiliš gramotný řemeslník.

10. Dům usedlosti čp. 1 reprezentuje historizující vrstvu zdejších venkovských staveb z přelomu 19. a 20. století. Usedlost v trojstranné dispozici je složena z domu a paralelně situované stodoly a zděného spojovacího zadního křídla. Dům se stodolou se obrací svými štíty do údolí řeky Moravy.

11. Nedávno zbořená usedlost čp. 20, pocházející podle vročení na portálu z roku 1871, měla jednoduchou kompaktní patrovou hmotu, v okolí často užívanou a historizující detaily členění (římky, kamenné parapety, profilované okenní šambrány, rustikované a pilastrové nároží). Dvůr dotvářela cihelná stodola s typickými dekorativními cihelnými mřížkami a plochým obloučkovým vlysem.

12. Lesovna čp. 92 je příkladem architektonické tvorby 1. třetiny 20. století, na pomezí secese a moderny. Napodobuje menší usedlost, zasazenou do terénu na okraji lesa.

Statistické údaje

Pro rok 1674 je pro Velkou Moravu zachyceno 18 sedláků, z toho jedna dědičná rychta, 8 půlsedláků a 3 domkáři. Při soupisu Tereziánského katastru v roce 1755 je zde shodný počet usedlostí (18+8 sedláků), dva domkáři, tři podruží a pro moravskou Horní Moravu 9 chalupníků.¹³² První číslování začalo stavbou čp. 1 na jižním konci vesnice a pokračoval v souvislé řadě na severní konec. Moravská Horní Morava byla číslovaná samostatnou souvislou číselnou řadou také od jihu k severu. Výměnky v usedlostech nedostaly v této době samostatná čísla popisná, ta byla udělena až v 19. století. Při soupisu Josefského katastru (1787) bylo zachyceno 33 čísel popisných.¹³³ V roce 1835 stoupl počet čísel popisných na 41 a pro Horní Moravu bylo uvedeno 13 čísel popisných.¹³⁴ Později došlo k zániku samostatné číselné řady v osadě Horní Morava a domy byly označeny novými čísly popisnými, která navázala na číselnou řadu ve Velké Moravě. Nejvyššího počtu dosáhla v roce 1880, tedy 567 lidí v 57 domech. Nejvyššího počtu domů 98 bylo dosaženo v roce 1930. V roce 1970 zde stálo jen 48 domů a v roce 2011 již 68.¹³⁵

¹³² RADIMSKÝ, Jiří – TRATÍNEK, Radim, *Tereziánský katastr moravský*, Praha 1962, s. 264.

¹³³ MZA Brno, Josefský katastr, D6, sign. 277.

¹³⁴ MZA Brno, Stablní katastr, D10, sign. 597.

¹³⁵ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Horní Morava (Ober Morau)

- historická země Čechy
- katastr Horní Morava
- 725 m n. m.

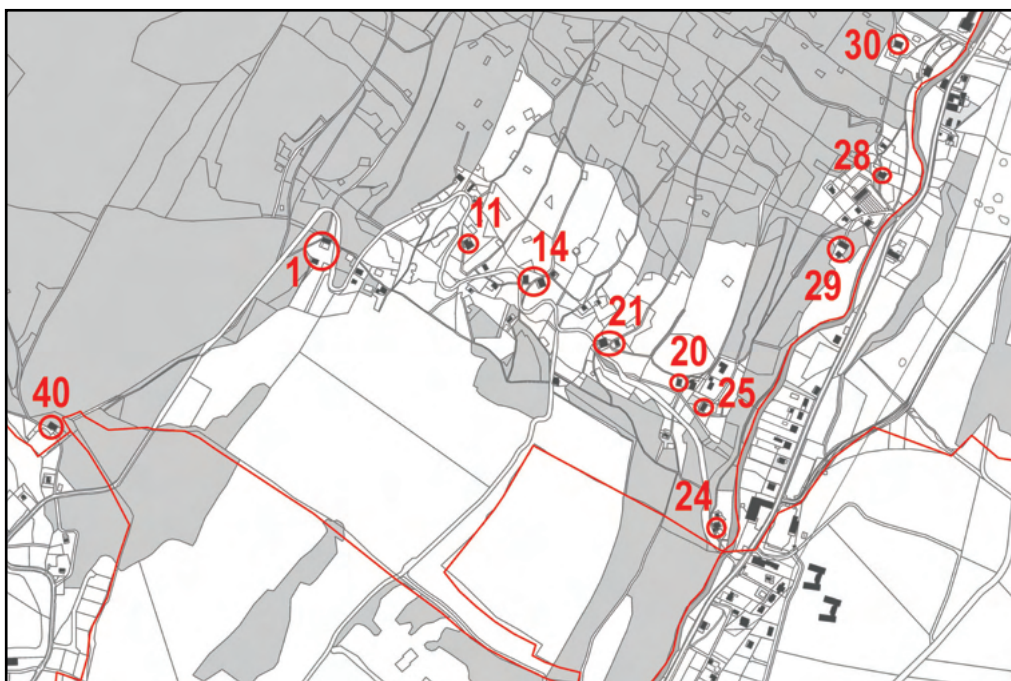
Horní Morava, tvořící severní část nynější obce Dolní Morava, je nejvýchodněji položenou českou vesnicí. Sídlo na historické hranici Čech a Moravy, v těsné blízkosti s hranicí Polska, je rozložené v bočním svahu hřebene Králického Sněžníku pod vrcholem Klepáč (1145 m n. m.) a klesá do údolí pod Králickým Sněžníkem. Pod jeho vrcholem pramení řeka Morava, která tvoří přirozenou historickou zemskou hranici. Hlavní komunikace vesnicí vede z Dolní a Velké Moravy směrem k bočnímu hřebeni Sněžníku a následně po jeho jižním svahu směrem do Horní Lipky.

Vesnice byla vysazena v prudkém svahu podél bezejmenného potoka, pravého přítoku do řeky Moravy, jako mladší sídlo zřejmě

až v první polovině 18. století. Půdorys sídla navazoval i v tomto pozdním období na jednostranný systém údolního lánového schématu v menších rozměrech navlečený na drobný přítok řeky Moravy a spodní část vesnice je položena na západním břehu podél řeky Moravy. Zachycený počet zahradnických usedlostí k polovině osmnáctého století lze jistě propojit se zahradnickými usedlostmi, které jsou zachyceny mapou stabilního katastru a vyměřeny na severní straně potoka v pravidelných pruzích a doplněné třemi usedlostmi položenými u řeky Moravy. Zápis u zahradnických usedlostí v Tereziánském katastru z poloviny 18. století zmiňuje jejich nedávné vysazení: „*Pozemky zahradníků*

1. Horní Morava, výřez z originální mapy stabilního katastru k roku 1839 zobrazuje nejpozději založenou část vsi Morava na horním toku stejnojmenné řeky s omezenou jednostrannou lánovou plužinou a zástavbou chalup či zahradnických usedlostí stoupající strmým bočním údolím. (ČÚZK)

2. Horní Morava, aktuální situační mapa vsi s vyznačením hodnotných objektů.

a chalupníků jsou většinou kamenité a plné zbytků dřeva po vymýceném panském lese ...“¹³⁶ Domy a úzké pruhy polností zachycené na jižní straně katastru jsou zřejmě ještě mladší záležitostí, vyměřenou na další části vymýceného lesa.

První písemná zmínka o vsi Morava na české straně hranice pochází z roku 1577.¹³⁷ Horní Morava na české straně je však zachycena jako samostatná vesnice až v polovině osmnáctého století,¹³⁸ kdy původní název české vsi Morava byl rozšířen o přízvisko Dolní.¹³⁹ Obyvatelé nacházeli živobytí spíše v nezemědělských činnostech (s ohledem na nevelké rozměry plučiny a horskou polohu), jakými jsou lesní hospodářství, tkalcovství nebo těžba kamene (v horní části katastru Velké Moravy

a Horní Moravy byly lomy na mramor). Po roce 1850 získala Horní Morava samostatnost a od roku 1960 byly všechny tři Moravy sloučeny pod obec Dolní Morava.

Zástavbu vesnice v minulosti tvořily převážně chalupy nebo drobné zahradnické usedlosti. Dochovaná vrstva chalup s roubenými světnicemi odráží stavební vývoj od 18. století do začátku dvacátého století (čp. 14, 24, 25, 28, 30). Jejich tradiční široká obdélná hmota o třech či čtyřech oknech v průčelí, s typickou vysokou sedlovou střechou s dlouhými námětky, byla ještě často rozšířená o přístavky pod prodlouženým okapem střechy v zadní části domu. Domy byly vesměs štítově orientované směrem do údolí řeky Moravy. K typickým znakům místních chalup patří trojúhelníkové

¹³⁶ NA, Tereziánský katastr, inv. č. 1085, fol. 28–33.

¹³⁷ První písemná zmínka o vsi Morava pochází z roku 1564 a zachycuje moravskou část patřící pod panství Branná (Kolštejn).

¹³⁸ CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, s. 256.

¹³⁹ Po roce 1677 byla na katastru Velké Moravy na severním konci údolí založena majitelem panství knížetem Lichtensteinem lesnická osada (Waldarbeiterkolonie) s názvem Horní Morava. HAUBERT, Jan – HAUBERTOVÁ, Květoslava, *Velkostatek Branná (Kolštejn)*, 1965.

3. Historická fotografie z Horní Moravy zachytila závěr údolí řeky Moravy s Králickým Sněžníkem v pozadí. Vlevo na české straně řeky jsou zachyceny dvě usedlosti z Horní Moravy čp. 28, 29, vpravo na moravské straně je zachycena přízemní usedlost v párové dispozici čp. 33 patřící k Velké Moravě. Směrem proti proudu následuje usedlost z moravské Horní Moravy, bývalé čp. 1 (zaniklo) a patrová zděná vrchnostenská stavba bývalé čp. 2 moravské Horní Moravy (dnes čp. 77). (MM Králíky)

bedněné štíty, druhotně chráněné ozdobným šindelovým obkladem či mladším eternitovým obkladem. Součástí zahradnických usedlostí bývaly převážně dřevěné hospodářské stavby, dodnes se dochovaly dvě stodoly rámové konstrukce kryté šindelem (stodola u čp. 21 a 29).

Jiné stavební druhy zastupuje lesovna čp. 1, postavená ve třicátých letech dvacátého století, lovecký dům pro vrchnost čp. 40 z počátku 20. století a mlýn čp. 24, zachycený k roku 1789.¹⁴⁰ Mlýn situovaný na náhonu z řeky Moravy má podobu velké přízemní chalupy smíšené konstrukce

(s roubenou světnicí) s charakteristickou sedlovou střechou, protaženou výraznými námětky po obou stranách. Štítové průčelí domu prozrazuje vnitřní členění na širokou světnici a užší světničku. Typický vysoký trojúhelníkový štít je pokrytý šindelem a oddělený od přízemí mladším, pro danou oblast netypickým podlomením. Hmota domu je ve střední části kolmo protknutá mladší zděnou patrovou přístavbou z druhé poloviny 19. století. Za domem je dochovaný mlýnský náhon se zděnou přístavbou malé vodní elektrárny.

¹⁴⁰ NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 593.

4. Zahradnická usedlost čp. 14 reprezentuje tradiční podobu zástavby Horní Moravy ve strmém údolí, s navazujícím krátkým lánem pod zalesněným vrchem. Usazení do terénu, štítová orientace roubeného domu, předsazený štít i poloha mladší dřevěné stodoly patří k typickým znakům zdejších staveb. Ještě k roku 1900 se majitel zabýval zemědělstvím. (SL)

5. Chalupa čp. 25 na okraji bočního údolí byla již před rokem 1839 součástí menší dřevěné párové usedlosti. Zemědělství je v rodině majitele doloženo ještě k roku 1900. Z mladší stodoly se zachovaly jen fragmenty kamenného zdiva. Obložení dřevěného štítu i roubení vrstvami šindele je v horském prostředí běžným způsobem ochrany konstrukce. (SL)

6. Dům s popisným číslem 30, které bylo zachyceno již k roku 1789, na svahu nad řekou Moravou. Jako součást trojstranného volného dvora usedlosti spaliného charakteru je zobrazen na katastrální mapě již k roku 1839 a dosud zachovává charakteristické regionální znaky. Zemědělské využití je doloženo ještě k roku 1900.

7. Stodola u čp. 29, která byla podle historických map postavena ve stávající hmotě až po roce 1898, má rámovou konstrukci pobitou šindelem a zadní část i vysokou podezdívku zděnou z lomového kamene. Také štít sedlové střechy využívá snadno dostupný tradiční šindel.

8. Mlýn čp. 24 byl v písemných pramenech zachycen již k roku 1789, v roce 1930 fungoval jako mlýn a šindelka. Stavba na náhonu z řeky Moravy, tradičních proporcí s prostornou roubenou světnicí a vysokým podkrovím, byla doplněna mladší přístavbou zasahující do podkroví.

Statistické údaje

Číslování začínalo stavbou čp. 1 na horním konci vesnice, pokračovalo v souvislé řadě směrem dolů k řece Moravě a poté severně proti proudu a bylo přiděleno 30 čísel popisných. Číselná řada byla částečně upravena na začátku 19. století.¹⁴¹ V Josefském katastru bylo zachyceno 30 domů. V roce 1839 při sepisování stabilního katastru bylo ve vesnici zachyceno 40 čísel popisných.¹⁴² Tento počet zůstal zachován až do šedesátých let devatenáctého století. V roce 1890 zachycen nejvyšší počet obyvatel 252 a počet domů 47. Výrazný pokles počtu domů je zachycen v průběhu 20. století, po roce 1945 ve vesnici stálo 22 domů a v roce 1980 jen 3 domy. K roku 2011 stoupl počet domů na 10.¹⁴³

¹⁴¹ Rekonstrukci prvního číslování provedla Z. Stránská-Vařeková na základě srovnání map stabilního katastru a písemné části Josefského katastru. Srov. NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 593. Indikační skica, dostupná online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA306018390> [15.4.2023].

¹⁴² NA Praha, Duplikát stabilního katastru, kn. č. 1726, inv. č. 3902, 3903.

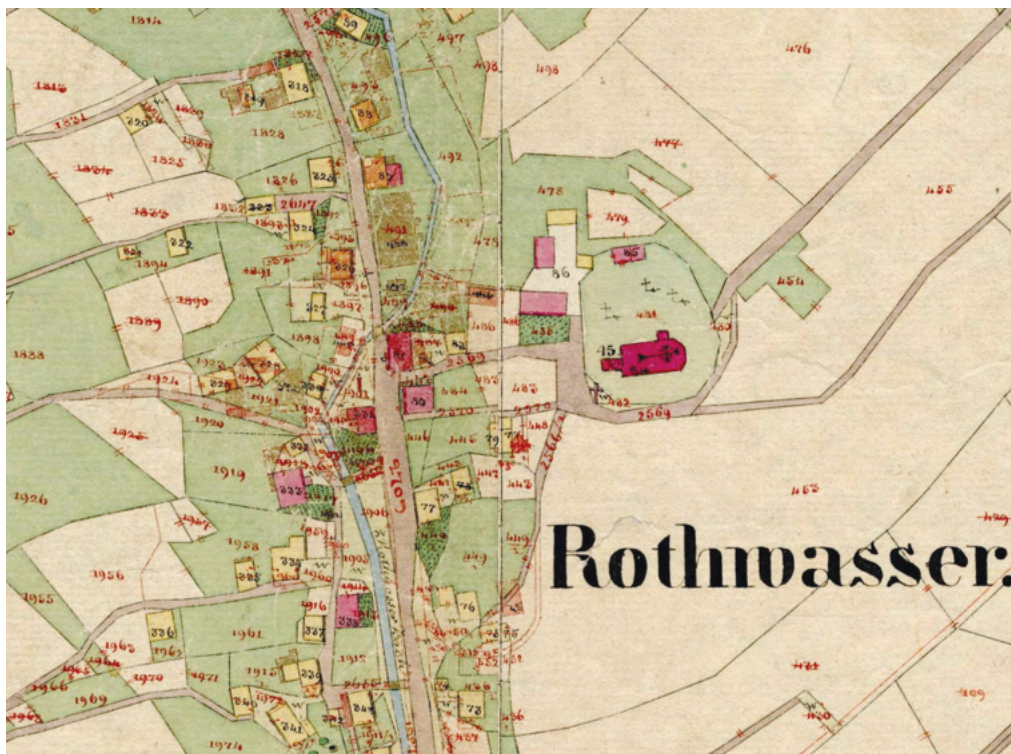
¹⁴³ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Červená Voda (Rothwasser)

- historická země Morava
- katastr Červená Voda
- cca 490–550 m n. m.

Červená Voda, ležící cca 6 km od Králík, je významnou spádovou obcí, rozloženou v širokém údolí Červenovodského potoka, ústícího do říčky Břežné. Z východu je obklopená zalesněnými svahy Suchého vrchu (995 m n. m.), Bukové hory (958 m n. m.), ze západu dominantní Křížovou horou s poutní kaplí (735 m n. m.) a vrchem Spálenisko (746 m n. m.).

Půdorysným typem založení patří Červená Voda mezi údolní lánové vsi, vysazené po obou březích vodoteče. Primární struktura vesnice se selskými usedlostmi na hraně svahů je v terénu obtížně čitelná, protože byla zejména od 19. století v souvislosti s proměnou vsi v průmyslové městečko¹⁴⁴ živelně zahuštěna. Mladší zástavba, v níž se mísí staré

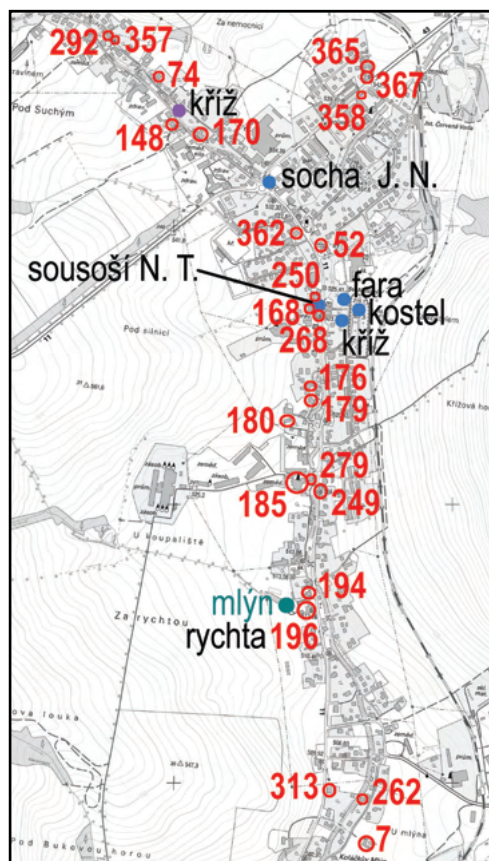
1. Červená Voda, centrum vsi s kostelem na originální mapě stabilního katastru. Podklad z roku 1839 zobrazuje ještě množství palných (žlutých) staveb, přes ně byly při reambulaci šrafovaně zakreslené novostavby výrazně větších zděných budov (hotel, měšťanská škola apod.). Korekci šířky prodělala také hlavní silnice. (ČÚZK)

¹⁴⁴ SVOBODOVÁ, Jitka – VAŘEKOVÁ, Zuzana, Od horské vsi k průmyslovému městečku. Stavební proměna obce Červená Voda, *Vlastivědný věstník Moravský*, 2017, č. 4, roč. LIX, s. 306–325.

chalupy s budovami a industriálními objekty z 19. a 20. století, je převážně rozložená v údolí kolem hlavní silnice po obou stranách potoka a přístupná i ze souběžné cesty na druhém břehu. Lokální centrum se vytvořilo v podnoží kostela a fary. Naopak bývalá dědičná rychta leží mimo toto centrum, zhruba uprostřed délky vsi. Cenným urbanistickým souborem je poměrně zachovaná skupina chalup v bočním údolí, stoupající po úbočí Suchého vrchu.

Červená Voda byla založena před rokem 1596 na místě zaniklé vsi Malé Heroltice (název je prvně doložen k roku 1576).¹⁴⁵ Tato vesnice sdílela nejstarší historické osudy s moravským panstvím Štítý (Šilperk) a od roku 1624 s lichtensteinským panstvím Ruda nad Moravou. Faru a kostel (předchůdce nynějšího kostela sv. Matouše z konce 17. století) dokládají záznamy až v roce 1651. Na konci 18. století měla ves 235 domů i s rychtou a mlýnem a jejich počet dále rostl zejména v průběhu 19. století, kdy původně zemědělská ves získala statut městečka (po roce 1846¹⁴⁶) s rozvíjejícím se textilním průmyslem. Do 30. let 20. století byl rozvoj zástavby vázán zejména na zdejší podnikatele německé národnosti, poté jej přerušila krize a druhá světová válka s následným nuceným vysídlením Němců. Od roku 1960 byly k obci administrativně připojeny sousední menší vesnice Bílá Voda, Moravský Karlov, Mlýnice, Mlýnický Dvůr, Dolní a Horní Orlice a Šanov.¹⁴⁷

Selské usedlosti jsou dodnes dochovány jen ojediněle a mezi nimi svou velikostí vyniká bývalá rychta čp. 196. Historické centrum vesnice z doby lichtensteinského panství signalizuje seskupení dominantního barokního kostela, fary a sousoší Nejsvětější Trojice.¹⁴⁸ Obytná zástavba zobrazená k roku 1835 na mapě stabilního katastru již měla určitý podíl

2. Aktuální situační mapa vsi s vyznačením hodnotných objektů, včetně polohy zaniklého mlýna a bývalé dědičné rychty.

zděných (nespalných) staveb a usedlosti mívaly volně zastavěný troj- nebo čtyřstranný dvůr. Roubené tradiční chalupy nesou společné znaky, z nichž se zachovaly kromě typické hmoty s vysokými sedlovými střechami tvarovanými dlouhými námětky také dispozice s prostornou světnicí i bedněné nebo šindelové štíty, polovalbové vikýře nad vstupem nebo komíny s kamennou hlavicí.¹⁴⁹ Na většině staveb, více či méně přetvořených postupnou

¹⁴⁵ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 1. díl, s. 490.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Součástí obce byl již od roku 1949.

¹⁴⁸ Tyto stavby a sousoší jsou kulturními památkami, v nedávné době přibyla i socha sv. Jana Nepomuckého.

¹⁴⁹ Příklady chalup tradičního typu: čp. 74, 7, 62, 186, 229, 260, 269, 279, 287, 357 nebo čp. 140, příkladem chalup s roubenou částí v údolí stoupajícím na Suchý vrch je např. čp. 115.

3. Bývalá dědičná rychta čp. 196 byla největší selskou usedlostí ve vsi, tvořící uzavřený hospodářský dvůr. V 19. století zde žil dědičný rychtář Franz Kühn. Mezi pozdějšími nájemníky jsou uvedeni např. malířský mistr Johann Umlauf (+ 1805), nebo místní stavitel Franz Schinzel (k roku 1921). Obytná část se zachovala v přestavěné podobě s prvky dekorativního historismu, portál vstupu nese vročení 1869. (Registr ČV)

4. Silueta vysoké střechy domu čp. 74 s drobnou valbičkou nad bedněným štítem je typická pro zdejší nejstarší zachované domy východosudetského typu. Pohled na zadní stranu se zděnými chlévy.

5. Domy čp. 74, 357 a 279 nesou dosud znaky tradičních venkovských staveb východosudetského typu, zejména prostorné a vysoké střechy, lehce přesazené bedněné nebo šindelové štíty později pokrývané břidlicí a výrazný komín s kamennou hlavicí nad síní uprostřed dispozice.

6. Památky převážně z období baroka za působení lichtensteinské vrchnosti reprezentuje skupina kostela sv. Matouše s farou a sousoší Nejsvětější Trojice u nynějšího obecního úřadu.

modernizací, nalzáme jen některé zachované znaky, prozrazující jejich skutečné stáří. Starší roubení bylo většinou přezděné, šindelové krytiny zpravidla překryté nebo zcela nahrazené nespálnou břidlicí nebo eternitem. Drobné eternitové šablony byly na štítech užívány i k dekorativnímu členění.¹⁵⁰ Podobu obce kolem roku 1800 dotvářely i drobné objekty jako kaplička při silnici na Moravský Karlov, nebo socha sv. Jana Nepomuckého (originálně snad na sloupu), či kamenné sochy Ukřížování (u kostela nebo u čp. 315).

Zděné stavby se začaly více prosazovat s rozvojem primárně domácí textilní výroby, zejména díky zpracování bavlny a obchodní činnosti červenovodských faktorů. Nejstarší zděné objekty, které sloužily nejen k bydlení, ale často i k výrobní či obchodní činnosti, měly podobu klasicistních přízemních domů na širokém půdorysu s polovalbovými střechami a zděnými předními štíty na výrazně profilované korunní římsě. Na obílených vápenných omítkách dosud ojediněle nacházíme zbytky štukové výzdoby klasicistního charakteru s vějířovitými nebo sluncovými motivy v nadpraží oken, římsy doplněné zubořezem a okenní

7. Socha Ukřížování u čp. 315 s reliéfem bolestné Panny Marie z doby kolem roku 1800 je příkladem ustáleného ikonografického typu, s charakteristickou klasicistní reliéfní výzdobou podstavce. Signatura A. C. odkazuje pravděpodobně na autora, Alexia Czyliaka ze Žamberka.

¹⁵⁰ Např. napodobují zaniklé stříšky – kukličky – nad okny (např. čp. 292).

8. Motivy vějířů nebo stopy pilastrového členění štítů, které byly oblíbeným prvkem klasicistních zděných staveb, se zachovaly jen ojediněle (zde na čp. 179 a čp. 194).

šambrány, případně symbol božího oka.¹⁵¹ Štítů mívají tradiční trojúhelnou sestavu oken, se dvěma většími okny podkrovní světničky a trojicí půlkruhových okének ve vrcholu a po stranách. Zhruba od poloviny 19. století se často aplikovaným prvkem stávají neorenesanční vstupní portály s nadpražní římsou na konzolách. Tyto prostorné objekty byly v některých případech druhotně využívány jako hostince, jako např. zaniklý dům čp. 33, kde býval v první polovině 19. století solný a mýtný úřad, byl veden na počátku 20. století jako hostinec „K městu Vídni.“¹⁵²

Zásadní proměnu charakteru obce zejména v druhé polovině 19. století přinesla industrializace, kulminující kolem roku 1870. Po celé délce obce vznikaly menší textilní podniky, často v návaznosti na původně obytné chalupy (např. čp. 176, 179, 185). Nové obytné a veřejné stavby se stavěly v univerzálně uplatňovaném historizujícím stylu. Poblíž kostela se tehdy vytvořilo nové centrum s dnes již z části zaniklými reprezentativními patrovými budovami palácového typu (některé měly schodišťové haly s mohutnými sloupy a dekorativním litinovým zábradlím).

9. Domy čp. 185 a 179 jsou příklady objektů spojených s menšími textilními provozy. V čp. 185 od roku 1857 provozoval Franz Kreuzigr barvírnu. Nejvýznamnějším majitelem byl továrník Johann Müller, uváděný k roku 1869 jako výrobce bavlněného zboží, lněného plátna a výšivek, s odbytem v Uhrách a Sedmíhradsku. Ještě v roce 1925 zde fungovala i mechanická tkalcovna a barvírna, kterou nechal v roce 1930 přestavět Karel Weiss. V domě čp. 179 je k roku 1869 uveden tkadlec a výrobce bavlněného zboží Franz Lubich. (Registr ČV)

¹⁵¹ Např. čp. 179, čp. 8, čp. 194, nebo na hospodářské budově rychty čp. 196.

¹⁵² SOKA Šumperk, Okresní úřad Zábřeh, inv. č. 837, kt. 133, provozovny a živnosti.

10. Centrum obce, kde se soustředily objekty městského typu ze závěru 19. století, je v poslední době snaživě opravené, ačkoli bohatá štuková výzdoba fasád se po období stagnace a neúdržby nepodařila zachránit. V popředí dům čp. 268, původně náležející významnému textilnímu podnikateli Ferdinandu Schmiedovi.

Centrum bylo tvořené měšťanskou školou, hotelem Langer, dvoupatrovou obytnou budovou továrníka Schmieda (nynější obecní úřad) čp. 268 a o něco dále i budovou poštovního úřadu (čp. 164) se společenským sálem, upravenou v roce 1919 na kino. Výpravnou fasádu s bohatou reliéfní výzdobou má dosud dům čp. 250. Další objekty pro bydlení či snad sezónní ubytování dělníků, které

zahustily zástavbu v údolí kolem silnice, měly často patrovou výšku a kompaktní blokovou hmotu se sedlovou nebo valbovou střechou. Vyznačovaly se historizujícími fasádami (čp. 5, 64, 168, 170 nebo 270) s množstvím dekorativních reliéfních prvků, někdy provedených jako terakotové odlitky (např. čp. 249, 52, 250). Současně se proměnil i vzhled dosud existujících zemědělských usedlostí.

11. Příklady užití dekorativních reliéfních prvků na fasádách z období historismu, často připravovaných jako dílenský prefabrikát a montovaných dodatečně na stavbu. Reprezentativní úprava zahrnovala i interiérové haly se sloupy a mřížovým zábradlím nebo náročně vyřezávané dveře.

12. Výtvarně hodnotná stavba čp. 250 v centru obce, stylově balancující na pomezí pozdního empíru a neorenesance. Mezi majiteli je kromě podnikatelské rodiny Effenbergerů doložen např. obchodník se smíšeným zbožím, tkadlec nebo v roce 1921 spolumajitel zdejší stavební firmy Franz Volkmann. (Registr ČV)

13. Jedna z mála zachovaných selských usedlostí (čp. 133), s hospodářskou částí modernizovanou v závěru 19. století.

14. Obytný soubor pro úředníky a mistry firmy Braunstein a spol. postavený spolu s dělnickými domky v blízkosti mateřské továrny a originální realizace pomníku padlých z 1. světové války v podobě symbolické brány na hřbitov je příkladem uplatnění stylu meziválečné moderny.

Dokladem je vrstva zachovaných zděných hospodářských staveb, zejména stodol, jejichž fasády v duchu historismu člení ploché lisenové rámy a cihelné dekorativní mřížové výplně (např. čp. 133¹⁵³, 180). Mísení prvků typicky městských s hmotově tradičními objekty je pro Červenou Vodu typické.

V závěru industriálního období našla v obci svoje místo moderna prvních dvou dekád 20. století, kterou zastupuje například vila firmy Brückner a syn nebo nedaleký soubor obytných domů pro úřednické zaměstnance a mistry firmy Braunstein a spol. při silnici na Králíky. Tatáž firma postavila i stříz-

livé řadové patrové domky pro dělníky. Padlé z 1. světové války připomíná originální pomník ve formě symbolické brány na hřbitov,¹⁵⁴ meziválečnému období náleží i realizace souboru kasárenských budov na hranici s Bílou Vodou, realizace české menšinové školy a ojediněle i rodinné domky. V období od konce 2. světové války zaniklo velké množství chalup na horním toku Červenovodského potoka, byly opuštěny drobné fabriky a řada kvalitních fasád byla poničena zjednodušujícími úpravami. V závěru 20. století bylo centrum obce narušeno v důsledku demolicе měšťanské školy a sousedních budov.

Statistické údaje

Opis urbáře z roku 1656 uvádí 1 rychtáře, 51 sedláků a 38 domkářů.¹⁵⁵ O sto let později při soupisu Tereziánského katastru je ve vesnici uvedena 1 dědičná rychta, 3 velcí sedláci, 29 středních sedláků, 43 malých sedláků, 100 domkářů a 32 podruhů.¹⁵⁶ Při prvním číslování domů bylo uděleno 228 čísel popisných. Okruh začínal na jižním okraji zástavby čp. 1 a pokračoval po západní straně intravilánu podél páteřní komunikace až k čp. 90. Poté se číselná řada stáčela západním směrem k čp. 116 na severním konci zástavby, odkud se vracela podél komunikace směrem k východu až k čp. 131. Dále číslování sledovalo východní stranu intravilánu podél komunikace směrem k jihu, kde bylo zakončeno čp. 228.¹⁵⁷ Okruh prvního číslování je v obci částečně patrný dodnes, i když v průběhu vývoje obce došlo ve větší míře k výstavbě nových objektů a k přesunu čísel popisných. Na konci 18. století je v Josefském katastru pro vesnici zaznamenáno 235 domů, mlýn čp. 195 (zanikl) a rychta čp. 196.¹⁵⁸ V duplikátu stabilního katastru k roku 1835 je zachyceno 305 domů, s dodatkem čp. 306 a 307, která vznikla až po roce 1835.¹⁵⁹ Nejvyššího počtu obyvatel dosáhla ves v roce 1869, kdy zde žilo 3002 lidí v 320 domech. Po 2. světové válce začal počet obyvatel i domů klesat. V roce 1950 je ve vesnici zachyceno 1519 obyvatel v 387 domech. K roku 2011 je zaznamenáno 2403 obyvatel a 485 domů.¹⁶⁰

¹⁵³ Po porážce Německa ve 2. sv. válce byly z pomníku odstraněny německé atributy (hlavy vojáků v helmách a meč).

¹⁵⁴ Stavební plán z roku 1893 pro Johanna Dimta, OÚ Červená Voda, archiv stavebního úřadu, čp. 133.

¹⁵⁵ MZA Brno, G 371, Opisy moravských urbářů, Ruda nad Moravou 1656, inv. č. 436, kn. č. 9, dostupné online: <http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/g371/docs/G0371-436.htm> [28.2.2022].

¹⁵⁶ MZA Brno, Tereziánský katastr, D4, kn. č. 19-2.

¹⁵⁷ Rekonstruovala Pochmanová, 2022. Srov. MZA Brno, Josefský katastr, D6, sign. 252. MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10, č. pomůcky 2363, sign. 2351. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/3334> [28.2.2022].

¹⁵⁸ MZA Brno, Josefský katastr, D6, sign. 251.

¹⁵⁹ MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10, fasc. 1407, kt. 1843.

¹⁶⁰ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Bílá Voda (Weisswasser)

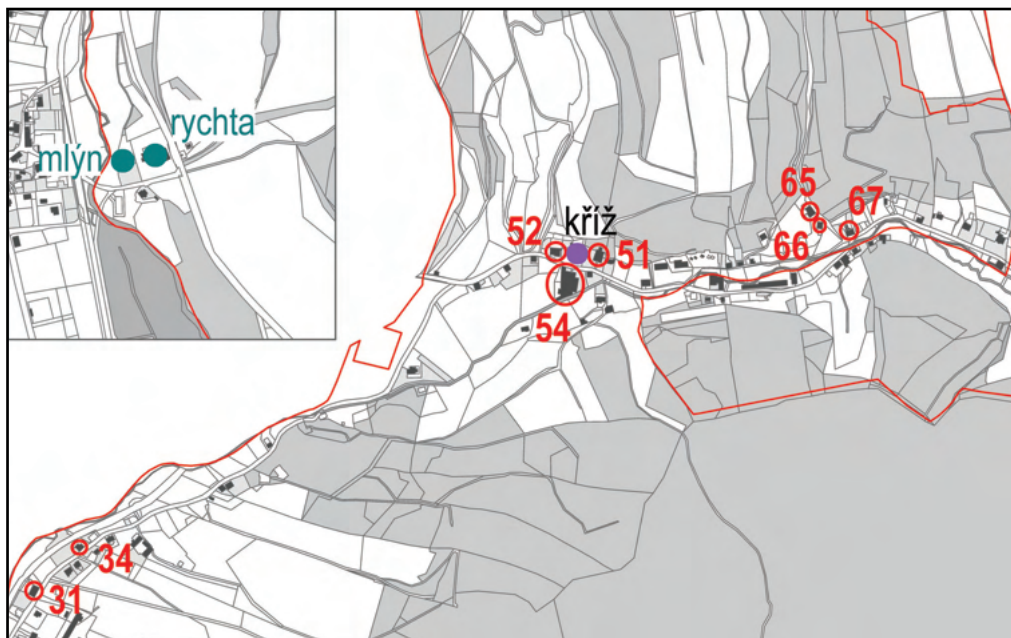
- historická země Morava
- katastr Bílá Voda
- cca 490–550 m n. m.

Vesnice Bílá Voda leží jihovýchodně od Červené Vody, na odbočce z hlavní silnice Praha–Ostrava. Je rozložena na horním toku říčky Březné, která z jihu obtéká vrch Spálenisko (746 m n. m.). Na severu katastr zahrnuje i Dvorský vrch (650 m n. m.) a východní svahy Křížové hory (735 m n. m.).

Vesnice má většinou údolní lánový charakter. Převážně jednostranná plužina obklopená na severu lesy, se v jižním dílu rozpadá do nestejných úseků. Nesouvislá zástavba, od západu napojená na tři sousední katastry

obce Červená Voda, přechází na východě plynule do Moravského Karlova, kde katastrální hranici oboustranné zástavby údolí tvoří tok Březné. Ke vsi patří i odlehlá samota Tři Dvory na odlesněném temeni Dvorského vrchu.

Kdysi moravská ves je novověkého původu, prvně je zmiňována k roku 1596 současně s Červenou Vodou, při vzniku žerotínského panství Ruda nad Moravou. Nakrátko po roce 1612 se stal zdejší rychtářem Dominik Schürer, majitel sklářského statku v sousední Mlýnici. K roku 1618 je ve vsi zmiňována

1. Bílá Voda, aktuální situační mapa severní části vsi s vyznačením hodnotných objektů a kamenosochařských děl. Výřez zobrazuje polohu zaniklé rychty a mlýna.

2. Výřez z originální mapy stabilního katastru zobrazuje část obce na hranici katastru Moravského Karlova, procházející osou údolí podél potoka. Bílé Vodě, která je starší vsí, náleží jen severní část údolí. Druhý výřez zobrazuje jižní okraj vsi na hranici s Mlýnickým Dvorem, kde začínal okruh prvního číslování. Velká usedlost s červeně značeným domem bývala rychtou. (ČÚZK)

3. Severní část Moravského Karlova v roce 1939, kde se mezi ostatními převážně přízemními chalupami prosadila i rodinná fabrika – barvárna Koblischke s patrovým zděným domem. (OÚ Červená Voda)

dědičná rychta.¹⁶¹ Panství¹⁶² po třicetileté válce převzali Lichtensteinové¹⁶³. V 18. století je zmiňováno v Bílé Vodě velké bělidlo. Obyvatelé se živili nuzným hospodařením a obchodem s přízí, plátnem, bělením, výrobou kartáčů, stuh a příže a pro místní potřebu zde byli i kolář, kovář, švec a krejčí.¹⁶⁴ Po zániku patrimoniální správy vesnice vystřídala postupně několik okresů.¹⁶⁵ Charakter vsi se začal měnit až v období průmyslové revoluce, kdy na jižním okraji obce založil Theodor Glammer textilní fabriku,¹⁶⁶ která se v průběhu 20. století rozrostla v rozsáhlý průmyslový areál. V severní části vsi vznikla také menší textilní fabrika - barvárna a bělidlo J. Koblischke. V roce 1899

získalo sídlo železniční spojení na trati Dolní Lipka – Štítý. Od roku 1950 po změně zemské hranice byla Bílá Voda přičleněna pod obec Červenou Vodu v okrese Ústí nad Orlicí.

Vesnice nemá výraznou historickou stavební dominantu a významové centrum se vytvořilo až v moderní době ve vazbě na prosperující areál textilní fabriky, kde počátkem 20. století dosavadní převážně vesnickou zástavbu doplnily moderní stavby jako obecní úřad, pošta, činžovní domy pro zaměstnance a starobinec. Zástavba od nejjihnější části, kde bývala rychta a mlýn, stoupá v úzkém odlesněném pásu podél potoka, tvořícího hranici katastru, až k silnici vedoucí z Červené Vody

¹⁶¹ Zemský archiv (dále jen ZA) v Opavě, Velkostatek Ruda nad Moravou, inv. č. 1, poř. č. 5220, sign. I 1, dostupné online: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=1091b610d28a41fb8c1ce56464d72949> [28.2.2022].

¹⁶² Původně panství Štítý od roku 1751 panství Ruda nad Moravou.

¹⁶³ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 1. díl, s. 491.

¹⁶⁴ WOLNY, Gregor, *Die Markgrafschaft Mähren*, s. 291.

¹⁶⁵ 1850 okr. Štítý, 1868 okr. Zábřeh, 1949 okr. Zábřeh, okr. Ústí nad Orlicí. KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 1. díl, s. 491.

¹⁶⁶ Bělidlo, barvárna a úpravna Theodora Glammera byla založena v roce 1863 na vykoupených pozemcích po drobné usedlosti čp. 104 a sousedním objektu čp. 103. Více in: SVOBODOVÁ, Jitka – VAŘEKOVÁ, Zuzana, Od horské vsi k průmyslovému městečku. Stavební proměna obce Červená Voda, *Vlastivědný věstník Moravský*, 2017, č. 4, roč. LIX s. 306–325.

4. Bývalá dědičná rychta čp. 7 u odbočky silnice do Mlýnického Dvora. Prvním doloženým dědičným rychtářem byl Michael Schürer, syn Dominika Schürera ze sousedícího svobodného sklářského statku. K roku 1798 je zaznamenán Franz Kuhn, první z rodiny Kühnů, rychtářů a později starostů v Bílé a Červené Vodě. (Archiv Waldkraiburg, Registr ČV)

na Moravský Karlov, kde je údolí plošší a širší. Zde se zachovaly památkově nejvýznamnější stavby.

Nejstarší zachovanou vrstvu tradičních domů reprezentují chalupy s kompaktní hmotou na obdélném půdorysu, opatřené vysokou sedlovou střechou, protaženou přes obvod domu dlouhými námětky. Tento typ zastupuje například usedlost čp. 52 s patrně přezděným obytným domem a mladší stodolou, paralelně umístěnou ve dvoře. Dům obvyklé trojdílné dispozice, s klasicistním kamenným půlkruhovým portálkem vstupu, má eternitem pokrytý štít s drobnými větracími okénky do seníku v podkroví. Kamenné chlévy vyrovnávají výšku domu roubeným polopatrem. Nedaleko u silnice se zachoval klasicistní kamenný kříž na dvojitěm piedestalu s reliéfní výzdobou. Příkladem roubeného domkářského objektu je čp. 66 s typickou siluetou střechy zkosené drobnými valbičkami, doplněný o pavláčku

na zápraží. Díky zasazení ve strmém svahu se odzadu uplatňuje jen svisle bedněný štít z překládaných prken. Podobnou siluetu střechy má i sousední zděný statek čp. 65, s mladší, ve svahu výše položenou kolmou přístavbou, patrně výrobního nebo skladovacího charakteru. Zděný typ klasicistního domu pro bydlení spojené s obchodem reprezentuje čp. 51 s mansardovou střechou a zděnými štíty, kde byl ve 2. polovině 19. století obchod s kůžemi a koloniál, který v roce 1921 vystřídal obchod s kartáči.¹⁶⁷ Nedaleký patrový objekt čp. 54 s výraznou mansardovou střechou v areálu zrušené fabričky, existoval již před rokem 1835 a ve 30. letech 20. století byl přebudován na mechanickou barvírnu a bělidlo firmy Koblischke.¹⁶⁸ Klasicistní statek čp. 83 s roubenou stodolou a zděným domem, jehož výrazným prvkem byla podkrovní štítová světnička, stával donedávna na samotě Tři Dvory, současná adaptace však jeho kvality

¹⁶⁷ Registr ČV.

¹⁶⁸ SVOBODOVÁ, Jitka – VAŘEKOVA, Zuzana, Od horské vsi k průmyslovému městečku. Stavební proměna obce Červená Voda, *Vlastivědný věstník Moravský*, 2017, č. 4, roč. LIX s. 306–325.

5. Tradiční selská usedlost čp. 52 s paralelní roubenou stodolou a klasicistním křížem z roku 1799 patří k památkově nejhodnotnějším stavbám ve vsi. Velká obdélná stodola se uplatňuje prkenným a šindelovým obkladem a zejména vysokou střechou s valbičkami nad bedněnými štíty. Majitel statku Dominik Dolležel je uváděn již k roku 1763, jeho rodině statek náležel ještě v roce 1869. Kříž podle pamětníků byl obklopen čtyřmi sokly, na nichž stáli andělé. Také zde sedláci v 2. polovině 19. století ubytovávali textilní a dřevařské dělníky. (Archiv Waldkraiburg, Registr ČV)

6. Selský dům čp. 65 a domkářské obydlí čp. 66 v krátkém bočním údolí se uplatňují typickými siluetami střech a bedněnými štíty. Čp. 66 má zachované roubení tradičně bílého vápna a tesařské okosení trámů nad zápražím. Mladší zvětšená okna zdobí dřevěná vyřezávaná šambrána. K roku 1869 v domě žila kartáčnická dělnice, zpracováním dřeva pro kartáčnickou výrobu se zabýval i soustružník Eduard Höslner, uváděný k roku 1910. V čp. 65 žili textilní dělníci a kovář, výrobce hřebíků. (Registr ČV)

7. Patrový zděný dům čp. 54, s kořeny na konci 18. století, s výraznou mansardovou střechou, se stal jádrem barvírný textilů, založené v roce 1854. Podle německých pamětníků bývala v nise v přízemí kamenná Madona a nad vchodem v patře štuková Nejsvětější Trojice. (Archiv Waldkraiburg)

8. Portál oblíbeného typu s volutovými konzolami a reliéfním vegetabilním dekorem je součástí domu čp. 67, který je již k roku 1835 vyznačen na mapě jako hostinec. (Hostinská koncese Rudolfa Schwaba je archivně doložena od roku 1885). (SOKA Šumperk)

9. Historický pohled na samotu Tři Dvory, v pozadí selská usedlost čp. 83, s paralelní menší patrovou roubenou stodolou a vedlejším domkem pronajímaným hlavně textilním dělníkům. Zděný klasicistní objekt vznikl přestavbou statku doloženého v dnešní situaci od konce 18. století. Foto v průběhu stavební úpravy (po zboření stodoly). (OÚ Červená Voda, Registr ČV)

10. Selská usedlost čp. 63, ve štítové orientaci s paralelní bedněnou stodolou, se zachovala v úpravě odpovídající závěru 19. století. V zadní části obytného patra se konstrukčně uplatňuje lehké hrázdění, ve zdejší oblasti obvykle neužívané.

11. Rekreční chalupa č.e.2 (staré čp. 61) bývala kdysi roubeným domkářským objektem, doloženým nejpozději od roku 1815. Po polovině 19. století sloužila také jako obydlí textilních dělníků a ve 20. století jako kartáčnický obchod. Nynější široká hmota domu je výsledkem rozšiřování půdorysu a nastavování střechy. (Registr ČV)

zcela setřela. Znaky zděné klasicistní stavby má dosud i bývalý hostinec čp. 67, s reprezentativním vstupním portálem, zjednodušený nedávnou rekonstrukcí.¹⁶⁹

Roubené stavby se zachovaly jen ojediněle, zajímavým příkladem rozrůstání prvotní drobné chalupy pod nastavovanou střechou je rekreační objekt če. 2. Naopak bývalý statek s číslem popisným 63, zachyceným k roku

1771, s typickou siluetou dvou štítů souběžně stojícího domu a bedněné stodoly, se zachoval v mladší úpravě, nejpozději z doby před 2. světovou válkou. Období industriálního rozvoje ovlivnilo podobu zástavby v jižní části obce, kde je pěkným příkladem historismu dům čp. 88, původně patřící k fabrice Theodora Glammera.

Statistické údaje

Urbář panství Ruda nad Moravou k roku 1618 zachycuje 1 rychtáře, 15 sedláků a 4 chalupníky¹⁷⁰ a opis z roku 1656 uvádí 1 rychtáře, 15 sedláků, 16 zahradníků a 8 domkářů.¹⁷¹ V Tereziánském katastru je uvedeno 15 čtvrtlíků, 9 zahradníků, 38 chalupníků a 8 domkářů.¹⁷² Při prvním číslování domů bylo uděleno 83 čísel popisných. Okruh začínal na jižním okraji při odbočce na Mlýnický Dvůr u mlýna čp. 1, rychta získala čp. 7 a odtud okruh pokračoval k severu proti toku říčky Břežná. U čp. 44, situovaného téměř na hranici s katastrem Červené Vody, pokračovala číselná řada východním směrem stále po obou stranách komunikace až k čp. 56. Odtud okruh vedl východně podél komunikace do Moravského Karlova až k čp. 73, kde se obracel zpět k západu k čp. 74 a pokračoval směrem vzhůru k enklávě Tří Dvory. Domy byly v této oblasti číslovány po obou stranách komunikace a okruh končil čp. 83 na východním okraji při hranici s Moravským Karlovem.¹⁷³ Okruh prvního číslování je ve vesnici dodnes sporadicky patrný, přestože v průběhu vývoje vesnice došlo ve větší míře k zániku a k přesunu čísel popisných, což souviselo i se změnou hranic katastru. K roku 1787 je v Josefském katastru zachyceno 85 domů.¹⁷⁴ Identický počet domů se vyskytuje i v duplikátu stabilního katastru k roku 1835.¹⁷⁵ Největší počet obyvatel byl zaznamenán v roce 1910, 708 obyvatel a 103 domů. Poté začal počet obyvatel i domů klesat. Výrazný úbytek obyvatel přichází po 2. světové válce. V roce 1950 bylo v obci 270 obyvatel a 69 domů. K roku 2011 je evidováno 53 domů a 173 obyvatel.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Více in: SVOBODOVÁ, Jitka – STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Venkovské hostince na Králicku. *Vlastivědný věstník Moravský*, 2021, č. 3-4, ročník LXXIII, s. 261–290.

¹⁷⁰ ZA v Opavě, Velkostatek Ruda nad Moravou, inv. č. 1, poř. č. 5220, sign. I 1, dostupné online: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=1091b610d28a41fb8c1ce56464d72949> [28.2.2022].

¹⁷¹ MZA Brno, G 371, Opisy moravských urbářů, Ruda nad Moravou 1656, inv. č. 436, kn. č. 9, dostupné online: <http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/g371/docs/G0371-436.htm> [16.1.2023].

¹⁷² RADIMSKÝ, Jiří – TRANTÍREK, Mioslav, *Tereziánský katastr moravský*, s. 274.

¹⁷³ Rekonstruovala Pochmanová, 2022. Srov. MZA Brno, Josefský katastr, D6, sign. 260. MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10, fasc. 3016, kt. 3903. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/4274> [16.1.2023].

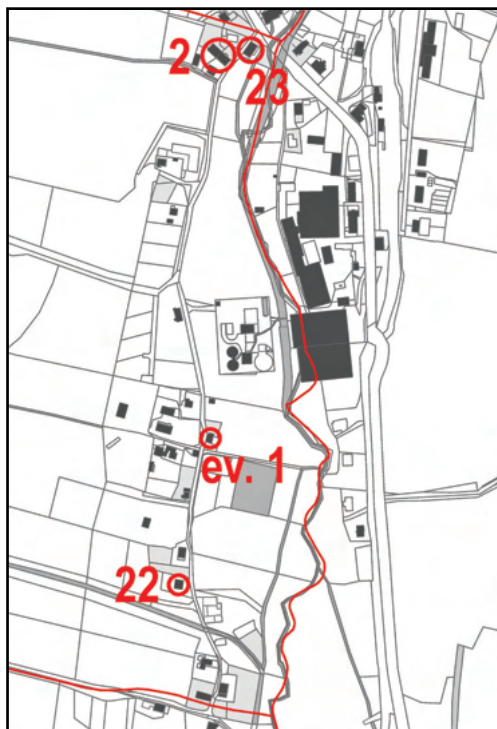
¹⁷⁴ MZA Brno, Josefský katastr, D6, sign. 260.

¹⁷⁵ MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10, fasc. 3016, kt. 3903.

¹⁷⁶ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Mlýnice (Lenzdorf)

- historická země Morava
- katastr Mlýnice u Červené Vody
- 490 m n. m.

1. Mlýnice, aktuální situační mapa vsi s vyznačením polohy hodnotných objektů.

Vesnice Mlýnice tvoří jednu ze sedmi vesnic připojených k obci Červená Voda. Leží v polovině vzdálenosti mezi Červenou Vodou

a městem Štítý a rozkládá se na úpatí Bukové hory (958 m n. m.) v údolí řeky Březné, vymezeném z druhé strany vrcholem Spálenisko (746 m n. m.).

Mlýnice svým půdorysným typem údolní lánové vesnice navazuje na převažující urbanistické schéma vesnic v regionu. Její plužina je rozměřená jednostranně na pravém břehu říčky Březné v pravidelných pruzích, táhnoucích se až k okraji lesa na úpatí hřebenu Bukové hory s vyměřenou dědičnou rychtou, později označenou čp. 5 (zanikla). Rozměření plužiny zachycené mapou stabilního katastru odpovídá nejstarším záznamům písemných pramenů. Historický katastr sídla byl v minulosti přerušeny územím samostatného sklářského statku a pozdějším vznikem novověké vesnice Mlýnický Dvůr. Tvar katastru, popsany už v polovině 17. století, byl rozdělen na Mlýnici a samostatnou jižní část Dolní Mlýnici,¹⁷⁷ která byla nejpozději od roku 1835 oddělena a připojena ke katastru sousední vesnice Březná.¹⁷⁸

V roce 1584 je uvedena první písemná zmínka o vesnici Mlýnici při sklářské huti a zajímavostí v rámci oblasti je její české pojmenování. Sídlo je neodmyslitelně historicky spjato s vedlejší vesnicí Mlýnický Dvůr a významnou postavou Dominka Schürera,

¹⁷⁷ Tvar historického katastru Mlýnice zachycen na indikační skice mapy stabilního katastru odpovídá o dvě století staršímu popisu uvedeným v lánovém rejstříku z roku 1657 a i Josefskému katastru z konce osmnáctého století Srov. MZA Brno, Lánové rejstříky, D1, sign. 97, dostupné online: <http://www.mza.cz/a8web/a8sl4/?fkod=D%20%20%201&invc=104&dd=1&ddpn=1&usel=0&uan=0> [9.10.2016]. MZA Brno, Josefský katastr, D6, kn. č. 236. Indikační mapa stabilního katastru, dostupné online <http://www.mza.cz/indikacniskici/index.php#show:MOR124718350> [8.11.2016].

¹⁷⁸ Stavby z Dolní Mlýnice nejsou uvedené v duplikátu stabilního katastru. MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10 fasc. 1247 kt. 1633. Srov. Mapa stabilního katastru z roku 1835, císařský otisk, a Indikační mapa stabilního katastru, dostupné online: http://archivnimapy.cuzk.cz/com/1834-1/1834-1-001_index.html, <http://www.mza.cz/indikacniskici/index.php#show:MOR124718350> [8.11.2016].

nájemce sklářské huti v Mlýnici. Jako úspěšný podnikatel byl povýšen do šlechtického stavu a vybudoval zde renesanční sídlo s kostelem, které se stalo základem mladší vsi Mlýnický Dvůr. Na území vesnice fungovaly sklárny zřejmě od patnáctého století až do začátku osmnáctého století, kdy jejich činnost

definitivně zanikla. V roce 1737 byla zbylá část hutního statku prodána Lichtensteinům.¹⁷⁹

Lze předpokládat, že až do konce 18. století tvořily většinu zástavby samostatně stojící selské usedlosti s nepravidelnými, poměrně velkými rozestupy. Prostor okolo veřejných cest zaplnily menší a mladší chalupy

2. Mlýnice, výřez z originální mapy stabilního katastru s podkladem z roku 1834 zobrazuje vesnici na břehu hraniční říčky Březné, vysazenou v jednostranném údolním lánovém systému. Na mapě je zachyceno sedm pruhů polností, náležících selským usedlostem. Nejširší pruh plůžiny patřil bývalé dědičné rychtě. (ČÚZK)

¹⁷⁹ SEKOTOVÁ, Věra, Mlýnice jako zvláštní majetkový útvar (1594–1737), *Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí*, č. 8, 1977, s. 47–53.

3. Roubený domek (dříve čp. 21) byl postaven jako výměnek usedlosti čp. 14 v tradiční podobě, odpovídající období na přelomu 18. a 19. století. Zadní díl byl zděný z kamene, jeho štít měl konstrukci pro pobití šindelem. Usedlost i domek nedaleko nynějšího čp. 17 v nedávné době zanikly. (Foto 2016)

s omezenou mírou hospodaření nebo domky řemeslníků. Půdorysy dvorů zemědělských usedlostí jsou koncipovány nepravidelně jako otevřené, s volnou, organicky rostlou zástavbou na parcele. V jistém odstupu od obytného domu stojí vždy stodola a v případě větších usedlostí i kolna nebo samostatný výměnek v podobě malé chalupy (čp. 2, 14, 21). Tradiční roubené domy se donedávna dochovaly ve vsi jen ve dvou exemplářích (če. 1, čp. 21), a to v pozdějších stavebních úpravách z devatenáctého století. Minimální domek čp. 21 měl štít bedněný z překládaných prken, uprostřed jedno šestitabulkové okénko kryté šindelovou stříškou a pod vrcholovou valbičkou dva kruhové větrací otvory. K typickým znakům patřila i rybinová vazba roubení a tesařsky zdobená zhlaví stropnic nad zápražím. S drsnými klimatickými podmínkami se majitelé vyrovnali „zabalením“ domu v obedněných přístavcích na zápražích a plným obedněním zadní štítové strany. Prvním celozděným domem v klasicistním duchu byl zřejmě hostinec čp. 23¹⁸⁰ přestavěný mezi

lety 1835–1849. Kromě typické hmoty domu je výrazným znakem mohutná profilovaná římsa. Tradiční ukázkou celozděného domu stále s tradičními znaky místní architektury v podobě vysoké střechy s námětky, nasazené na profilované římsce, je dům usedlosti čp. 2 doplněný zachovanou obdélnou celoroubenou stodolou z doby před rokem 1816. Usedlosti, přestavované v druhé polovině 19. století do zděné podoby, pak často upřednostňují racionalizaci svého tvaru do podoby dvojstranného nebo trojstranného otevřeného a průjezdného dvora, přičemž výměnky zůstávají jako samostatné objekty (čp. 2). Tento trend, pokračující až do první poloviny 20. století, dokumentuje usedlost čp. 7, jejíž obytný dům byl do současné hmoty vystavěný v první třetině 20. století a pilířová stodola s dřevěnou výplní a sedlovou střechou byla upravená v druhé polovině 19. století. V důsledku zániku některých staveb i celých usedlostí v průběhu 20. století a vzniku novostaveb je současná struktura sídla torzovitá.

¹⁸⁰ Registr ČV.

4. Dům č. 1 smíšené konstrukce s roubenou světnicí a dřevěným štítem je příkladem tradičního objektu ještě ze závěru 18. století. Před rokem 1798 dům patřil ševci Brixovi, od roku 1824 domkáři Häuslerovi, který je k roku 1869 uváděn již jako přadlák a obchodník. Domek s ním obývali i tkadlec a zámečnický tovaryš. (Registr ČV)

5. Zděný klasicistní dům čp. 23 byl v charakteristické hmotě postaven mezi lety 1839–1849. Po roce 1897 byl při zachování dispozice provozován jako Seifertův hostinec. Z původního členění fasády se zachovala jen výrazná profilovaná římsa. (Registr ČV)

6. Zděný klasicistní dům čp. 2 byl vystavěn na místě starší spalně/roubené usedlosti po roce 1849, přesto zachovává tradiční tvar střechy s námětky. Popisné číslo bylo zachyceno již k roku 1771. Před rokem 1798 zde hospodařil bývalý voják, po roce 1800 již místní zemědělci. Nejvíce obyvatel je zachyceno k roku 1869, kdy zde kromě výměnkářky žili také švec, tkadlec, mlynářský pomocník a voják. (Registr ČV)

7. Roubená obdélná stodola u čp. 2 byla postavena již před rokem 1816. Pokrytí stěn šindelem pochází zřejmě z mladšího období.

8. Dům zemědělské usedlosti čp. 7 existoval v nespalné podobě již k roku 1835 za Dominika Umlaufa. Součástí hospodářství byla paralelní dřevěná stodola, přestavěná nebo prodloužená před rokem 1897. Na mapě pozemkového katastru je zachycena prvorepubliková přestavba domu, čemuž odpovídá jeho zděná podoba s půdní nadezdívkou pod sedlovou střechou. Pozdější účelové úpravy poškodily architektonickou hodnotu. (Registr ČV)

Statistické údaje

V lánových rejstřících z let 1675–79 je uvedeno devět usedlostí, z toho jeden mlýn a jedna usedlost bez pozemků.¹⁸¹ V tereziánském katastru bylo zachyceno 10 usedlostí, 5 domkářů a 5 podruhů.¹⁸² Při prvním číslování domů bylo uděleno 21 čísel popisných, souvislá číselná řada začínala na severním okraji intravilánu a pokračovala směrem na jih.¹⁸³ Shodný počet domů byl zapsán v Josefském katastru z roku 1789.¹⁸⁴ Při soupisu stabilního katastru v roce 1835 bylo zachyceno pouze šestnáct čísel popisných, čp. 1–2, 5–17 a 22,¹⁸⁵ protože stavby v Dolní Mlýnici již byly připojeny ke katastru vesnice Březná a k roku 1849 jsou uvedeny zaniklé parcely s čísly popisnými 3 a 4.¹⁸⁶ V průběhu devatenáctého a první poloviny dvacátého století počet domů kolísá mezi 17 a 22. V roce 1970 je zachyceno 14 domů a 63 obyvatel, v roce 2011 se uvádí 15 domů a 25 obyvatel.¹⁸⁷

¹⁸¹ MZA Brno, Lánové rejstříky, D1, sign. 97, dostupné online: <http://www.mza.cz/a8web/a8sl4/?fkod=D%20%20%201&invc=104&dd=1&ddpn=1&usel=0&uan=0> [9.10.2016].

¹⁸² MZA Tereziánský katastr, D4, kn. č. 19-1, fol. 266–270.

¹⁸³ Rekonstruovala Z. Stránská-Vařeková 2016, srov. MZA Brno, Josefský katastr, D6, kn. č. 237. Indikační mapa stabilního katastru, dostupné online: <http://www.mza.cz/indikacniskici/index.php#show:MOR124718350> [8.11.2016].

¹⁸⁴ MZA Brno, Josefský katastr, D6, kn. č. 237.

¹⁸⁵ MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10, fasc. 1247, kt. 1633.

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

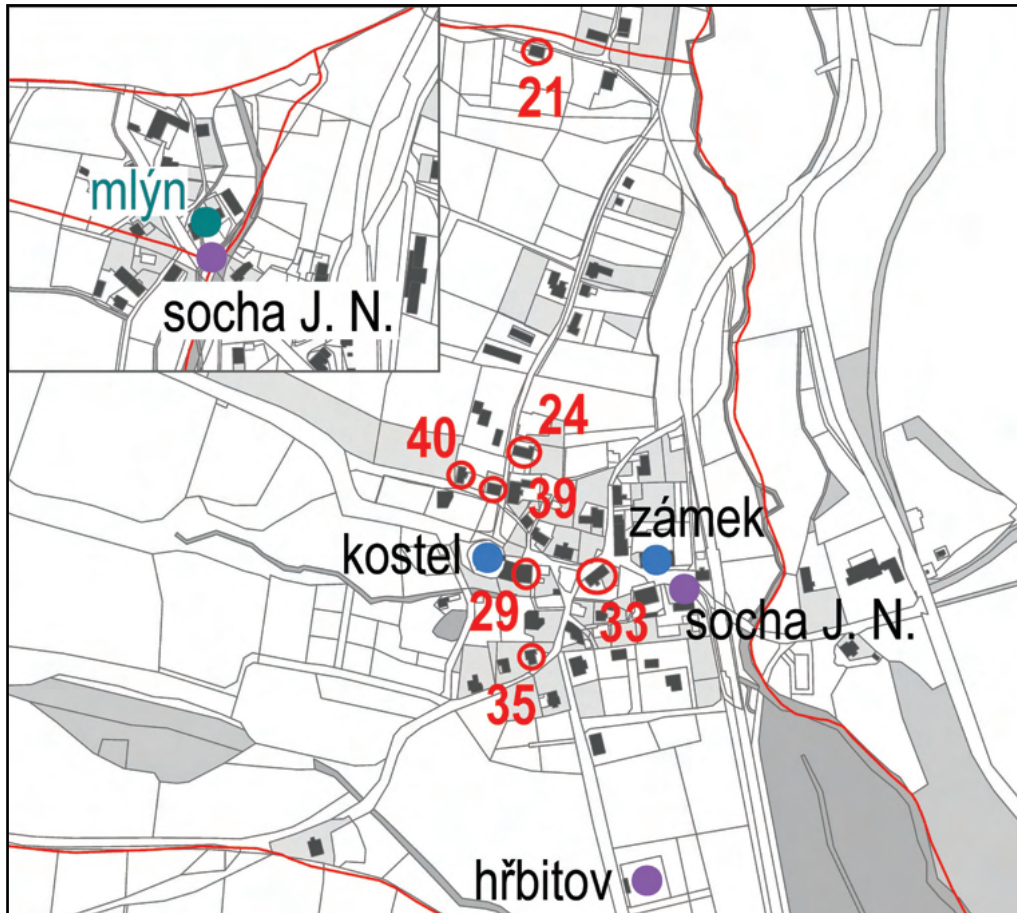
Mlýnský Dvůr (Lenzhof)

- historická země Morava
- katastr Mlýnský Dvůr
- 487 m n. m.

Vesnice Mlýnský Dvůr tvoří jednu ze sedmi osad obce Červená Voda. Leží na úpatí Bukové hory (958 m n. m.) poblíž historické zemské hranice Čech a Moravy, v polovině vzdálenosti mezi obcí Červenou Vodou a městem Štítý.

Novověké sídlo Mlýnský Dvůr bylo jako osada drobných domkářů vysazené v roce

1737 kolem již stojících staveb bývalého svobodného sklářského statku. Tento aspekt se odrazil v atypickém shlukovém půdorysu vesnice. Historický tvar katastru Mlýnského Dvora zahrnuje kromě intravilánu vsi i lesy na úpatí Bukové hory a také netypicky úzký pruh plužiny se skupinou staveb, vsunutý mezi katastru Mlýnice a Červenou a Bílou Vodou.

1. Mlýnský Dvůr, aktuální situační mapa vsi s vyznačením hodnotných objektů.

2. Mlýnský Dvůr, výřez z originální mapy stabilního katastru k roku 1834 zobrazuje shlukové osídlení kolem jádra bývalého svobodného sklářského statku se zámekem a kostelem. Menší výřez zobrazuje oddělenou severní část katastru s areálem nedávno zbořeného mlýna (se dvěma vodními koly) a bývalého zájezdního hostince (červeně značená budova označená praporekem). (ČÚZK)

3. Kostel Narození Panny Marie z let 1770–1776, který nahradil dřevěný lutheránský kostel z roku 1598, je hodnotným příkladem pozdně barokního stavitelství lichtensteinského panství na králickém venkově. Nedávno byla na stěnách presbytáře objevena pozdně barokní výmalba. Renesanční figurální náhrobek je označen erbem Dominika Schürera von Waldheim.

4. Bývalý renesanční zámek Schürerů z Waldheimu, poničený požárem v roce 1840, byl v průběhu 20. století nevhodně upraven zjednodušením fasád, ale v interiéru se zachovaly reprezentativní renesanční klenby. Stavba je pro své historické a architektonické hodnoty kulturní památkou.

5. Barokní svatojánská socha na atypickém štíhlém piliřovém podstavci zdobeném korunovanou kartuší je umístěna naproti zámku.

Jedná se o historické území, kde stály objekty náležející ke sklářskému hutnímu statku (kamenný mlýn, později bělidlo aj.), jež se stalo při vzniku nové vesnice Mlýnický Dvůr součástí jeho katastru.

První zmínka o sledovaném území je datována k roku 1481, kdy jsou uvedeny při zápisu do Desek zemských sklářské hutě. V regionu vzniklo v této době několik provozů, a také též v místech dnešního Mlýnického Dvora založili majitelé sklárny, následně dvůr, mlýn a pilu. Sklárna je uváděna i k roku 1547, kdy patřila k panství Štítý.¹⁸⁸ První známý nájemce je až z roku 1594 Dominik Schürer,¹⁸⁹ jenž byl povýšen do šlechtického stavu a vybudoval

zde renesanční tvrz a luteránský kostel. Sklární fungovaly až do začátku osmnáctého století, kdy jejich činnost definitivně zanikla. V roce 1737 byla zbylá část hutního statku odprodána Lichtensteinům. Rozparcelováním pozemků bývalého sklářského statku vznikla nová vesnice s názvem Mlýnický Dvůr (Lenzhof). Obyvatelé se živili částečně nuzným rolnictvím, částečně zhotovováním plátna, příze, nití a barevných stužek, s nimiž obchodovali.¹⁹⁰

Dominantu a přirozené centrum vesnice tvoří dnes kostel, přestavěný do barokní podoby po roce 1773, a vzhledově poničená patrová, původně renesanční tvrz z roku 1615,

¹⁸⁸ KUČA, Karel, *Města a Městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. 1. díl, s. 490–492.

¹⁸⁹ Dominik Schürer patřil k rozvětvené rodině Schürerů, kteří přišli na Moravu a do Čech ze Saska a založili v Čechách řadu skláren. Dominik se narodil roku 1560 a roku 1581 obdržel od olomouckého biskupa Stanislava II. sklářskou huť ve Velké Kunčici (Kunčice pod Ondřejníkem), kterou později opustil, a Mlýnický statek i sklárny, které byly majitelem Janem Žalkovským osvobozeny od daní. JETMAR, Václav, *Historie obce Červená Voda*, dostupné online: <http://www.cervenavoda.cz/obec-cervena-voda/historie> [10.3.2020].

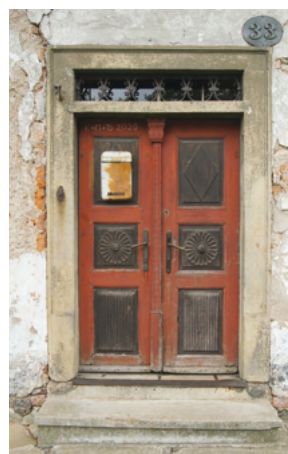
¹⁹⁰ WOLNY, Gregor, *Die MarkgrafschaftMähren, Bd. OlmützerKreis*, Brno 1839, s. 292.

6. Předchůdce domu čp. 35 byl zachycen v roce 1771 prvním okruhem číslování, před rokem 1798 se uvádí koupě domu od vrchnosti. Zděný dům byl postaven v roce 1832 stále s tradičním tvarem střechy s dlouhými námětky a přesahem po obou stranách. (Registr ČV)

7. Budova čp. 39 byla postavena jako škola, ještě v roce 1812 byla ve vlastnictví Náboženského fondu a bydlel zde učitel. Ten je uváděn ještě k roku 1869 spolu s účetním pracujícím v nedaleké továrně na nábytek. Ve 20. století zde bydleli dělníci z textilní fabriky a k roku 1921 byl objekt veden jako obecní chudobinec. (Registr ČV)

8. Popisné číslo 33 bylo zachyceno prvním okruhem číslování k roku 1771. Od roku 1835, kdy je dům zachycen mapou jako zděný a ve stávající velikosti, patřil obchodníkům se smíšeným zbožím. Jeden z mála objektů se zachovanou mansardovou střechou a fragmenty barevného členění starší fasády průčelí. Vstup z ulice je opatřen dekorativními klasicistními dveřmi. (Registr ČV)

barokně rozšířená v první polovině osmnáctého století do podoby zámečku. V prestižní pozici naproti němu je situovaná patrová zděná stavba čp. 6 z poslední třetiny 19. století, která stojí na místě bývalého zámeckého mlýna a dnes je novodobě upravená. Zástavba v Mlýnickém Dvoře vykazuje oproti většině sídel na Králicku nezemědělský charakter staveb, který je dán historickým vývojem a typem sídla. Převažujícím typem zástavby v osmnáctém století byla jistě drobná chalupnická stavení v tradiční hmotě s vysokou sedlovou střechou s dlouhými námětky po obou stranách domu a s předsazeným štítem (čp. 1, 8, 35). S ohledem na rozvoj svobodného dvora a jeho rozkvět se zde mnohem dříve, než v jiném vesnickém prostředí regionu, objevují zděné stavby. Výraznou stavební vrstvou tvoří zděné přízemní domy pozdně barokního typu s mansardovou střechou (čp. 33, 38 zaniklo, 39 bývalá škola v majetku církve), patrně ze závěru osmnáctého století.

Zděné novostavby z 19. století jsou nadále stavěné v tradičních hmotových proporcích starších roubených staveb jako přízemní, s širokým půdorysem a charakteris-

tickou vysokou střechou s výraznými námětky (čp. 24). Starší roubené domy jsou postupně v průběhu devatenáctého a dvacátého století podezdívány a jen tvar střechy prozradí jejich starší historii (čp. 35, 40).

V druhé třetině 19. století se na zděných stavbách začal projevovat vliv klasicistní venkovské architektury. Nejdříve byly dřevěné štíty nahrazeny zděnými, v typickém lichoběžníkovém tvaru členěným okny a střecha sedlového tvaru (již bez námětků) byla symetricky nasazená na výraznou průběžnou korunní římsu. V této době se logicky ztrácí dřívější předsazení štítu, který je buď oddělen jednoduchou římsou, nebo plynule navazuje na hmotu přízemí. Tyto stavby v Mlýnickém Dvoře představují výraznou stavební etapu (čp. 10, 11, 12, 17, 25, 27). Nové domy obdobné hmoty se stavěly zhruba do 70. let 19. století. Klasicistní tvarosloví bylo následně v poslední třetině 19. století nahrazováno reprezentativním historizujícím, převážně neorenesančním stylem (čp. 6, 29). Novostavby mnohdy ztrácely svůj venkovský ráz a přebíraly typologii a stavební konstrukce typické pro městskou architekturu.

9. Dům selské usedlosti čp. 24 byl zachycen prvním okruhem číslování domů v roce 1771, před rokem 1798 byl koupen od vrchnosti. Zděná podoba pochází již z doby před rokem 1835, bedněný štít s kvadrilobickými větráčky a tvar střechy patří k tradičním znakům místních staveb.

10. Předchůdce domu čp. 21 byl zachycen již v roce 1771 prvním okruhem číslování, před rokem 1798 se uvádí koupě domu od vrchnosti. Zděný klasicistní domek na nevelkém hospodářství byl postavený roku 1841 Franzem Langerem na místě staršího objektu. Dům má kromě typické hmoty zachovaný i štít s půlkruhovými okénky po stranách. (Registr ČV)

11. Zděný dům bývalé selské usedlosti čp. 29, v podobě z poslední třetiny devatenáctého století, míval uprostřed štítové stěny portál neorenesančního typu. Byl stavebně upraven před rokem 1897 a sloužil také jako pošta, obchod a řeznictví. (Registr ČV)

Statistické údaje

V roce 1612 jsou u Mlýnického statku zachyceni dva poddaní.¹⁹¹ Při soupisu Tereziánského katastru byla poprvé v celozemských pramenech zapsána vesnice Mlýnický Dvůr (Lentzhof) jako svobodný dvůr, při něm 6 domů bez pozemků a 19 nových staveb bez půdy, to je celkem 25 domkářů.¹⁹² Při prvním číslování domů bylo uděleno zhruba 30 čísel popisných. Okruh začínal na okraji intravilánu u čp. 1, u chalupy domkáře a pokračoval proti směru hodinových ručiček po intravilánu k čp. 12 a přecházelo na enklávu staveb, situovanou v klínu mezi vesnicemi Červená Voda, Bílá Voda a Mlýnice, kde číselná řada pokračovala čísla 13–20. Poté se číslování vrátilo na severní stranu intravilánu a pokračovalo po západním okraji směrem na jih, kde končilo číslem popisným 30.¹⁹³ Okruh prvního číslování je ve vesnici dochován dodnes, ač došlo v průběhu vývoje vesnice k zániku a k drobnému přesunu čísel popisných. V roce 1789 bylo zachyceno 36 domů, z toho dva mlýny (čp. 6 a 20) a panská lesovna (čp. 23).¹⁹⁴ V roce 1835 bylo zapsáno 44 domů.¹⁹⁵ Množství staveb ve vesnici průběžně stoupalo až do počátku 20. století k počtu 58 domů. V roce 1970 zde bylo zachyceno 40 domů a v roce 2011 již 45 domů.¹⁹⁶

¹⁹¹ SEKOTOVÁ, Věra, *Mlýnice jako zvláštní majetkový útvar (1594–1737)*, s. 48.

¹⁹² MZA Brno, Tereziánský katastr, D4, kn. č. 19-1, fol. 271-3.

¹⁹³ Rekonstrukci prvního okruhu číslování provedla Z. Vařeková, 2016 na základě porovnání pramenů: MZA Brno, Josefský katastr, D6, kn. č. 236 a Indikační skici Stabílního katastru, dostupné online: <http://www.mza.cz/indikacniskici/index.php#show:MOR124818350> [9.8.2016].

¹⁹⁴ MZA Brno, Josefský katastr, D6, kn. č. 236.

¹⁹⁵ NA Praha, Duplikát stabílního katastru, kn. č. 1726, inv. č. 3902, 3903.

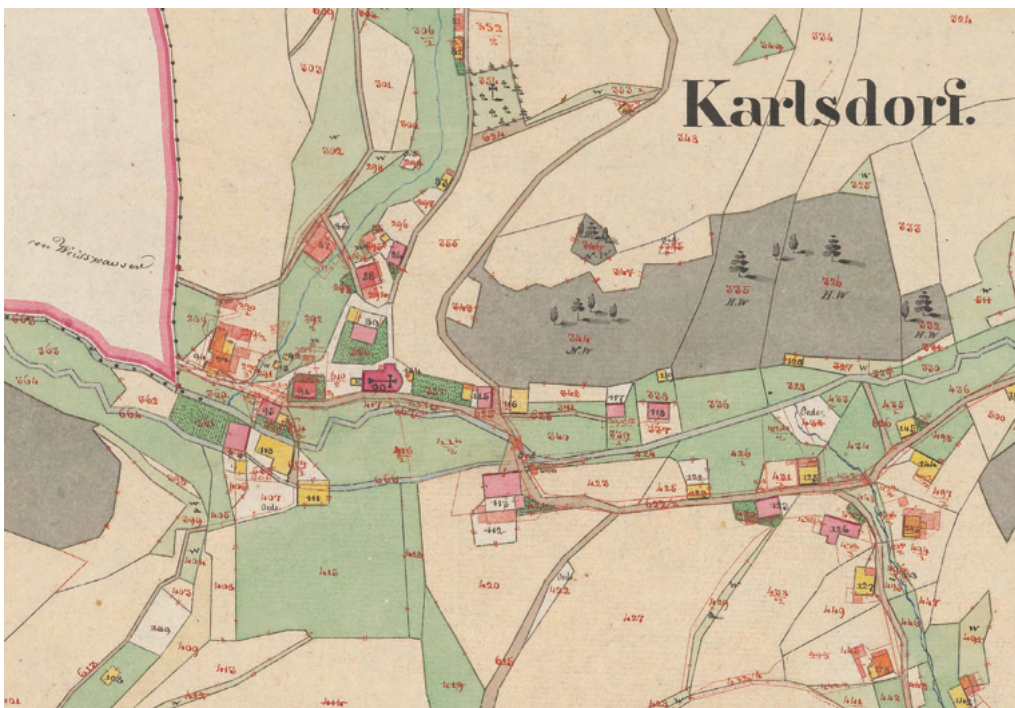
¹⁹⁶ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011*, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Moravský Karlov (Mährisch Karlsdorf)

- historická země Morava
- katastr Moravský Karlov
- cca 530–650 m n. m.

Vesnice Moravský Karlov leží jihovýchodně od Červené Vody na odbočce z hlavní silnice Praha–Ostrava. Je rozložena v údolí na horním toku říčky Březné, pramenící pod vrcholem Jeřábu (1003 m n. m.), nejvyšší hory Hanušovické vrchoviny. Z jihu údolí vymezuje vrch Spálenisko (746 m n. m.), ze severu částečně Křížová hora (735 m n. m.) s Dvorským vrchem (650 m n. m.) a zejména jihozápadní svahy masivu Jeřáb se stejnojmenným přírodním parkem.

Vesnice v hlubokém horském údolí má převážně záhumenicový charakter a je navlečena na místní vodoteče. Severní část katastru, stoupající podél potoka, zřejmě mladšího vysazení, byla pravidelně rozparcelovaná do úzkých pruhů polností, které volně pokračují přes cestu až k hranici katastru, na rozdíl od staršího údolního lánového systému, kde pruh polností navazuje za usedlostí a před usedlostí končí vodotečí. Nejvýše položená chalupnická část katastru po 2. světové

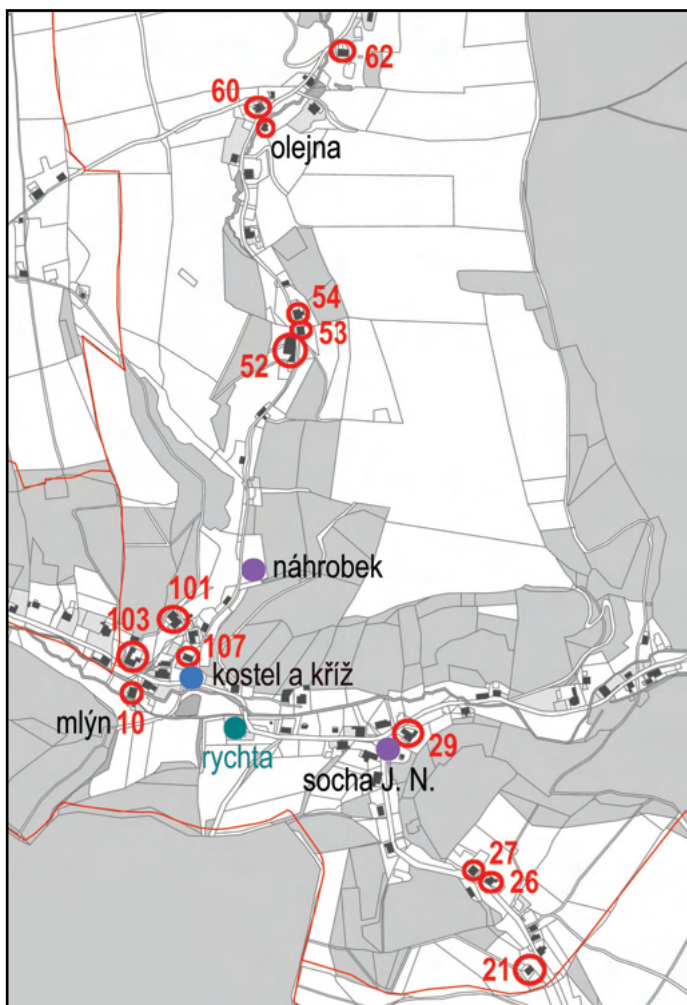

1. Výřez originální mapy stabilního katastru s centrem obce Moravský Karlov. Kromě kostela a fary severně od něj je zachycen mlýn se dvěma složenými a východně od něj při odbočce náhonu velká budova staré rychny. Korekce v mapě zobrazují úpravy komunikací a postupnou přestavbu dřevěných budov do nespalné podoby v 2. polovině 19. století. (ČÚZK)

válce zanikla a byla pohlcena lesem. Ve styku obou údolí se kolem kostela, fary a rychty postupně vytvořilo lokální centrum s významnými zděnými budovami.

Ves byla založena až kolem roku 1630 na tehdejších moravském panství Štítý, které po třicetileté válce převzali Lichtensteinové.¹⁹⁷ Lokalita za dobu své existence vystřídala dvě

panství a po zániku patrimoniální správy postupně několik okresů, a dokonce i zemskou příslušnost.¹⁹⁸ V roce 1786 zde byla založena lokálie (fara), později s kostelem a školou. Před polovinou 19. století stály ve vsi vrchnostenská myslivna, dědičná rychta s bělidlem, jeden vodní a větrný mlýn a panská pila. Obyvatelé pěstovali len a zabývali se přadláctvím,

2. Aktuální situační mapa vsi Moravský Karlov s vyznačením hodnotných objektů a kamenosochařských děl. Zeleně je vyznačena poloha zaniklé rychty.

¹⁹⁷ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 1. díl, s. 491.

¹⁹⁸ Původně panství Štítý, 1751 panství Ruda nad Moravou; 1848 panství Ruda nad Moravou – Mlýnice, 1850 okr. Štítý, 1868 okr. Zábřeh. Od roku 1960 po posunu hranice Čech a Moravy připadla do Čech.

3. Moravský Karlov, centrum obce, pohled od jihu s Dvorským vrchem v pozadí. Vlevo barokní mlýn s mansardovou střechou. Zdejší mlynář Franz Josef Prims, uváděný před rokem 1798, byl zároveň rychtářem v čp. 13. (Registr ČV)

bělením, výrobou kartáčů, stuh a příže, s nimiž obchodovali a pro místní potřebu zde byli i hrnčíři, tkalci a krejčí.¹⁹⁹ Centrum bylo v závěru 19. století doplněno patrovou školou a obchodem. Po dobu 2. světové války v letech 1938–1945 se ves stala součástí německého záboru Sudet. Od roku 1960 je ves na základě veřejného hlasování po posunu zemské hranice součástí obce Červená Voda v okrese Ústí nad Orlicí.

Stavební dominantou v centru vsi je klasicistní kostel Sv. Josefa Kalasánského z roku 1793.²⁰⁰ Z jednododní stavby se segmentovým závěrem se nejvíce uplatňuje věž v průčelí s typickou cibulovou bání. K nejstarším zděným stavbám patří také pozdně barokní fara čp. 107 s výraznou mansardovou střechou a patrový mlýn čp. 10. Kulturní památkou je kromě kostela i klasicistní kamenný kříž z roku 1801, oblíbeného typu na vysokém piedestalu s reliéfní výzdobou, a další kříže podobného typu se zachovaly u čp. 62 a čp. 33 (z roku 1822). Nelze opominout umělecky významný

empírový náhrobek Terezie Urbatschek (pravděpodobně z rodiny zdejšího rychtáře) z roku 1831 na hřbitově, doprovázený dvojicí soch plaček.

V zaniklé svažitě nejsevernější části pod lesem, rozložené po obou stranách travnaté mělké nivy meandrujícího potoka, byly v nepravidelné řadě volně rozestavěny na výrazných podezdívkách převážně obílené roubené chalupy pobité šindelem. Do současnosti se ve vsi zachovaly převážně chalupnické usedlosti volně uspořádané v závislosti na terénu, kde samostatné chalupy zahrnují pod jednou střechou i skromné hospodářské zázemí. Nejstarší zachovanou vrstvu roubených či poloroubených domů reprezentují chalupy s kompaktní hmotou na širokém půdorysu, opatřené vysokou sedlovou střechou s dlouhými námětky. Mají předsazené svíse bedněné štíty, někdy s valbičkou ve vrcholu, členěné okénkem a drobnými větracími otvory. Tento typ domků, užívaných kromě bydlení i k domácí výrobě (např. kartáčů), zastupují

¹⁹⁹ WOLNY, Gregor, *Die Markgrafschaft Mähren*, s. 288–289.

²⁰⁰ POCHE, Emanuel, ed. a kol., *Umělecké památky Čech*, 4. díl, T-Ž, Praha 1982, s. 462.

4. Bývalá erbovní rychta čp. 13, sloužící také jako hostinec (koncese doložena od roku 1881). Největší obytná stavba ve vsi, již před roku 1839 označena jako nespalná, s mohutnou střechou a bedněným štítem byla zapojena do menšího dvora, přístupného zděnou branou. Zanikla při přestavbě ve 20. století. (Archiv obce Červená Voda)

např. čp. 8, 51, nebo dům čp. 21, v jehož rozměrné světnici krátce před 2. světovou válkou fungovala česká menšinová škola.²⁰¹ Ustálená trojdílná dispozice s roubeným obytným dílem o jednom nebo častěji dvou traktech měla uprostřed průchozí chodbovou síň a v zadním dílu také stáj.

Nejhodnotnějším zástupcem popsaného typu je dům čp. 29, tvořený dvěma křídly na půdorysu L. Přízemní podélně orientovaný roubený dům s oboustranně obytnou prostornou dispozicí doplňuje kolmé křídlo s bedněnou boční pavlačí, zasazené níže do svahu na vysokém zděném přízemí. Jeho střecha je atypicky výrazně předsazená před průčelí a roubení i štít pokrývá šindel. Toto ojedinělé uspořádání, vzniklé zřejmě přístavbou, nemá ve vsi obdoby. Vedle stával roubený hostinec, který sloužil i jako poštovní a telegrafní úřad. Prostředí těchto staveb u odbočky na Písařov dotváří klasicistní socha

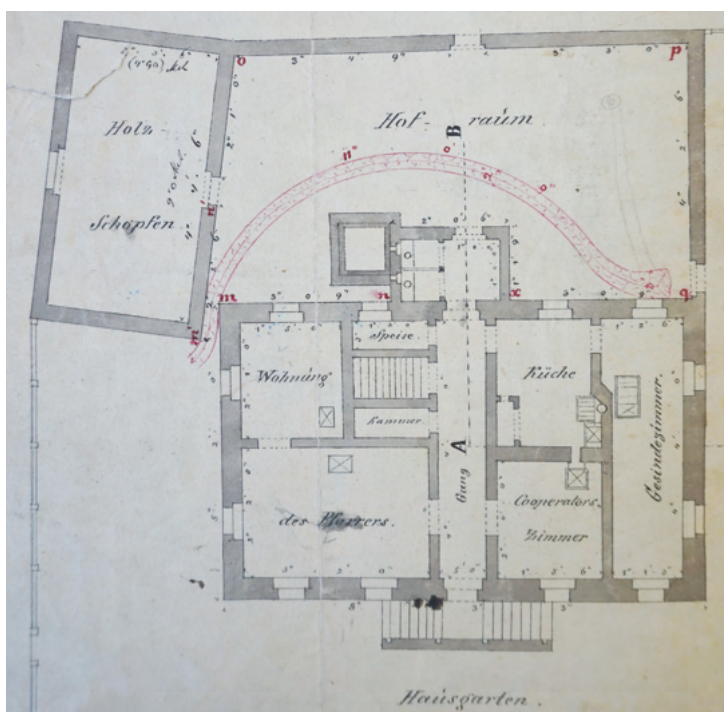
sv. Jana Nepomuckého, stojící tradičně poblíž zaniklého mostku.

Stejný starší typ domu, s patrně již předzděným roubením, představují např. čp. 26 a 27. V podobné hmotě se zachovaly i domy čp. 47 (bývalé řeznictví) nebo čp. 108,²⁰² které byly zřejmě od počátku zděné, nebo dům čp. 49 z roku 1852. Objekt byl donedávna zachovaný v autentické podobě s profilací římsy i originálními dveřmi s typickými motivy diamantů a segmentovým, paprscitě děleným nadsvětlíkem.²⁰³ Z některých staveb po novodobé rekonstrukci už jejich stáří dokládají jen ojedinělé autentické detaily, např. bohatě zdobené vstupní dveře s klasicistními motivy vějířů, diamantu či rozet, v kamenném ostění (čp. 32). Střechy o něco mladšího typu, odpovídající období kolem poloviny 19. století, mají nižší sklon a běžně i drobnou polovalbu (např. čp. 140, 58, 119, č. 1). Nejdelší doložené osídlení místa jedním selským rodem

²⁰¹ SOKA Šumperk, Finanční úřad říšský, inv. č. 179, fasc. 95, stavební plány Moravský Karlov.

²⁰² K roku 1857 zde bydlel faktor Peter Effenberger a na počátku 20. století zde byl obchod s přízí. Registr ČV.

²⁰³ Portál je označen iniciálami stavebníka Ferdinanada Bühna, k roku 1857 je zde uváděn obchod s přízí. Registr ČV.

5. Bývalá fara čp. 107 s památkově chráněným klasicistním kamenným křížem. Stav před rokem 1900 zachycuje plán z roku 1873, kde v ohrazeném farním dvoře stojí i zděná kolna na dřevo. Přehledná dispozice s centrální průchozí chodbou oddělovala byt faráře a obslužnou část s místností farního kooperátora, kuchyní a prostorem pro služebnictvo. (SOKA Šumperk)

6. Roubený dům čp. 29, typově tradiční, uváděný již od roku 1792 v rodině Nowaků. Ojedinelé hmotové seskupení chalupy s oboustranně obytnou dispozicí a s bočním obytným křídlem zasazeným kolmo do svahu vzniklo zřejmě přístavbou, pronajímanou od 2. poloviny 19. století mj. řezníkovi. K roku 1869 zde byl obchod s nitěmi a žil zde i kartáčnícký dělník, brusič a pomocný řezník. Roubení donedávna chránila buď hliněná omítka, nebo šindelové pobití. (Registr ČV)

7. Omítnutý roubený dům sedláka čp. 21, postavený na okraji lánu nad strží s potokem. Charakteristická je trojdílná dispozice a široké průčelí s více okny (velké světnice jsou časté v oblastech s domácí tkalcovskou výrobou na stavech), vysoká střecha s lehce přesazeným bedněným štítem a valbičkou ve vrcholu. Za první republiky zde krátce působila česká menšinová škola. (SOKA Šumperk)

8. Zděný dům čp. 54, v místě staršího roubeného statku, zmiňovaného již k roku 1762, je novostavbou z období historismu, projektovanou školeným stavitelem reflektujícím dobové technické znalosti a neorenesanční styl publikovaný do detailů ve vzornících či učebnicích architektury. Stodola v pozadí je pozdně klasicistní, z 2. poloviny 19. století.

se uvádí u domu čp. 52 (1768–1945 rod Baerů), postaveného v nynější podobě roku 1807. Zřízení dřevěného vstupního portálu mohlo souviset až se zřízením obchodu Floriána Bauera s přízí a stuhami na počátku 20. století.²⁰⁴ Jednou z mála zachovaných usedlostí na Horním Karlově je čtyřboký dvůr čp. 60, který byl postaven na místě starších spalných staveb ve 2. polovině 19. století. Zachoval se v historické hmotě s polovalbovými střechami, včetně neorenesančního portálu s historizujícími dveřmi a dvojitou sloupkovou klapačkou. Příslušenstvím usedlosti byl i výrobní objekt na vodní pohon, umístěný na louce v dřevěné obedněné stavbě nad potokem. Jde o olejnu²⁰⁵ včetně technologického vybavení, v rámci kraje ojediněle zachovanou.

Z popsaného typu obytných staveb se vymykají jednotlivé větší zděné budovy, stylově vycházející z klasicismu, jejichž prvotní podobu již spíše tušíme. Např. rekonstruovaný

dům čp. 5 s mansardovou, dříve šindelovou střechou a zděnými štíty připomíná dobu svého vzniku kolem roku 1800 už jen profilací korunní římsy, drobnými vikýřky a komínem s tradiční kamennou hlavicí.

Stodoly stávaly obvykle samostatně. Příklad dřevěné stodoly se strmou střechou staršího typu se zachoval u čp. 62. Poměrně velká obdélná stavba kombinující roubené a bedněné stěny využila polohu ve svahu pro částečné patrové řešení (podobně např. velká dřevěná stodola u čp. 60 nebo č. 1).

Mladší stavební vrstvu zastupují zděné stavby z 2. poloviny 19. století, ovlivněné obecně rozšířeným historismem. Kromě obecné školy čp. 106 a patrového obchodu se smíšeným zbožím čp. 102, jehož vstupní portál náleží k oblíbenému králickému typu s římsou na ankonách, se historismus uplatnil i na zděných obytných stavbách. K nim patří např. usedlost starosty čp. 101, původně

²⁰⁴ Registr ČV.

²⁰⁵ Kreuzigerův mlýn – olejna k lisování lněného oleje byla provozována v roce 1930 jako přírůdek ke kartácké výrobě. Registr ČV.

9. Dům starosty Eduarda Klennera, patrně ze závěru 19. století, má ještě pozdně klasicistní prvky mohutné římsy, nárožní bosáže a přísné symetrie průčelí, avšak architektura podkrovní světničky je už poplatná historismu. Výrazně se uplatňuje i střeška krytá břidlicovými šablonami. Objekt byl po roce 1934 zvýšen o patro v nové mansardové střeše. (Archiv obce Červená Voda)

10. Olejna u čp. 60, výrobní objekt na vodní pohon z konce 19. století, se zachovaným technologickým vybavením. Bedněná stavba rámové konstrukce obsahuje olejnickou dílnu propojenou transmisemi a řemenicemi s vodním kolem v koncové lednici a v přístavku stoupu na drcení olejnatých semen. (Dokumentace průmyslového dědictví, NPÚ 2011)

11. Horní Karlov, nedávno zbořená částečně roubená stodola usedlosti čp. 62, přistavěná kolem poloviny 19. století u starší chalupy. Provedení strmé sedlové střechy s valbičkou ve vrcholu a přesazeným bedněným štítem s trojicí větracích okének je ještě silně tradiční, patrová část měla zřejmě již typově mladší rámovou konstrukci s bedněním. Čelní stěnu chránilo šindelové pobití a později včetně štítu eternitové šablony.

klasicistní s běžným trojúhelným štítem a zděnou vikýřovou světničkou nad vstupem, která byla do nynější podoby s mansardovou střechou upravena až ve 30. letech 20. století.²⁰⁶ Jiným příkladem je zděná usedlost čp. 103 (bylo zde i bělidlo a později obchod)²⁰⁷ se čtyřbokým dvorem, kde vliv historismu je patrný nejen v členění fasád, ale oblibu dekorativního řešení dokumentuje i motiv vlysu s terakotovými rozetami i skladba cihelných výplní oken stodoly. Malebné seskupení domu čp. 54²⁰⁸ se stodolou, stojící v místech starší spalné usedlosti, také dobře reprezentuje druhou polovinu 19. století, kdy fungovala

přidružená kartáčnická výroba. Z prvotní podoby bývalého zájezdního hostince čp. 57 se kromě hmoty se střešním vikýřem mnoho nezachovalo. Na pomezí historismu a secese můžeme zařadit hájovny čp. 125 z roku 1913 a čp. 40,²⁰⁹ typu menší vily v hospodářském dvoře, s cennými detaily řezbářské výzdoby římsy a konzol. Tradiionalistické motivy se uplatnily na nynějším penzionu čp. 50, který spadá spíše do období meziválečné moderny. Příkladem střízlivé, vhodně začleněné stavby z předválečného období je čp. 43 nebo čp. 129, s geometricky stylizovanou fasádou a dřevěnou prosklenou verandou.

²⁰⁶ SOKA Šumperk, Finanční úřad říšský, inv. č. 179, fasc. 95, stavební plány Moravský Karlov.

²⁰⁷ Registr ČV.

²⁰⁸ Registr ČV.

²⁰⁹ Bývalá usedlost se stala počátkem 20. století sídlem hajných Knížecího lesního úřadu v Rudě. Registr ČV.

12. Zaniklý „horní konec“ vsi při cestě do Šanova, v současnosti pohlcený lesem. Nedatované historické foto zobrazuje na hraně údolí východně nad potokem řadu roubených obílených nebo omítaných chalup (existujících již před rokem 1839) s dřevěnými nebo šindelem pobítymi štíty a poměrně malými okny. (Archiv obce Červená Voda)

Statistické údaje

Urbář k roku 1676 zachycuje 22 zahradníků a 7 chalupníků.²¹⁰ Tereziánský katastr k roku 1757 uvádí 73 chalupníků.²¹¹ První okruh číslování je ve vesnici dochován, začínal na západním okraji zástavby čp. 1 při cestě do Červené Vody a pokračoval východním směrem po jižní straně intravilánu až k cestě na Písařov, odkud pokračuje k jihu podél silnice k čp. 21 a od protějšího čp. 23 se vrací opět k severu podél silnice k čp. 29. Dále pokračuje k východu na okraj zástavby k čp. 35, odkud se vrací po severní straně intravilánu k čp. 47 a odtud pokračuje po východní straně intravilánu k čp. 86. Uděleno bylo zhruba 90 čísel popisných.²¹² K roku 1787 je v Josefském katastru zachyceno 108 domů.²¹³ V duplikátu stabilního katastru k roku 1835 se uvádí 120 domů.²¹⁴ Největší počet obyvatel byl zaznamenán v 60. letech 19. století, 1229 obyvatel a 120 domů. Poté začal počet obyvatel klesat, i když domů přibývalo. V roce 1921 bylo ve vesnici evidováno 140 domů a 746 obyvatel. Výrazný úbytek obyvatel přichází po 2. světové válce. V roce 1970 je zachyceno ve vesnici pouze 41 domů a 155 obyvatel, k roku 2011 je evidováno 56 domů a 74 obyvatel.²¹⁵

²¹⁰ MZA Brno, G 371, Opisy moravských urbářů, Ruda nad Moravou 1676, inv. č. 437, kn. č. 9, dostupné online: <http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/g371/docs/G0371-437.htm> [12.1.2022].

²¹¹ RADIMSKÝ, Jiří – TRANTÍREK, Miroslav, *Tereziánský katastr moravský*, s. 113.

²¹² Rekonstruovala Pochmanová, 2022. Srov. MZA Brno, Josefský katastr, D6, kt. 226. MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10, fasc. 965, kt. 1256. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1389> [12.1.2022].

²¹³ MZA Brno, Josefský katastr, D6, kt. 226.

²¹⁴ MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10, fasc. 965, kt. 1256.

²¹⁵ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

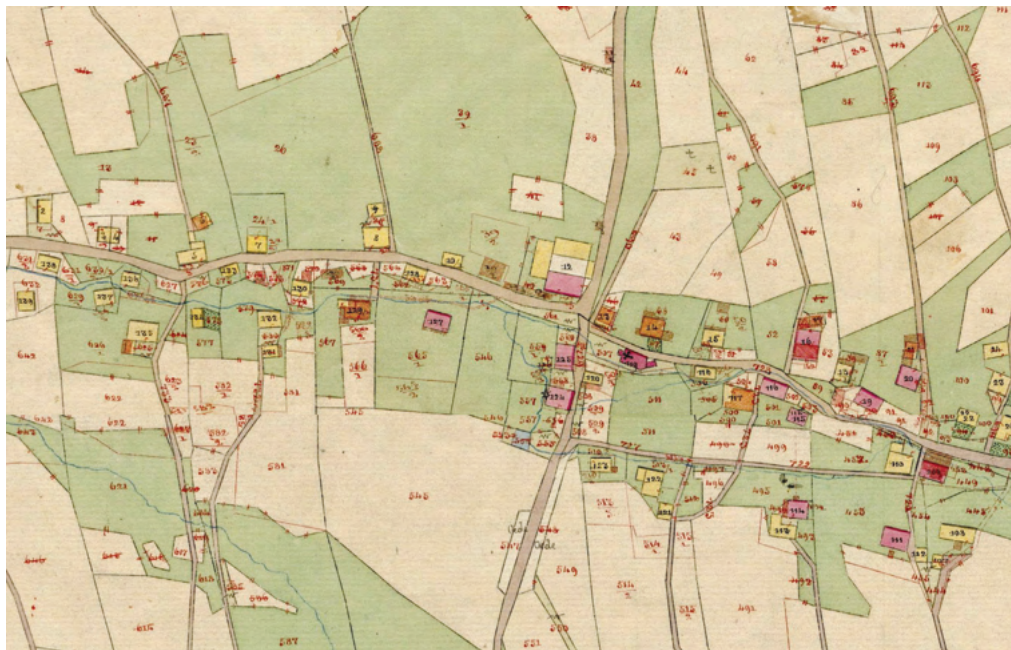
Šanov (Schönau)

- historická země Morava
- katastr Šanov u Červené Vody
- cca 550–650 m n. m.

Osada Šanov leží severovýchodně od Červené Vody v údolí sevřeném svahy vrchů Kamenáč (729 m n. m.) a Luzný (720 m n. m.) na obou březích Šanovského potoka, který pramení na okraji katastru na úpatí masivu Jeřábu (1003 m n. m.). Hlavní údolní komunikace je slepou odbočkou z okresní silnice spojující Červenou Vodu a Králíky, vedoucí dále k zemské hranici s Polskem. Severně od Šanova probíhala historická moravsko-česká zemská hranice.

Šanov je typickou údolní lánovou vesnicí, vysazenou na březích meandrujícího

potoka, v jehož ose vede páteřní komunikace. Na západě má terén charakter mělkého širšího úvalu, kdežto směrem k východu se údolí zužuje a stoupá strměji. Lokální historické propojení, které vesnici kříží přibližně uprostřed, směřovalo do center sousedních vsí a dále na Králíky. Na tomto křížení vznikl v Šanově koncem 18. století filiální kostel, jehož věž je jedinou dominantou vsi. Opodál stála jediná velká usedlost, bývalá rychta čp. 77.²¹⁶ Zástavba dříve stoupala podél potoka téměř až k jeho pramenům. Podstatná část staveb ve vsi po vysídlení německého obyvatelstva

1. Výřez originální mapy stabilního katastru s centrem vsi Šanov. Zachycuje silnici podél potoka a křižovatku ve směru na okolní vsi. U ní je zakreslena rychta a šikmo naproti kostel. (ČÚZK)

²¹⁶ Bývalá rychta (stávala na volné st. p. č. 12) byla nejstarší písemně doloženou stavbou v Šanově, (gruntovní kniha k roku 1580), po požáru v roce 1959 byla usedlost zbořena v roce 1973 a zachovala se z ní jen barokní socha sv. Jana Nepomuckého. Registr ČV.

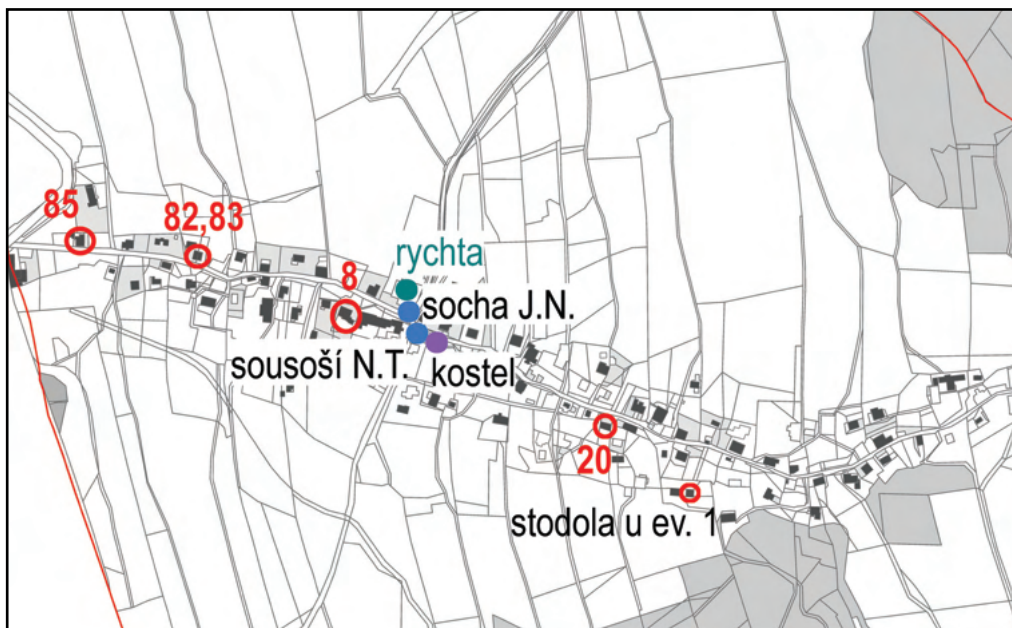
v 2. polovině 20. století zanikla a v nejstrmější části nebyla nikdy obnovena.

Vesnice Šanov je písemně doložena v polovině 14. století a souvisí s velkou kolonizací pohraničí Moravy vlastněného Šternberky.²¹⁷ Nejstarší věrohodný zápis o vesnici pochází z roku 1556, z popisu Štíteckého panství.²¹⁸ Vesnice po dobu své existence náležela postupně k několika moravským panstvím²¹⁹ a po zániku patrimoniální správy postupně pod několik okresů.²²⁰ Před polovinou 19. století²²¹ zde byl filiální kostel, škola, dědičná rychta a bělidla. Obyvatelé se zabývali výrobou a prodejem barevných stuh a kartáčů. Po dobu 2. světové války v letech 1938–1945 se ves stala součástí německého záboru Sudet. Od roku 1949 po změně zemské hranice byl

již český Šanov přiřčen pod obec Červenou Vodu v okrese Ústí nad Orlicí, s níž ho pojila společná historie a farnost.

Stavební dominantou vesnice je od roku 1794 nevelký klasicistní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Dobu kolem roku 1800 připomínají jediné dvě kulturní památky: sosoší Nejsvětější Trojice před kostelem a socha sv. Jana Nepomuckého.

Ve vsi dnes převažuje rekreační bydlení v druhotně upravených zděných nebo poloroubených chalupách, odrážejících stavební vývoj od počátku 19. století. Jediným dochovaným zástupcem chalupy starší roubené vrstvy je patrně dům čp. 85, jehož široká obdélná hmota o čtyřech oknech v průčelí, s typickou vysokou sedlovou střechou

2. Aktuální situační mapa vsi Šanov s vyznačením hodnotných objektů a kamenosochařských děl. Kromě kostela a dvou památkově chráněných soch je vyznačena také zaniklá rychta.

²¹⁷ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 1. díl, s. 491, 492.

²¹⁸ MUSIL, František, Červená Voda za feudalismu, *Červenovodský zpravodaj*, č. 32, 1995, s. 3.

²¹⁹ 1596 panství Mlýnický Dvůr, 1598 panství Štítý, 1751 panství Ruda nad Moravou.

²²⁰ 1850 okr. Štítý, 1868 okr. Zábřeh, 1949 okr. Ústí nad Orlicí.

²²¹ WOLNY, Gregor, *Die MarkgrafschaftMähren*, s. 290.

3. Socha sv. Jana je jediným pozůstatkem šanovské rychty, v jejímž nároží bývala zazděná. Rychta v pozdně barokní podobě byla nejvýznamnější a největší zděnou usedlostí ve vsi. Dědiční rychtáři z rodu Diemuthů a později Bůhnů zde působili do roku 1852, kdy byli nahrazeni úřadem starosty, který převzal do roku 1878 další z generace Bůhnů. (Archiv Waldkreiburg, Registr ČV)

s dlouhými námětky a dříve šindelovou krytinou, byla později rozšířená o přístavky do dvora. Trojdílná dispozice má místo tradičního třetího hospodářského dílu obytnou komoru. Podle zachovaného ozdobného tesařského zakončení stropnic nad zápražím může dům pocházet již z 2. poloviny 18. století. K podobnému tradičnímu typu domů se smíšenou konstrukcí obvodových stěn z doby před rokem 1835 patří stavby čp. 13, čp. 75, če. 5.

Vrstva zděných klasicistních domů je zastoupena početněji. Tyto objekty mají sedlové střechy s nižším sklonem, obvykle s polovalbou nad štítem, který bývá nejčastěji bedněný, jako u čp. 8, 20, 23, 82, 97 a u nedávno zbořeného hostince čp. 102 z roku 1821. Štít zděný z cihel měl nedávno zbořený dům 17. Mezi domy s obvyklou trojdílnou dispozicí, jejíž třetí díl je hospodářský, se objevují i dispozice oboustranně obytné, s dvojicí komínů po stranách síně. Ojedinele se zde zachovaly komíny s kamennou hlavicí s půlkruhovými

4. Klasicistní kostel Nanebevzetí Panny Marie, umístěný poblíž rychty na úzkém pozemku mezi silnicí a potokem, měl dříve střechu krytou dřevěným šindelem. Foto po nedávné opravě.

průdchy do čtyř stran. Velký počet domů byl již v meziválečném a poválečném období 20. století modernizován, ale hmota střechy a další znaky zůstaly zachovány. Typickým příkladem klasicistní vrchnostenské stavby je dům čp. 31, vybavený i stylovými znaky jako jsou široké kvádrované nárožní liseny, profilovaná zděná římsa a zejména neorenesanční pískovcový portál s nadpražní římsou na volutových konzolách, opatřený ve vlysu vročením 1862. Naopak nejjednodušší domkářský typ dvojdomku na minimální parcele představují domy čp. 82 a 83, dispozičně stranově převrácené, se zápražím na volné straně, oddělené úzkou soutkou.

Stavební změny po polovině 19. století se omezily nejčastěji na modernizace stojících objektů a v případech zděných staveb také změnou estetiky reflektující obecně rozšířený historismus (např. fasáda čp. 23). Nejspíše právě od 2. poloviny 19. století až do 1. třetiny 20. století se u některých usedlostí objevují velké dřevěné obdélné stodoly rámové konstrukce s bedněnými stěnami a sedlovými střechami, někdy využívající i vysokou podezdívku ve svahu k víceúrovňovému řešení

5. Barokní sousoší Nejsvětější Trojice (vrcholová část) v ikonografickém pojetí Gnadenstuhl, oblíbeném zejména v německojazyčné oblasti.

6. Dům čp. 85 je zástupcem nejstarší dochované vrstvy tradičních jednotných roubených domů ve vsi, číslo bylo přiděleno roku 1771. Asymetrická silueta vznikla postupným rozšířením. K typickým znakům patří bedněné štíty, obkládané později šindelem nebo eternitem. V detailu štítu je vidět trojúhelníková jizva po odstranění kukličky nad kdysi menším osově umístěným oknem. Dům postavený na bývalém rychtářském gruntu později sloužil jako obchod s přízí a domácká kartáčníká výroba. (Registr ČV)

7. Šanov čp. 17. Příklad zděného klasicistního domu selské usedlosti s typickými půlkruhovými okénky ve zděném štítu. Kromě sedláků a výměnkářů zde příležitostně žili i tkalci nebo kartáčnický dělník. K roku 1921 je uveden zemědělec Josef Pfeffer, který byl v letech 1921–1927 starostou. (Registr ČV)

(např. če. 2, čp. 17 a 63). Současně přežívá ale i starší typ bedněné stodoly s klasicistním typem střechy s valbičkou a šindelovým štítem, případně i šindelovými stěnami (če. 1, čp. 4, 74, 79).

Významnou novostavbou období historismu z 80. let 19. století byla škola čp. 106, jednopatrová bloková budova s nízkou sedlovou střechou a pravidelnou strohou fasádou, v níž se uplatňoval jako typický regionální prvek neorenesanční portál s nadpražní římsou na konzolách. Současně vedle školy vznikl zděný hostinec čp. 67,²²² který svojí hmotou s vysokou střechou připomínal klasicistní stavby, včetně uplatnění typického portálu, avšak provedení fasády a zejména zděného podkrovního vikýře již mělo zřetelné znaky historismu. Hostinec měl v podkroví bočního křídla taneční sál s navazující terasou. Původní

8. Šanov, portál domu čp. 31, lokálně oblíbeného typu, s vročením 1862, kdy bylo někdejší dřevěné domkářské obydlí přestavěné na barvírnu Ignaze Wintera. V letech 1910 a 1921 uvádí sčítací operáty převážně kartáčnické dělníky. (Registr ČV)

²²² Více in: SVOBODOVÁ, Jitka – STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Venkovské hostince na Králicku. *Vlastivědný věstník Moravský*, 2021, č. 3-4, ročník LXXIII, s. 261–290.

9. Šanov, zděné domkářské chalupy čp. 82 a 83 z 1. třetiny 19. století s tradičními střechami a eternitem pobitými štíty mají nejjednodušší trojdílnou dispozici, obsahující i malý chlév. Obývali je např. stužkař, cihlářští nebo textilní dělníci, domek čp. 82 sloužil také jako obecní pastouška. (Registr ČV)

10. Příklad menší izolované dřevěné stodoly rámové konstrukce s tradiční valbičkou nad štítem pobitým šindelem.

11. Dům čp. 8. Příklad dřevěné verandy kryjící vstup do domu, v originálním dekorativním provedení.

architektura obou zmíněných staveb byla zničena mladšími úpravami.

Stavební konjunktura v první třetině 20. století přinesla i stavby industriálního typu. Pozůstatkem kartáčnické a štětkařské továrny, která vznikla nejprve jako nevelká manufaktura na vodní pohon v těsné blízkosti domu a obchodu majitele, jsou nyní objekty čp. 9 a 14. Továrna Reinholda Höslera byla rozšířena v 1. třetině 20. století na průmyslovou halu, jejíž přestavěné objekty se v centru vsi významně uplatňují dodnes.²²³ K vybavenosti obce patřila od počátku 20. století i hasičská zbrojnice, jejíž architektura nádražního typu používá cihelné prvky jako liseny nebo okenní šambrány.

Starší spalně obytné stavby byly zejména od 1. třetiny 20. století postupně přezdívány pod dochovanou střechou (např. čp. 79), vybavovány novými okny a často i vstupními prosklenými verandami (např. čp. 3, čp. 23, 97). Příkladem kvalitní novostavby z tohoto období je dvojdoměk čp. 119 a 120, v moderním provedení s velkými okny a obytným podkrovím, jenž spojením dvou obytných jednotek v podélné ose pod jednotnou sedlovou střechou vhodně reaguje na historický charakter zástavby. Stavební produkce 2. poloviny 20. století byla poznamenána obdobím stagnace a vylidnění po 2. sv. válce, kdy zanikla řada starších staveb a zbylé stavby byly účellově modernizované (např. čp. 74, 76, 105).

²²³ Více in: SVOBODOVÁ, Jitka – VAŘEKOVÁ, Zuzana, Od horské vsi k průmyslovému městečku. Stavební proměna obce Červená Voda, *Vlastivědný věstník Moravský*, 2017, č. 4, roč. LIX, s. 306–325.

Statistické údaje

Opis urbáře z roku 1656 uvádí 1 rychtáře, 18 sedláků (Bauern) a 14 domkářů (Häusler).²²⁴ O sto let později v Tereziánském katastru je uvedena 1 dědičná rychta, 32 zahradníků a 25 domkářů.²²⁵ Při prvním číslování domů bylo uděleno 85 čísel popisných. Okruh začínal na severozápadním okraji zástavby čp. 1, pokračoval východním směrem podél komunikace až k čp. 44. Odtud se přesunul k čp. 45 a 46 na severní straně intravilánu a vrátil se podél komunikace směrem k západu, kde byl zakončen čp. 85.²²⁶ Tento okruh je částečně patrný dodnes, i když v průběhu vývoje došlo ve větší míře k zániku a k přesunu čísel popisných. Na konci 18. století je pro vesnici zaznamenáno 86 domů.²²⁷ K roku 1835 je zachyceno již 105 domů.²²⁸ Značného počtu obyvatel dosáhla ves v roce 1869, kdy zde žilo 922 lidí ve 105 domech. Nejvyššího počtu domů 118 s 898 obyvateli bylo dosaženo v roce 1900. V roce 1970 je ve vesnici zachyceno 208 obyvatel a 58 domů, k roku 2011 je zaznamenáno 121 obyvatel a 60 domů.²²⁹

²²⁴ MZA Brno, G 371, Opisy moravských urbářů, Ruda nad Moravou 1656, inv. č. 436, kn. č. 9, dostupné online: <http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/g371/docs/G0371-436.htm> [23.2.2022].

²²⁵ MZA Brno, Tereziánský katastr, D4, kn. č. 19-2.

²²⁶ Rekonstruovala Pochmanová, 2022. Srov. MZA Brno, Josefský katastr, D6, sign. 252. MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10, č. pomůcky 2363, sign. 2351. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/3334> [24.2.2022].

²²⁷ MZA Brno, Josefský katastr, D6, sign. 252.

²²⁸ MZA Brno, Duplikát stabilního katastru, D10, č. pomůcky 2363, sign. 2351.

²²⁹ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Dolní Orlice (Nieder Erlitz)

- historická země Čechy
- katastr Dolní Orlice
- cca 545–610 m n. m.

Lokalita je jednou z vesnic tvořících součást obce Červená Voda. Leží mezi Králíky a Červenou Vodou po obou stranách mělkého údolí Tiché Orlice, pramenící na úpatí vrchů Kamenáč (729 m n. m.) a Jeřáb (1003 m n. m.). Páteřní silnici vedoucí osou údolí kolmo protíná mladší okresní silnice spojující Červenou Vodu a Králíky, směřující dále k zemské hranici s Polskem. Jižně od Dolní Orlice probíhala historická moravsko-česká zemská hranice.

Sídlo je údolní lánovou vesnicí vysazenou v odstupe podél meandrujícího potoka. Nejstarší záznamy o vesnici z poloviny

sedmnáctého století lze v tomto případě dobře propojit s parcelací zachycenou na mapě stabilního katastru, kde na jižní straně vesnice byly rozměřeny větší pruhy polností pro selské usedlosti a na severní straně byly na kratších a užších pruzích vysazeny zahradnické usedlosti. Zcela ojediněle lze se zde shoduje i výměra polností selských usedlostí zachycená v urbáři ve středověké podobě 6 šňůr s výměrou polností zachycenou na mapě stabilního katastru, kde mají rozměr 6 zemských provazců. Zachycení vesnice na mapě z devatenáctého století zachovává sestavu

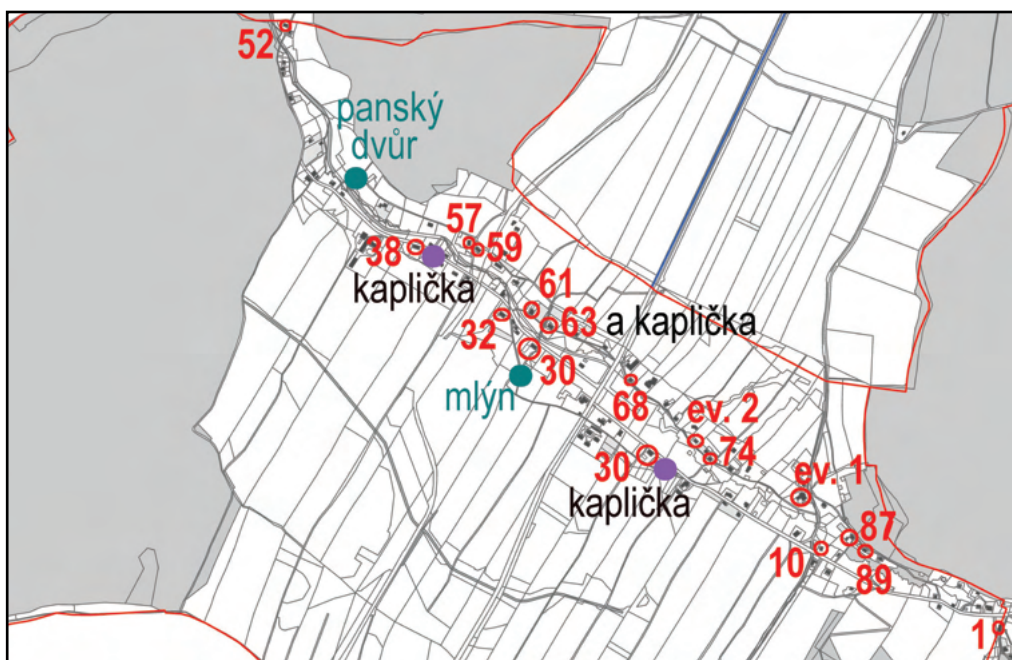
1. Výřez originální mapy stabilního katastru centrální části vsi Dolní Orlice, do níž je světlými body vyznačena poloha dvou zaniklých mlýnů. Červeně jsou vyznačené úpravy z období po roku 1839 až do konce 19. století. (ČÚZK)

usedlosti včetně rozměrů pozemku z poloviny 17. století. Mlýn²³⁰ s náhonem v západní části vsi, který již není v terénu patrný, měl popisné číslo 29. Po polovině 19. století lokalitu uprostřed přetřela nejprve lokální železniční trať Dolní Lipka – Štíty a poté i okresní silnice.

Dolní Orlice je prvně zmiňována k roku 1587 jako ves Orlice na králickém panství, s jehož osudy je spojena až do zániku patrimoniální správy. V robotním privilegii Anny z Redernu²³¹ se mezi povinnostmi podaných uvádí rozvážení dřeva a vápence do vápenek a na pily, sklizeň a zpracování lnu, rybolov a lov zvěře pro panstvo. K roku 1854, kdy součástí katastru byly i Horní Boříkovice, se v obci uvádí 644 obyvatel,²³² kteří se živilí především zemědělstvím. Stály zde také dva

mlýny, myslivna a vrchnostenský dvůr, zaniklé čp. 54. V roce 1826 byla při čp. 63 postavena dřevěná zvonice a v roce 1845 obec postavila dvoutřídní školu.²³³ Dobré komunikační spojení zprostředkovala státní silnice do Králíků a lokální železniční trať Dolní Lipka – Štíty, zprovozněná roku 1899. Po 1. světové válce se polovina obyvatel živila zemědělstvím (pastviny telat), 30% obyvatel pracovalo v textilních fabrikách v Králíkách a Červené Vodě a 20% tvořili řemeslníci a lesní dělníci.²³⁴ Od roku 1960 je součástí obce Červená Voda.

Vesnice postrádá typickou stavební dominantu. Dřevěná zvonice, která kdysi tvořila malebné seskupení se zděnou kapličkou Olivetské hory, zanikla. Tyto stavby spolu s dalšími drobnými kaplemi jsou typickým doplňkem

2. Aktuální situační mapa vsi s vyznačením hodnotných objektů, včetně polohy zaniklého mlýna a malého panského dvora. Pozůstatkem druhého mlýna je objekt č. 1.

²³⁰ Mlýn je zobrazen na mapě stabilního katastru.

²³¹ JETMAR, Václav, *Historie obce Červená Voda*, dostupné online: <http://www.cervenavoda.cz/obec-cervena-voda/historie> [10.3.2020].

²³² NA Praha, Stabilní katastr, inv. č. 3893, kt. 1722.

²³³ Haus der Kultur Waldkraiburg in Deutschland, Archiv der Adlergebirge, Nieder Erlitz. Podle indikační skici měla obdélný půdorys a vstupní rizalit, ale tuto podobu pozměnila přestavba ve stylu historismu.

²³⁴ Haus der Kultur Waldkraiburg in Deutschland, Archiv der Adlergebirge, Nieder Erlitz.

3. Zbořená dřevěná zvonice před čp. 63. (Archiv Waldkraiburg)

zástavby z doby, kdy religiozita a blízkost poutního místa ovlivňovaly každodenní život zdejších lidí.²³⁵

Bývalé usedlosti, které byly většinou účelově uspořádané v rámci volného dvojstranného nebo trojstranného dvora, se zachovaly v neúplné nebo přestavěné podobě. Nejstarší zachovanou vrstvu tedy dokumentují převážně chalupy. Tyto domy, do začátku 19. století převážně plně roubené, jsou ve hmotě, dispozici i materiálovém provedení typické pro zdejší oblast, včetně tesařského zdobení horního trámového věnce. Kolem oken se často zachovaly mladší dřevěné ozdobné šambrány. Ustálená trojdílná dispozice o jednom či dvou traktech měla průchozí síň a někdy v prodlouženém zadním dílu za komorou chlév nebo kolnu. Tento typ zastupují např. čp. 47, čp. 73 (če. 2), dům drobné usedlosti čp. 74, 96 nebo již přezděný objekt čp. 59. K nejstarším a autenticky zachovaným patří zejména čp. 52 nebo čp. 68, s menšími okny téměř čtvercového formátu, pocházející pravděpodobně ještě z 18. století.

Od 2. pol. 19. století se vesnici nevyhnul obecný trend přestavby dřevěných objektů na zděné, jehož průběh dobře repre-

4. Drobná rolnická usedlost čp. 74 situovaná v údolí potoka na okraji svého lánu, s opodál stojící dřevěnou stodolou, je zobrazena k roku 1839 na mapě stabilního katastru jako dřevěná stavba. Rodina Höppe zde žila již před rokem 1787. Dvě výplňové konstrukce s ležatým nadsvětlíkem jsou mladším doplňkem, původní vstup býval nižší. (Registr ČV)

²³⁵ K drobným sakrálním objektům ve vsi patří zděné kaple sv. Anny u čp. 58, kaple u čp. 63 s reliéfním zobrazením námětu Olivetské hory a jedna z poutních kaplí u silnice na Králíky, nebo uražený kříž z roku 1845 u polní cesty do Králík.

5. Drobný roubený dům čp. 68, uváděný k roku 1787 jako výměnek k čp. 69, který patřil rodině Höppe ještě v roce 1869. Objekt s jednoduchou trojdielnou oboustranně obytnou dispozicí zachovává řadu tradičních znaků, jako rybinové spoje roubení, tesařské zdobení přesahujících horních trámů, tvar a symetrické nasazení střechy, i malá okna téměř čtvercového formátu. (Registr ČV)

zentuje opuštěný objekt čp. 57. Patrně ještě v 1. polovině 20. století byla obytná část upravena nejprve zvětšením několika oken a poté rozšířením vstupní a komorové části o šířku zápraží pomocí cihelných stěn, stále ještě pod zachovanou střechou. Šindelovou střechu i zadní štít překryl trvanlivější eternit. Průčelní štít s polovalbičkou má ze starší etapy ještě ojediněle zachované členění, propojující shora široké latě bednění vodorovným obloučkově vyřezávaným prknem. Sestava drobných okének je zmnožená, zdobená dřevěnými vyřezávanými šambránami. Hmotově podobným objektem, rekreačně upraveným, je chalupa čp. 61, zachovaná v kontextu uzavřeného dvora s mladšími hospodářskými budovami. Roubené hospodářské objekty z 1. čtvrtiny 19. století zastupuje stodůlka či kolna u čp. 87, jejíž stěny i oba štíty s valbičkou chrání šindelové opláštění. Jedinou kulturní památkou ve vsi je nepříliš výrazný jednotný dům čp. 1.

Před rokem 1835 se i zde uplatnily ojediněle zděné stavby se znaky nastupujícího klasicismu, v široké podélné hmotě se zděnými lichoběžnými štíty podtrženými profilovanou římsou.

Jejich další znaky byly převážně odstraněné nebo převrstvené mladšími úpravami. Příkladem je bývalý „horní mlýn“ čp. 1,²³⁶ který míval ve štítu dvě šikmá oválná okénka a niku pro obrázek světce, nebo čp. 87, se štítem upraveným později v období historismu. Období 2. pol. 19. století reprezentuje zejména dům usedlosti čp. 38,²³⁷ vzniklý na místě starší dřevěné stavby. Na obou koncích jeho průchozí síně se zachovaly kamenné neorenesanční portály, jeden s vročením 1863. Původním detailem je i iluzivní okno s malovanou mříží a kamennou římsou. V zásadě klasicistní hmotu si zachoval i dům čp. 10, vzniklý přestavbou dřevěné chalupy až po roce 1835 a doplněný o boční křídlo až výrazně později, nebo statek čp. 18. Pěknou ukázkou pozdního historismu cca z 80. – 90. let 19. století je zděná stodola usedlosti čp. 30²³⁸, kde stěny s kombinací hrubých a hlazených omítek jsou symetricky členěné slepými arkádami se svislými větracími šterbinami uprostřed. Dekoraci štítů tvoří okna s cihelnou mřížovinou. Významnou novostavbou byla pro vesnici budova patrové obecné školy čp. 100 s dnes již zaniklou historizující fasádou.

²³⁶ Bývalý „Horní mlýn“, jehož funkce zanikla pravděpodobně před rokem 1910. Registr ČV.

²³⁷ Dům od roku 1814 až do počátku 20. století vlastnila rodina Bittnerů a právě první z nich, Josef Bittner, se v roce 1850 stal prvním starostou Dolní Orlice. Registr ČV.

²³⁸ Jeden z originálních statků s kontinuálním vlastnictvím jednoho rodu (Katzer), doloženým již před rokem 1787, až minimálně do roku 1910. Registr ČV.

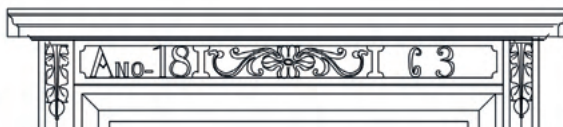
6. Opuštěný dům selské usedlosti čp. 57, s atypicky širokou roubenou obytnou částí a mohutnou střechou zakončenou předsazeným visle bedněným štítem, navazuje v ose na nižší roubenou kolnu. Oproti jiným stavbám se zde uplatnilo i obarvení vápna přidavkem šmolky. Popisné číslo bylo zachycené k roku 1771, usedlost byla od roku 1857 ve vlastnictví rodu Seifertů. (Registr ČV)

7. Větší selská usedlost čp. 61 s volným čtyřstranným dvorem a rozměrným obytným stavením tradičního typu, druhotně rozšířená o zděný zadní trakt. K roku 1945 zde Josef Seifert provozoval výrobu lněného oleje (Leinölmühle). (Registr ČV)

8. Dům čp. 38, postavený na místě starší dřevěné stavby patrně až v roce 1863, jak dokládá vytesané vročení na vstupním portálu. Stavba byla později doplněna mladší střechou. (Zaměření NPÚ)

9. Zděná stodola usedlosti čp. 30 je ukázkou uplatnění pozdního historismu na hospodářské stavbě. Asymetrická slepá arkáda v přízemí zakomponovala i dvířka na hnojiště, štít zdobí cihelné větrací mřížky.

10. Prostředí obce doplňují drobné kapličky, např. u čp. 63, s restaurovaným reliéfem Olivetské hory ve štítu.

11. Kaplička sv. Anny poblíž čp. 58 a lidová „kaplička“ – pestře nabarvený kovový přístřešek s křížem a anděly u domu čp. 21 jsou dokladem religiozity tehdejších obyvatel, související s poutním místem Hora matky Boží nad Králíky.

Statistické údaje

Berní rula z 50. let 17. století zachycuje 15 sedláků a 10 chalupníků.²³⁹ Tereziánský katastr z roku 1757 (doplněn roku 1764) uvádí 34 usedlostí, z toho 15 sedáků, 12 chalupníků, 7 zahradníků a současně je zaznamenáno 15 domů bez půdy.²⁴⁰ V rámci prvního číslování bylo uděleno zhruba 96 čísel popisných. Okruh začínal na východním okraji zástavby čp. 1, odtud pokračoval podél toku řeky na západ až k čp. 52 a od 53 se vrací východním směrem až k čp. 96.²⁴¹ Josefský katastr také uvádí 96 čísel popisných.²⁴² Duplikát stabilního katastru k roku 1840 zachycuje 99 domů a mezi nimi dva mlýny, čp. 29 (zanikl) a čp. 83 (dnešní č. 1).²⁴³ Nejvíce obyvatel 603 bylo ve vsi v roce 1890 a v 89 domech. V dalších letech počet domů i obyvatel klesal. V roce 1950 bylo zaznamenáno 232 obyvatel a 79 domů. Roku 2011 bylo evidováno 156 obyvatel a 60 domů.²⁴⁴

²³⁹ ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, sv. 14, s. 320.

²⁴⁰ NA Praha, Tereziánský katastr, kn. č. 14, fol. 67–69. CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, s. 256.

²⁴¹ Rekonstruovala Pochmanová, 2022. Srov. NA Praha, Josefský katastr, kn. č. 597; NA Praha, Stabilní katastr, Duplikát protokolu stavebních parcel, inv. č. 3893, kt. 1722. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA112018400> [3.6.2022].

²⁴² NA Praha, Josefský katastr, kn. č. 597, nefol.

²⁴³ NA Praha, Stabilní katastr, Duplikát protokolu stavebních parcel, inv. č. 3893, kt. 1722.

²⁴⁴ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Horní Orlice (Ober Erlitz)

- historická země Čechy
- katastr Horní Orlice
- cca 616–748 m n. m.

Vesnice Horní Orlice, ležící v polovině vzdálenosti mezi Červenou Vodou a Králíky tvoří jednou ze 7 vesnic připojených k obci Červená Voda. Sídlo je rozložené v horní části hlubokého údolí horního toku Tiché Orlice, která pramení za hranicemi vsi na svazích Jeřábu (1003 m n. m.). Území vsi na západě plynule navazuje na katastr sousední Dolní Orlice, s níž ji spojuje silnice sledující vodoteč. Ve střední části katastru Horní Orlice se páteřní komunikace dělí na dva směry. Severní větev vede mezi lesnatými kopci Lískovec a Val (790 m n. m.) kolem Mariánského pramene do vesnice Dolní Hedeč a ke klášteru Hora Matky Boží. Druhá cesta směřuje východně do Zlatého Potoka, dnes téměř zaniklého sídla.

Horní Orlice představuje mladší sídlo, které vzniklo před rokem 1693 na místě vrchnostenského dvora.²⁴⁵ Do urbanismu vesnice se propisují složité terénní podmínky a sociální rozložení obyvatelstva. Zahradnické usedlosti jsou rozloženy podél komunikace z Dolní Orlice do Zlatého Potoka v údolním lánové struktuře, kde osu tvoří místní potok, pruhy polností navazují za usedlostí a běží až na hranici katastru. Stavby bez polností situované podél komunikace z Dolní Orlice do Hedče představovaly převážně domy řemeslníků a nádeníků.

K roku 1693 bylo zachyceno v Horní Orlici 25 zahradníků (16 větších a 9 menších) a 10 domkářů.²⁴⁶ Zdejší neúrodná půda

1. Výřez originální mapy stabilního katastru západní části vsi Horní Orlice, s chalupami rozloženými mezi lesy podél potoků, tvořících Tichou Orlici. Červená šrafura z 2. poloviny 19. století označuje mladší stavby nebo úpravy starších chalup, k roku 1839 ještě žlutě značených jako spalné (dřevěné) objekty. (ČÚZK)

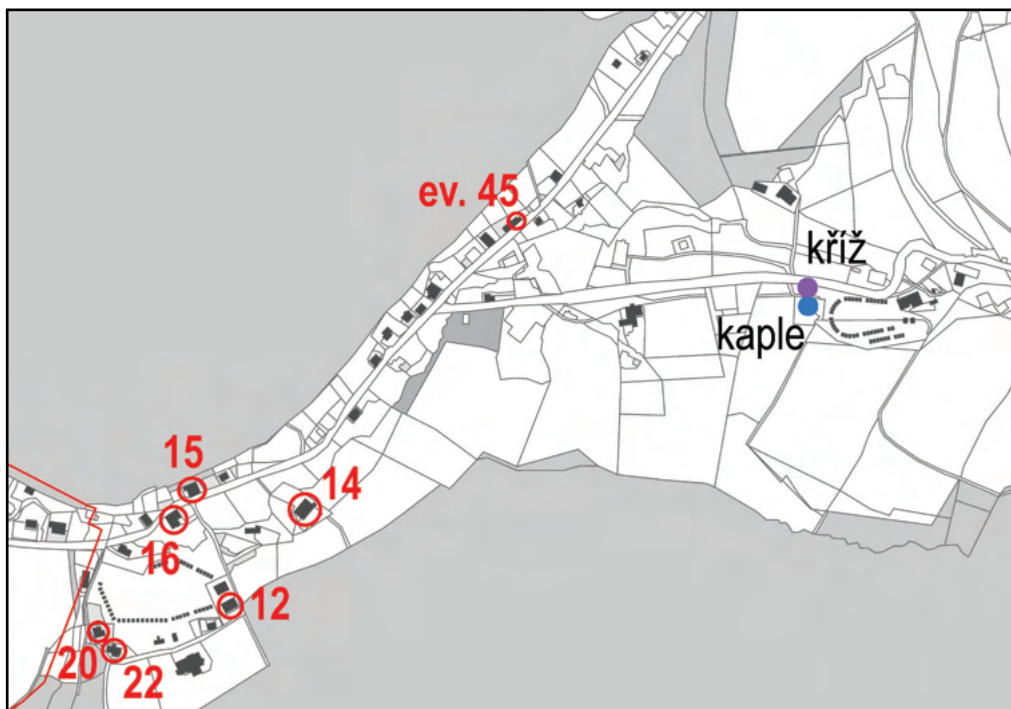
²⁴⁵ MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, s. 64.

²⁴⁶ Haus der Kultur Waldkraiburg in Deutschland, Archiv der Adlergebirge, Ober Erlitz, Franz Habermann, Ober Erlitz.

orientovala obživu obyvatel na řemeslnou činnost v textilní výrobě a lesnictví. V roce 1761 zde bylo zachyceno 5 tkalců, jeden přadlák a 18 nádeníků přadláků.²⁴⁷ Mezi lety 1754 a 1756 byla v horní části vesnice postavena zděná kaple sv. Barbory, která vznikla z iniciativy soukromého donátora Filipa Hentschera z usedlosti čp. 28 z Horní Orlice a byla postavena na okraji jeho polností. Do stejné doby je datován i sloup se sochou Panny Marie, situovaný u Mariánského pramene při lesní cestě na samém okraji katastru. Pískovcový barokní pilíř ve tvaru božích muk s milostným obrazem Panny Marie Králické představuje regionálně významnou práci snad z roku 1754. V devatenáctém století je ve vsi zachyceno 22 nádeníků, 22 dřevorubců, 17 zahradníků, 6 tkalců, 5 pracovníků se štukem, 3 krejčí,

2 faktoři, 2 učitelé, 2 výměnkáři, 1 obuvník, 1 stolař, 1 podomní obchodník a 1 zedník.²⁴⁸

Tradiční obytný dům nejstarší dochované vrstvy staveb byl přízemní, na obdélném půdorysu, s vysokou sedlovou střechou symetricky nasazenou na spodní stavbě. Měla charakteristický tvar tvořený pomocí dlouhých námětků přesahujících na podélných stranách nad zápraží, které vedlo po obou podélných stranách domu. Ukázkou domu postaveného v poslední třetině osmnáctého století, mezi lety 1771–1789, je celoroubený domek če. 45 (bývalé čp. 76). Konstrukce domů zde byla až do poloviny 19. století převážně roubená z dvoustraně tesaných trámů na rybinu s mírným přesahem posledních dvou řad roubení, s povrchovou úpravou bílení vápnem (např. če. 15, čp. 20, 22, 78,

2. Aktuální situační mapa vsi s vyznačením hodnotných objektů a kamenosochařských děl.

²⁴⁷ NA Praha, Tereziánský katastr, kn. č. 14, fol. 67.

²⁴⁸ NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3894, kt. 1722, nefol.

3. Historická fotografie z 1. poloviny 20. století. (Archiv obce Červená Voda)

4. Kaple svaté Barbory z roku 1754 byla ještě k roku 1839 jediným zděným objektem ve vsi. Od roku 1784 vstup chránila dřevěná předsíň. Kříž před kaplí z roku 1889 byl zhotovený nákladem rodiny Effenbergerů (majitelů hostince a tkalcovny čp. 16).

79, 84, 85; čp. 45). Jednoduše svisle bedněné štíty z lištovaných prken předsunuté před líc světnice, byly variantně nebo později pobíjeny šindelem, břidlicí, v nejmladší úpravě obloženy eternitovými šablonami (např. čp. 15, 20, 78, 79, 84, 85, čp. 45). Štíty byly trojúhelné nebo s valbičkou ve vrcholu (čp. 12, 20, 27, 79, čp. 45). Na řadě staveb lze pozorovat asymetrické provedení střech, které vzniklo mladší přístavbou druhých traktů (např. čp. 15, 20 aj.). V polovině devatenáctého století se ve zdejší oblasti obecně začaly prosazovat při výstavbě domů zděné konstrukce (čp. 12, 14, 16, 27). Mezi celozděnými stavbami vyniká objekt čp. 16 se znaky architektury nastupujícího klasicismu, upravený pro významného obchodníka s přízí v roce 1859 a sloužící po určitou dobu také jako hostinec. Pro stavby školených stavitelů na králíckém venkově a Červenovodsku je charakteristické i omítkové členění, které kromě profilované

5. Pískovcový pilíř tvaru božích muk, s milostným obrazem Panny Marie Králické, nad vyvěrajícím pramenem. Anonymní regionální práce, datovaná německým chronogramem, snad 1754. Jeho vznik souvisí s tradicí poutního místa na Hoře Matky Boží u Králík.

římasy často zahrnovalo také okenní šambrány navazující na kamenné parapetní římasy, lemování štítu nebo široké kvádrované nárožní liseny. Zde však omítky byly zřejmě při opravě v 20. století vyměněny za hladké. Hodnotným prvkem je částečně zachovaný pískovcový portál zrušeného vstupu, s nadpražní římsou na ankonách, s datací 1859 a jménem majitele Hieronyma Effenbergera. Ve vesnici se nacházely další hostince (čp. 22, 23 a 32), jejichž podoba vychází z tradičního místního domu. V závěru devatenáctého století byla postavena v duchu historismu patrová budova školy v horní části vesnice. Po vysídlení obyvatel po druhé světové válce zcela zanikla horní část zástavby při silnici směrem do Zlatého Potoka. Část tohoto území bylo dosídleno novodobými rekreačními objekty a díky chalupářské aktivitě se podařilo zachránit několik zdejších tradičních staveb (např. čp. 17, 84, če. 45 aj.).

6. Drobný roubený domek č. 45 (bývalé čp. 76), postavený mezi lety 1771–1789, mezi jehož obyvateli byli např. učitel Ignatz Stöhr (rok 1823) nebo kromě majitele ještě tři domácí tkalci (rok 1910). (Registr ČV)

7. Tradiční, kdysi zřejmě plně roubený dům typické siluety, nyní č. 15, zachycený již prvním číslováním v 18. století. Mezi jeho obyvateli byl např. krejčí Franz Karl (po roce 1823) nebo hostinský Johann Widy (uveden k roku 1910).

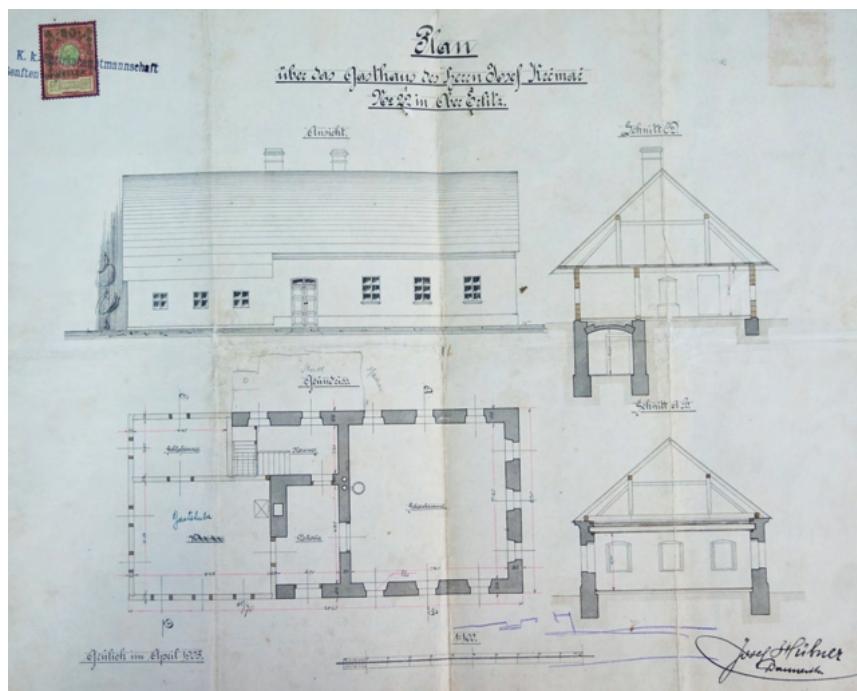
8. Dům čp. 20 s roubeným jádrem z doby před rokem 1839, rozšířený o zděný zadní trakt někdy před rokem 1898. V průběhu 19. a na počátku 20. století zde bydleli často domácí tkalci. Eternit chrání před nepřízní počasí dřevěné části stavby.

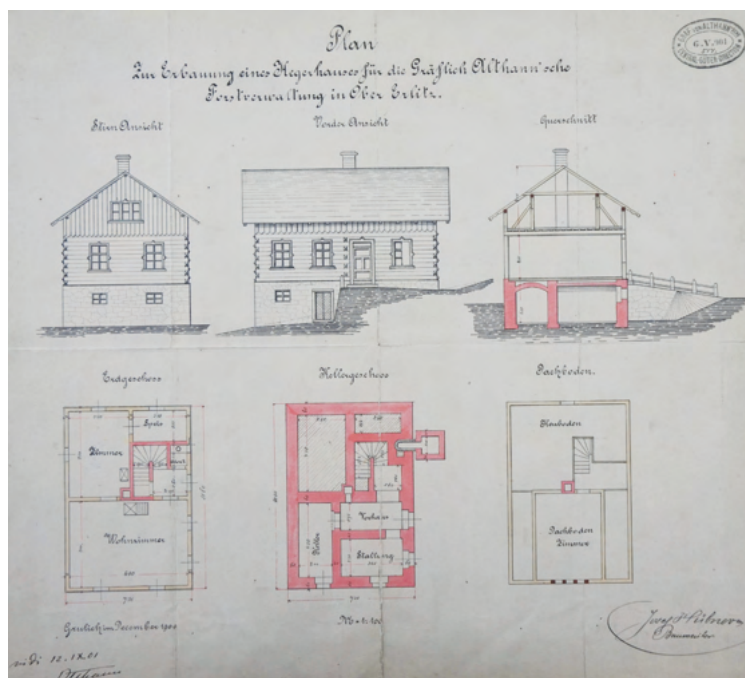
9. Dům čp. 16, již od roku 1802 v majetku významné podnikatelské rodiny Effenbergerů, získal svoji výstavnou klasicistní podobu s obchodem zřejmě až v polovině 19. století. Jeho význam připomíná v nyní opuštěném a devastovaném objektu již jen konzolové nadpraží bývalého vstupního portálu s vrocením 1859 a jménem stavebníka. (OÚ Červená Voda)

10. Budova školy čp. 72 byla postavena ve stylu historismu až roku 1866. Její předchůdce, zobrazený na mapě stabilního katastru k roku 1839 jako menší spalný objekt, sloužil také jako škola. V současnosti se využívá jako zázemí letního chatového tábora.

11. Dům, jehož čp. 22 bylo zachyceno již prvním okruhem číslování. Sled majitelů je zaznamenán od roku 1787. Od roku 1833 je uváděn v rodině Ulbrichů a také jako obydlí myslivce. Jeho vyšší zděná část s prostorným a dobře osvětleným šenkem vznikla zřejmě až v závěru 19. století (je zachycena katastrální mapou k roku 1898). Hostinskou provozovnu (Gast und Schankgewerbe) dokládá koncese a plán stavby z roku 1905 od králického stavitele Hübnera. (SOka Ústí nad Orlicí)

12. Návrh roubené lesovny na polesí hraběte Althana z roku 1900 od stavitele Josefa Hübnera z Králík již nevychází z místních tradic, naopak odráží obecné moderní architektonické trendy na pomezí historismu a secese a preferuje účelnost a materiálovou dostupnost. (SOA HK, AO Zámorsk)

Statistické údaje

Tereziánský katastr k roku 1757 zachytil 39 domů postavených na panské půdě.²⁴⁹ První okruh číslování je ve vesnici dochován, začínal na severním okraji zástavby čp. 1 a pokračoval směrem dolů podél silnice do Dolní Orlice a následně vzhůru po jižní straně intravilánu podél silnice do Zlatého Potoka. Uděleno bylo zhruba 68 čísel popisných.²⁵⁰ Na konci osmnáctého století je v Josefském katastru zachyceno 78 domů.²⁵¹ V duplikátu stabilního katastru k roku 1839 je zachyceno 91 domů, mezi nimi škola v čp. 76.²⁵² Ves dosáhla největšího rozkvětu v 60. letech 19. století, kdy je uváděno 614 obyvatel a 96 domů. Poté začal počet obyvatel klesat a zásadní změnu znamenalo poválečné vysídlení německého obyvatelstva. K roku 1970 je zachyceno ve vesnici pouze 18 domů a 66 obyvatel a k roku 2011 je evidováno 25 domů a 29 obyvatel.²⁵³

²⁴⁹ NA Praha, Tereziánský katastr, kn. č. 14, fol. 67.

²⁵⁰ Rekonstruovala Z. Stránská-Vařeková, 2021. Srov. NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 596, kt. 286. NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3894, kt. 1722. Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=HRA113018390> [10.2.2023].

²⁵¹ NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 596, kt. 286.

²⁵² NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 3894, kt. 1722.

²⁵³ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Orličky (Worlitschka, Adlerdörfel)

- historická země Čechy
- katastr Orličky
- cca 525–995 m n. m.

Vesnice Orličky leží v Bukovohorské hornatině, která je součástí Orlických hor a odděluje Orlické podhůří od Kladské kotliny. Sídlo se nachází mezi Jablonným nad Orlicí a Červenou Vodou v uzavřeném údolí Orličského Potoka, kterým šplhá slepá místní komunikace pod Suchý vrch (995 m n. m.). Přístupovou cestu od Jablonného chrání skalnaté údolí zvané Hradiska. Katastr vsi je po obvodu téměř z poloviny tvořen lesy.

Ves byla založena na podélném lánovém systému, jehož osou byl Orličský potok. Ve svazích nad potokem se nacházely převážně selské usedlosti, k nimž byly rozměřeny úseky polností, táhnoucí se až na okraj vrchnostenského lesa, respektive na hranice katastru. Jádro vesnice se utvořilo kolem kostela, kde byla také situována fara, dědičná rychta a škola. V údolní nivě potoka se rozprostírala většinou domkářská zástavba. K Orličkám byla

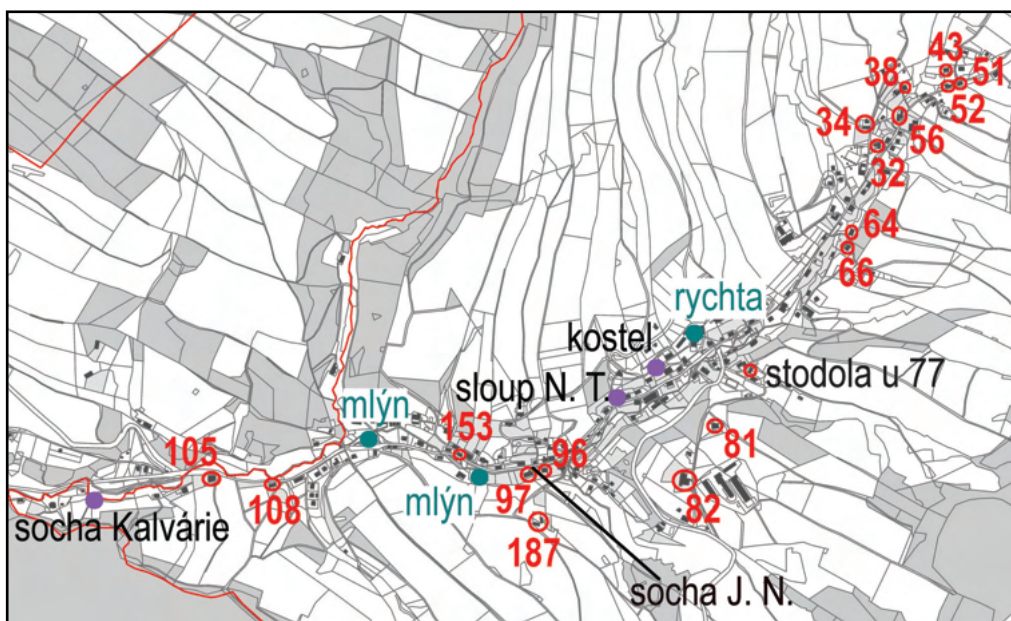

1. Výřez z originální mapy stabilního katastru, který znázorňuje střed obce s kostelem, farou, rychtou a šrafovaně vyznačenou německou školou. Z mapy je patrná převládající zástavba spalného charakteru. (ČÚZK)

přifařena a přiškolená Jamenská a Jablonská kolonie.²⁵⁴

Osídlení v místě vsi Orličky bylo založeno nejspíše v průběhu kolonizace pohraničního území za Přemysla Otakara II.²⁵⁵ Ztotožnění místní kronikou se jménem zaniklé vsi Reinprechsdorf z počátku 14. století není přesvědčivě doloženo.²⁵⁶ První doložená písemná zmínka o Orličkách pochází z roku 1588.²⁵⁷ Ves byla součástí lanškrounsko-lanšperského panství, které po roce 1622 převzali Lichtensteinové.²⁵⁸ V 17. století se v Orličkách nacházely dva mlýny, dolní panský čp. 103 a horní čp. 98, v majetku Jiřího Weinicha.

Roku 1673 byla ves Orličky přifařena k Jablonnému, kde byla roku 1678 zřízena fara. K oddělení došlo v roce 1767 a Orličky připadly k Čenkovicím.²⁵⁹ Ve vsi se nacházela dědičná rychta v čp. 11 (zanikla při požáru v roce 1936) a významným rychtářem v 18. století byl Ondřej Schlesinger, jehož syn Jan Jindřich, lichtensteinský purkrabí ve Slezsku, ustanovil ve vsi v roce 1776 prvního učitele a zasloužil se o postavení první školy.²⁶⁰ Jeho zásluhou byl pod patronátem lichtensteinské vrchnosti v letech 1775–1778 postaven kostel sv. Jana Nepomuckého. Sousední fara (čp. 141) byla postavena v letech 1784–1791.²⁶¹ V roce 1836

2. Orličky, aktuální situační mapa vesnice s vyznačením hodnotných objektů. Zeleně jsou vyznačeny zaniklé stavby mlýnů a rychty.

²⁵⁴ HUBÁLEK, Václav, *Kronika obce Orličky*, I. díl do roku 1938, Obecní úřad Orličky, s. 27.

²⁵⁵ *Česká republika: města a obce České republiky*, Rožnov pod Radhoštěm 2014, s. 815.

²⁵⁶ MUSIL, František, *Osídlování Poorlicka v době předhusitské: kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*, Ústí nad Orlicí 2002, s. 61.

²⁵⁷ *Česká republika: města a obce České republiky*, s. 815.

²⁵⁸ JIRÁK, Matouš – VOMÁČKA, Petr, *Lichtenštejnské hraniční kameny na Lanškrounsku a Moravskotřebovsku, Východočeský sborník historický*, sv. 32, Pardubice 2017, s. 201.

²⁵⁹ HUBÁLEK, Václav, *Kronika obce Orličky*, I. díl, s. 379.

²⁶⁰ Jednalo se o budovu dřevěnou čp. 142 u kostela, která byla budována v 80. letech 18. století a svému účelu sloužila až do roku 1845.

²⁶¹ HUBÁLEK, Václav, *Kronika obce Orličky*, II. díl, 1938–1962, Obecní úřad Orličky, s. 79.

3. Historická fotografie znázorňuje zděnou matiční školu v Orličkách čp. 121 otevřenou v roce 1903. Škola stála naproti areálu horního mlýna čp. 98, z něhož je v popředí vidět dřevěnou pilu pro výrobu kartáčových dřev a v pravém dolním rohu šindelovou střechu budovy mlýna. (Fotografii poskytl Stanislav Kroulík, archivář v Jablonném nad Orlicí)

měly Orličky celkem 1239 obyvatel a pro německou většinu byla v roce 1845 postavena německá škola (čp. 176). Pro českou menšinu byla až v roce 1903 otevřena matiční škola (čp. 121). Nejnovější školní budova byla postavena v roce 1929 (čp. 190).²⁶² Na Suchém vrchu byla roku 1928 otevřena turistická chata a k ní byla v letech 1931-1932 přistavěna vodárenská věž, která zároveň sloužila jako rozhledna.²⁶³

Stavební dominantou v centru vesnice je pozdně barokní jednolodní kostel sv. Jana Nepomuckého s polygonálním závěrem a věží nad vstupním průčelím. Tradiční religiozitu obyvatel dokumentuje velké množství historických kamenosochařských děl. K nim patří Kalvárie u domu čp. 20 z roku 1775, socha sv. Jana Nepomuckého z roku 1786 (situovaná u Orličského potoka v malebné pozici společně s roubeným domem čp. 97), socha Panny Marie z roku 1786 u čp. 117, sloup se

sochou Nejsvětější Trojice u čp. 2, boží muka u čp. 20, krucifix u čp. 28 a u čp. 122, se vznikem po roce 1800, kamenný krucifix před kostelem s vročením 1812, krucifix z téhož roku u čp. 50 (donátor Franz Czernohorsky), nebo socha sv. Václava z roku 1839 naproti bývalému mlýnu čp. 103, kterou nechal postavit mlynář a rolník Pelegrin Weinlich.²⁶⁴

Selské usedlosti byly v Orličkách zastoupeny v menší míře a podstatná část z nich se nezachovala v ucelené primární podobě. Mladší narušení jejich stavební podstaty dokumentuje např. odstranění výměnku u čp. 34, hospodářských objektů u čp. 71 a 82 nebo i obytné chalupy u čp. 95, kde zůstal stát pouze výměnek s čp. 187 a stodola.

Převažujícím typem zástavby ve vsi byla drobná dřevěná chalupnická stavení, většinou bez dalších hospodářských staveb, nebo se samostatně stojící mladší zděnou stodůlkou.

²⁶² HUBÁLEK, Václav, *Kronika obce Orličky, I. díl*, s. 212.

²⁶³ NOUZA, Jan, *Rozhledny východních Čech*, Ústí nad Orlicí, 1998, s. 62–64.

²⁶⁴ HUBÁLEK, Václav, *Kronika obce Orličky, I. díl*, s. 53.

4. Unikátní nedatovaný snímek zachytil původní podobu dřevěné rychty, zaniklé při požáru v roce 1936. Významu stavby ve vsi odpovídala nejen situace v centru u kostela, ale také ojedinělé rozměry, zejména mohutná střecha a dekorativně skládané bednění štítu, s motivem slunce ve vrcholu. Stavba s čp. 11, zachycená k roku 1771, sloužila také jako hostinec. (kreis-landskron.de)

5. V centru vsi jsou tradičně seskupeny významné stavby veřejné povahy, k nimž patří pozdně barokní kostel sv. Jana Nepomuckého z let 1775–1778 a v pozadí snímku fara čp. 141 s roubeným patrem a vysokou valbovou střechou, z doby před rokem 1785. V podnoží kostela stojí budova první školy čp. 142, doložená k roku 1785, dříve završená mansardovou střechou.

Stavby, převážně založené na tradiční dispozici s trojdílným jádrem v jednotraktovém nebo dvoutraktovém provedení předního dílu, mnohdy s obytnými komorami, bývaly prodloužené pod jednou střechou v podélné ose nejčastěji stodůlkou nebo vozovou kolnou. (Např. domy čp. 30, 31, 51, 56, 60, 96, 97, 102, 105). Mnohé z těchto staveb jsou doplněné o drobný přístavek závětrí, vystupující z podélného objemu stavby, které chrání vstup před nepřízní počasí. Ochrana zadního vstupu byla v mnoha případech spojená s ukládací funkcí v podobě dřevníku či bedněné kolny. Často byly různé přístavky vtaženy pod prodloužený okap střechy a přístupné tzv. suchou nohou, což bylo v tvrdých horských podmínkách velice výhodné. Objemy domů postupně narůstaly s množstvím přístavků, což dokumentují například chalupy čp. 32, 34, 81. U některých chalup, situovaných většinou v údolích, byl přední vstup opatřen dřevěnou pavlácovou na zápraží, s bedněným parapetem. Mladší úpravy

6. Malebné seskupení autenticky zachované roubené chalupy čp. 97, zachycené již prvním číslováním z roku 1771 jako obydlí domkáře W. Dittricha a pískovcové sochy sv. Jana Nepomuckého v popředí, typicky ve spojení s můstkem přes potok. Socha pozdně barokního typu z roku 1786 má tradiční ikonografické provedení, s doprovodnými andílky (kopie) a typickými atributy světce, připomínajícími okolnosti jeho umučení. Chalupa se čtyřdílnou dispozicí je před světnicí opatřena pavlačí a komorový díl osvětlují sdružená okénka.

7. Dům s popisným číslem 2 byl součástí okruhu prvního číslování v roce 1771 a v roce 1839 byl uveden jako obydlí domkáře Josefa Koblischka. I přes mladší úpravy si jako jediný objekt ve vsi zachoval mansardovou střechu. Před domem je vztýčen sloup se sousoším Nejsvětější Trojice z období kolem roku 1800, v ikonografickém typu Trůn milosti (Gnadenstuhl), oblíbeném zejména německojazyčnou komunitou (korunovaný Bůh Otec drží v obou rukou křížifix s ukřižovaným Kristem, nad nímž se vznáší holubice jako symbol Ducha svatého).

vstupu z přelomu 19. a 20. století reprezentují drobné verandy prosvětlené okny, například u domů čp. 43, 96. Tradičním prvkem střech bývala zdobná kamenná hlavice komínu ve tvaru „baldachýnu“ (čp. 66, 96, 97, 165). Oproti ostatním vesnicím vymezené oblasti se v Orličkách hojně vyskytují sdružená okna, která prosvětlují prostor obytné komory (např. čp. 30, 32, 38, 46, 51, 56, 97). Podle dochovaných zástupců lze sledovat, že tradiční provedení předsazeného průčelního štítu bývalo v nejstarší fázi bedněné, s charakteristickým předsazením vrcholové trojúhelné části. Uplatňuje se v něm trojice drobných větracích otvorů: po stranách a ve vrcholu nad středovým okénkem (např. čp. 56, 43). Mladší provedení zachovává toto členění a pokrývá štít zazubeným šindelem, který se v průběhu 19. století používal také jako střešní krytina (např. čp. 20, 38, 50, 71, 82, 97, 155), a následně byl používán jako podklad pod břidlici nebo eternitové šablony. V několika případech se ve štítu zachovala drobná šindelová stříška (kuklička) nad oknem, chránící před nepřízní počasí (např. čp. 32, 82, 96 skládaná

z eternitu, nebo u čp. 38 z šindele). Charakteristickými projevy tradičního stavebního řemesla jsou tesařské otesávání zhlaví stropních trámů a typické okosení stropních trámů v interiéru.

Ojedinelé zděné novostavby v 2. polovině 19. století stále respektovaly tradiční hmotové proporce starších roubených chalup (např. čp. 108 či 180), avšak střechy měly nižší sklon a u štítů se uplatňují valbičky. K přezdívaní primárně roubených chalup docházelo ve vsi zřídka. Historizující zástavbu v Orličkách reprezentovala přestavba starší německé školy čp. 176 do neorenesanční podoby z roku 1896. Meziválečnou modernu v obci zastupuje především výrazná patrová budova školy čp. 190 z roku 1929, s některými zachovanými kvalitními detaily v podobě fazetových skel nebo madel na dveřích.

Historická zástavba, i přes některé výjimky, je ve vesnici velmi dobře dochovaná a není podstatněji narušena invazí novodobého stavebnictví. Integrita sídelní struktury včetně půdorysu vesnice je dobře zachovaná.

8. V tradiční pozici velké usedlosti čp. 95 sedláka Filipa Kröglera, zachycené k roku 1771, s navazujícími polnostmi, zůstal stát jen výměnek čp. 187 smíšené konstrukce a pilířová stodola.

9. Zahradnická usedlost čp. 105 byla součástí okruhu prvního číslování v roce 1771. Roubená, částečně druhotně omítaná chalupa s typickou figurou střechy si zachovala pod nynější eternitovou krytinou starší šindel. Pod okny světnice je kvůli svahu doplněna dřevěná pavláčka. V podélné ose přímo navazuje dřevěná stodola a vozová kolna. Souběžně zděné chlévy dotvořily usedlost na počátku 20. století.

10. Autentická chalupa čp. 32, jejíž jádro může pocházet z 18. století (roubená světnice). Podle soupisu SK z roku 1839 byl uveden majitelem objektu domkář Alois Hrdina. V 2. polovině 19. století byl objekt rozšířen o další trakty přistavěné k západní podélné straně domu. Stodola využívá terénní situace k napojení na podkroví domu a přímý vjezd ze svahu.

11. Chalupa čp. 43 zachycená k roku 1771 byla uvedena k roku 1839 jako obydlí domkáře Johanna Gablera a je představitelem tradičního typu z nejstarší zachované vrstvy domů ve vsi. Přízemní, plně roubený objekt s později omítanou světnicí má typický tvar střechy a předsazeného štítu, včetně místně tradiční trojúhelné sestavy okének s jedním větším uprostřed a trojicí drobných okolo. Malebným mladším doplňkem je prosklená vstupní veranda.

12. Nedávno zaniklá chalupa čp. 159 domkáře Franze Kröglera vznikla v rozmezí let 1785–1839. Byl zde zachován typický předsazený bedněný štít ze svisle kladených prken s lištovanými spárami, jehož vrcholová část je oddělená římsou podloženou obloučkově vykrajovaným prknem.

13. Chalupa čp. 153 je zaznamenána až v roce 1839 v majetku domkáře Franze Weinlicha. Objekt byl upravován v průběhu let 1839–1874, kdy zřejmě získal nynější mladší podobu sedlové střechy bez výrazných námětků typických pro starší období. Zadní roubená stěna je pokrytá bílým šindelem.

14. Domkářské stavení čp. 102, k roku 1839 v majetku Franze Dittricha, je jedním z mála roubených objektů, jehož hospodářská část byla přezděna již v mezidobí let 1839–1874. Tuto etapu reprezentují okna i dveře ve štukových šambránách se segmentovými záklenky. Obytná část byla přezděna později.

15. Dveře do zděného domu čp. 3 domkáře Aloise Schlesingera z 2. poloviny 19. století. Vstup je rámován profilovaným pískovcovým ostěním. Dveře pozdně barokního typu jsou dvoukřídlé s nestejně širokými křídly rámové konstrukce s nadsvětlikem z ručně vyráběného skla a mají profilovanou sloupkovou klapačku.

16. Plán na přestavbu německé školy čp. 176 v Orličkách z roku 1896, která reprezentovala ve vesnici historizující architekturu ve stylu novorenesance. Dvoupatrová solitérní budova s valbovou střechou má souměrné průčelí ws mělkým osovým vstupním rizalitem. Fasádu člení pásová rustika, štukové okenní šambrány, zvýrazněné v patře formou edikul. Po adaptaci na obecní úřad slohová fasáda zanikla. (SOKA Ústí nad Orlicí)

Statistické údaje

Berní rula k roku 1654 uvádí 24 chalupníků a 22 zahradníků.²⁶⁵ Podle Tereziánského katastru z roku 1757 zde bylo 62 hospodářství na nejhorším stupni bonity půdy, z řemeslníků je uveden kovář a obchodník s přízí.²⁶⁶ V rámci prvního číslování domů bylo v Orličkách uděleno přibližně 140 čísel popisných. Okruh číslování začal ve středu obce západně od kostela domem s číslem 1, vedl vzhůru po levém břehu potoka až k čp. 48 a od protějšího čp. 50 se číslování vracelo zpět po jeho pravém břehu na jižní hranici katastru k domu čp. 113 a odtud zamířilo po severní straně zástavby na levém břehu potoka až k čp. 140.²⁶⁷ Okruh prvního číslování je ve vesnici dochován dodnes, ač došlo v průběhu vývoje vesnice k zániku a k drobnému přesunu čísel popisných. V Josefském katastru k roku 1785²⁶⁸ je zaznamenáno 143 čísel popisných. V duplikátu stabilního katastru z roku 1839 je nejvyšším číslem popisným 174.²⁶⁹ Nejvyšší počet obyvatel 1064 a 178 domů byl ve vsi uveden v roce 1869. Po druhé světové válce dochází k značnému úbytku obyvatel, kdy v roce 1950 je evidováno 337 obyvatel a 148 domů. K roku 2011 je zachyceno 293 obyvatel a 158 domů.²⁷⁰

²⁶⁵ NA Praha, Berní rula, inv. č. 13, sign. 14.

²⁶⁶ CHALUPA, Aleš, *Tereziánský katastr český*, sv. 1, s. 302–303.

²⁶⁷ Rekonstruovala Pochmanová, 2022. Srov. NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 1474, kt. 605, NA Praha, Stabilní katastr, sign. Chrudimsko 537, Mapa Indikační skici, dostupné online: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?type=skicic&idrastru=CHR537018390> [17.10.2022].

²⁶⁸ NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 1474, kt. 605.

²⁶⁹ NA Praha, Stabilní katastr, sign. Chrudimsko 537.

²⁷⁰ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Resumé

This monograph presents an overview of findings about traditional rural buildings of the Králicko region in the context of their historical and urbanistic development. These findings were gathered during a broad survey of 20 villages conducted in the years 2014 – 2022. The surveyed territory lies in the northeastern tip of Pardubice Region, in the so-called Králická brázda, in the foothills of Králický Sněžník and the edge of Orlické hory, on the Polish border. Because of historical development, the territory border between Bohemia and Moravia was moved here, therefore the surveyed selection consists of both Bohemian and previously Moravian villages. The first part of the book details the concise history of the region, plans of the villages and an overview of the typical development of rural housing. Special chapters deal with rural inns and decorative adjustments of house entrances. They also describe the influence of textile industry on the transformation of Červená Voda village into an industrial township in more detail.

Villages in the mountainous environment around Králický Sněžník originate primarily from 16th century (on the Moravian side there are some older precursors), with higher and more distanced locations being settled only in the 17th and at the beginning of the 18th century (i.e., Moravský Karlov and some other villages which have the word “Horní” in their name). Settlements in the highest, difficult-to-access locations often ceased to exist after the Second World War. The character of most of the local villages was determined by the topography of the originally forested mountainous terrain with long valleys and the low fertility of the local soil. Farmsteads were regularly situated on the upper edge of a valley, on the edge of their fields, measured depending on the terrain and if possible, at a right angle to a watercourse. Poor agriculture on their own fields was usually accompanied by home weaving on rented looms, cloth bleaching, or small-time cloth crafts and trading of the products of these activities. As such, the valleys grew to fill with houses of gardeners and craftsmen (especially weavers), usually without farm-function buildings. On the Moravian territory, inherited Schulzenhofen sometimes had a special position, as they owned more land and sometimes held the right to build a mill. They differed from other farmsteads in size, exhibition, they also seem to belong to the oldest brick buildings in the villages. The Králický estate ran a system of an elected autonomous governing council, Schulze therefore didn't inhabit inherited Schulzenhofen, but continued to live on their own farmsteads. Part of the land (mostly forests, sometimes also fields) was held by the nobility, who also built farm yards in some villages. The youngest of the surveyed villages is Mlýnský Dvůr, a grouping of cottages founded in 1737, centered around a former glassworker farmstead of glassworkers, later a small renaissance castle.

The surviving rural buildings originate primarily from the period from the end of the 18th century to the first half of the 20th century, during which the population was primarily German-speaking. During this period in our lands, an essential transfer from wooden to brick buildings took place, partially due to the new fire safety regulations. The publication introduces several developmental stages of a building typical for the surveyed region. The oldest, fully wooden, single-story buildings can be recognised by their silhouette with a steep and curved gable roof, which protected both longer walls with long overhangs. The buildings' appearances were often transformed by later annexes, connected as needed under a lengthened roof. The core consisted of three sections with a walk-through hall with one or two rooms. The walls were timbered, with small, almost square windows, whitewashed with lime or later panelled with shingles (most recently eternite) and the gable walls were simple, made

of planks, without decoration. Such houses were usually turned into brick buildings slowly over time, with the living rooms staying wooden the longest.

Aside from progress in agriculture, since mid-19th century the textile and brush industry grew especially in two regional centres, Králíky a Červená Voda, employing a great number of inhabitants from the neighbouring villages, as well as trade of cloth products directed to mostly Austria-Hungary, especially Vienna. This progress was connected to the incoming waves of new population and necessitated changes in the village houses, where brickwork began to dominate not only larger farmsteads, but also smaller houses in the valleys. The development of brick buildings in the 19th century begins from the simple forms based on the classical style, which is characterised by lower pitched gable roofs with triangle or trapezoid shaped gable walls and leads to large new buildings in the architectural historicism style which often have an additional story, or an attic mezzanine in the roof and façades divided according to the style.

The second part of the book consists of a catalogue of twenty villages, which detail a concise history of each settlement, its core urbanistic changes and the architectural development in the surveyed period. Statistical data including reconstruction of cyclical sequences of the first numbering of houses in 1771 is appended for representation of the villages' development. The catalogue also documents the essential phases of development of rural houses and points to the specific characteristics on particular examples in each village.

The text of the book in first and second part is accompanied by example photographs and building plans with explanatory text. In the image appendix of the catalogue of villages there is also interesting historical information about the owners or inhabitants of the houses and their occupations. Aside from common landowners on the farmsteads, weavers or employees of textile industry were also often found in records, or less common crafts and employments connected to smaller trade or the upkeep of the pilgrimage site Muttergottesberg near Králíky.

Literatura a prameny

Literatura

- 100 let textilní výroby v Červené Vodě, Červená Voda 1985.
- BOHMANN, Alfred, *Das Sudetendeutschstum in Zahlen*, München 1959.
- Česká republika: města a obce České republiky, Rožnov pod Radhoštěm 2014.
- Červená Voda a její části na starých pohlednicích, Obec Červená Voda 2001.
- EBEL, Martin, *Dějiny českého stavebního práva*, Praha 2007.
- EBEL, Martin, Stabilní katastr a jeho využití pro dějiny staveb, *Dějiny staveb*, 2004, s. 5–14.
- EBEL, Martin, Číslování domů, *Dějiny staveb*, 2005, s. 21–24.
- HAUSEROVÁ, Milada – POLÁKOVÁ, Jitka, *Pomůcka pro používání základních historických map*, Praha 2015.
- HORÁK, Petr, Několik příkladů krovů s podobnou konstrukcí na venkovských domech v okrese Ústí nad Orlicí, *Památky. Východní Čechy*, 1/2022/3, s. 96–106.
- JIRÁK, Matouš – VOMÁČKA, Petr, Lichtenštejnské hraniční kameny na Lanškrounsku a Moravskotřebovsku, *Východočeský sborník historický*, 2017, sv. 32., s. 197–225.
- JÖNDL, Johann, Philipp, *Atlas k poučenj o stawitelstwj pozemnjm* [grafika]. [Česko: s. n., 1840–1845]. [30 l.]
- JÖNDL, Johann, Philipp, *J.P. Jöndlovo Poučení o stawitelstwí pozemním*, Praha 1865.
- KŘIVOHLÁVEK, Jan. F., *Znaky, prapory, pečeti a správní vývoj obcí okresu Ústí nad Orlicí*, Ústí nad Orlicí, 2005.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 1. díl, Praha 1999.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách a na Moravě*, 3. díl, Praha 2002.
- KUČA, Karel, Oblasti dochovaných výrazných strukturálních plužin v České republice, *Zprávy památkové péče*, 2014, roč. 74, č. 1, s. 34–49.
- MEZIHORÁKOVÁ, Klára – HŮRKOVÁ, Ludmila, *Proměny venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století – vybrané stavby*, Praha 2019.
- MEZIHORÁKOVÁ, Klára – HŮRKOVÁ, Ludmila, *Proměny venkovské architektury s důrazem na vývoj v 19. a 20. století I.*, Praha 2018.
- MUSIL, František, Červená Voda za Feudalismu, *Červenovodský zpravodaj*, č. 32, 1995, s. 1, 3.
- MUSIL, František, *Dějiny Králicka*, Dolní Lipka 2000.
- MUSIL, František, *Osídlování Poorlicka v době předhusitské: kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*, Ústí nad Orlicí 2002.
- NEBŘENSKÝ, Zdeněk, *Katedrály industriálního věku*, Praha 2019.
- NOUZA, Jan, *Rozhledny východních Čech*, Ústí nad Orlicí, 1998.
- POCHE, Emanuel (ed. a kol.), *Umělecké památky Čech, díl 4., T–Ž*, Praha 1982.
- Regionální čítanka*, Králíky 2015.
- SEKOTOVÁ, Věra, Mlýnice jako zvláštní majetkový útvar (1594–1737), in: *Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí*, Ústí nad Orlicí, Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, 1997, s. 47–53.
- SOMMER, Johann Gottfried, *Das Königreich Böhmen; statistisch=topographisch dargestellt. Königgrätzer Kreis*, Prag 1836.
- ŠKABRADA, Jiří, *Lidové stavby. Architektura českého venkova*, Praha 2003.
- ŠKABRADA, Jiří, *Nástin vývoje vesnických půdorysů a plužin v Čechách*, Brno 2022.
- STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana – SVOBODOVÁ, Jitka, Mlýnický Dvůr na Štítecku. Barokní vesnice s renesanční historií, *Vlastivědný věstník Moravský*, 2020, č. 3, ročník LXXII, s. 238–250.
- ŠTĚPÁN, Luděk – VAŘEKA, Josef, *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*, Praha 1991.

ŠTĚPÁNEK, Ladislav, Vývoj stodol v širší oblasti Královhradecka a Orlických hor, *Vědecké práce ČS. Zemědělského muzea*, Praha, 1965, s. 117–139.

SVOBODOVÁ, Jitka – ŠVEC, Jiří – VAŘEKOVÁ, Zuzana, Charakter lidového domu na Králicku, část 1 a 2, *Vlastivědný věstník Moravský*, 2016, č. 3, roč. LVIII, s. 281–292 a tamtéž, 2016, č. 4, s. 352–367.

SVOBODOVÁ, Jitka – VAŘEKOVÁ, Zuzana, Od horské vsi k průmyslovému městečku. Stavební proměna obce Červená Voda, *Vlastivědný věstník Moravský*, 2017, č. 4, roč. LIX, s. 306–325.

SVOBODOVÁ, Jitka – STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Reprezentativní úprava vstupu venkovské architektury na Králicku, *Vlastivědný věstník moravský*, 2019, č. 3, roč. LXXI s. 268–285.

SVOBODOVÁ, Jitka – STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Venkovské hostince na Králicku, *Vlastivědný věstník Moravský*, 2021, č. 3–4, ročník LXXIII, s. 261–290.

VAŘEKA, Josef – FROLEC, Václav, *Lidová architektura, encyklopedie*, Praha 2007.

VESELÁ, Hana – SELNEROVÁ, Alena – HANZLÍK, Jan, *Krajinou podstávkových domů. Do údolí Ploučnice a Merboltic*, Ústí nad Labem 2015.

WOLNY, Gregor, *Die MarkgrafschaftMähren, Bd. OlmützerKreis*, Brno 1839.

Edice pramenů

ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, 14, Kraj Hradecký III., Praha 2009

ČADKOVÁ, Iva – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda, *Berní rula*, 15, kraj Hradecký IV. Praha 2011.

CHALUPA, Aleš a kol., *Tereziánský katastr český. Sv. 1, Rustikál*. Praha 1964.

RADIMSKÝ, Jiří – TRATÍNEK, Radim, *Tereziánský katastr moravský*, Praha 1962.

Kroniky

HAUBERT, Jan – HAUBERTOVIÁ, Květoslava, *Velkostatek Branná (Kolštejn)*, č. *pomůcky*: 369, Státní archiv Opava, pobočka Janovice u Rýmařova, 1965.

HUBÁLEK, Václav, *Kronika obce Orličky, I. díl, do roku 1938*, uloženo v Obecní úřad Orličky.

HUBÁLEK, Václav, *Kronika obce Orličky, II. díl, 1938-1962*, uloženo v Obecní úřad Orličky.

NETUSCHIL, Rudolf, Pamětní kniha Obce Heřmanice, Heřmanice 1921, uloženo v Městské muzeum Králíky, 5833, 117/99.

VAŠÁTKO, Josef, *rukopisný překlad kroniky obce Červený Potok (založené roku 1836)*, Městské muzeum Králíky.

Nálezové zprávy (uložení: odborná spisovna NPÚ ÚOP v Pardubicích)

HORÁK, Petr, NZ Plošný průzkum vesnice Červený Potok (okr. UO), 2017.

HORÁK, Petr, NZ Plošný průzkum vesnice Dolní Hedeč (okr. UO), 2019.

HORÁK, Petr, NZ Plošný průzkum vesnice Lichkov (okr. UO), 2020.

POCHMANOVÁ, Jana, Plošný průzkum vesnice Orličky (okr. UO), 2020–2021.

RACKOVÁ, Eliška – URBÁNEK, Radim. Dokumentace průmyslového dědictví okr. Chrudim a Ústí nad Orlicí, 2011.

STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Plošný průzkum vesnice Dolní Morava (okr. UO), 2015.

STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Plošný průzkum vesnice Horní Morava (okr. UO), 2015.

STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Plošný průzkum vesnice Mlýnický Dvůr a Mlýnice (okr. UO), 2016.

STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Plošný průzkum vesnice Heřmanice (okr. UO), 2017.

STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Plošný průzkum vesnice Horní Orlice (okr. UO), 2018.

STRÁNSKÁ-VAŘEKOVÁ, Zuzana, Plošný průzkum vesnice Velká Morava (okr. UO), 2019.

SVOBODOVÁ, Jitka, NZ Plošný průzkum vesnice Červená Voda (okr. UO), 2014.
SVOBODOVÁ, Jitka, NZ Plošný průzkum vesnice Šanov (okr. UO), 2015.
SVOBODOVÁ, Jitka, NZ Plošný průzkum vesnice Moravský Karlov (okr. UO), 2016.
SVOBODOVÁ, Jitka, NZ Plošný průzkum vesnice Bílá Voda (okr. UO), 2017.
SVOBODOVÁ, Jitka, NZ Plošný průzkum vesnice Dolní Orlice (okr. UO), 2018.
SVOBODOVÁ, Jitka – HORÁK, Petr, NZ Albrechtice dům čp. 47 (okr. UO), dokumentace objektu před demolicí, 2019.
SVOBODOVÁ, Jitka – HORÁK, Petr, NZ Čenkovice dům če. 203 (okr. UO), dokumentace objektu před demolicí, 2019.
ŠVEC, Jiří, NZ Plošný průzkum vesnice Dolní Lipka (okr. UO), 2015.
ŠVEC, Jiří, NZ Plošný průzkum vesnice Horní Lipka (okr. UO), 2016.

Dendrochronologické datování

KYNCL, Tomáš, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí v kostele v Červeném Potoku, DendroLab, Brno 2015.

KYNCL, Tomáš, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí v kostele v Prostřední Lipce, DendroLab, Brno 2015.

Prameny

Haus der Kultur in Waldkraiburg (Německo), Archiv der Adlergebirge, fondy jednotlivých obcí, Weisswasser, Nieder und Obec Ullesdorf, Rotfloss, Ober Heidisch, Nieder Heidisch, Nieder Erlitz, Ober Erlitz, Dolní, Ober, Nieder aund Gross Morau, Lenzdorf, Lenzhof, Mahrische Karlsdorf, Ober Lipka, Mittel Lipka, Nieder Lipka, Schonau.

Městské muzeum Králíky, sbírka historických fotografií.

Městský úřad Králíky, archiv Stavebního úřadu.

Národní archiv Praha, Berní rula, Praha (1652–1779):

- *inv. č. 13, sig. 14.*

Národní archiv Praha, fond Josefský katastr (1785–1875):

- *inv. č. 590, kt. 284.*
- *inv. č. 592, kt. 258.*
- *inv. č. 593.*
- *inv. č. 594, kt. 285.*
- *inv. č. 596, kt. 286.*
- *kniha č. 589.*
- *kniha č. 591.*
- *kniha č. 594.*
- *kniha č. 597.*
- *kniha č. 598.*

Národní archiv Praha, fond Stablní katastr (1826–1878):

- *duplikát protokolu stavebních parcel, inv. č. 3893, kt. 1722.*
- *duplikát inv. č. fondu 57, inv. č. 3896, kt. 1723.*
- *inv. č. 3894 a 3895, kt. 1722.*
- *inv. č. 3898, kt. 1724.*
- *inv. č. 3902 a 3903, kt. 1726.*
- *inv. č. 3899 a 3900, kt. 1725.*
- *inv. č. 3901, kt. 1726.*

- *kniha č. 112.*
- *kniha č. 406.*
- *kniha č. 514.*

Národní archiv Praha, fond Tereziánský katastr 1713–1790 (1848):

- *inv. č. 54, kn. 14.*
- *inv. č. 1085.*

Moravský zemský archiv v Brně, Josefský katastr:

- *D6, kt. 226.*
- *D6, kniha č. 236.*
- *D6, kniha č. 237.*
- *D6, sig. 251.*
- *D6, sig. 260.*
- *D6, sig. 277.*

Moravský zemský archiv v Brně, Stablní katastr:

- *D10, sig. 597.*

Moravský zemský archiv v Brně, Duplikát stablního katastru:

- *D10, fasc. 965, kt. 1256.*
- *D10, fasc. 1247, kt. 1633.*
- *D10, fasc. 1407, kt. 1843.*
- *D10, fasc. 3016, kt. 3903.*

Moravský zemský archiv v Brně, Tereziánský katastr:

- *D4, kn. 19–1.*
- *D4, kn. 19–2.*

Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Archivní oddělení Zámorsk, Velkostatek Králíky (1654–1946):

- *inv. č. 1, č. kn. 1, Urbář panství Králíky 1660.*
- *inv. č. 331–335, kt. 32–41.*
- *nezpracovaná část, stavební plány.*

Státní okresní archiv v Šumperku, Finanční úřad říšský:

- *inv. č. 179, fasc. 95.*
- *inv. č. 180.*

Státní okresní archiv Šumperk, Okresní úřad Zábřeh:

- *inv. č. 828, kt. 128a, Inspekční záznam pro tovární podniky z roku 1930.*
- *inv. č. 837, kt. 131–133, provozovny a živnosti v jednotlivých obcích.*
- *inv. č. 878, kt. 151, provozovny a živnosti v jednotlivých obcích.*
- *inv. č. 1059, kt. 209, Opravy kostela a fary v Karlově.*

Státní okresní archiv v Ústí nad Orlicí:

- *Archiv obce Orličky (1850–1945), stavební plány.*
- *Okresní úřad Žamberk, Živnosti a koncese jednotlivých obcí.*

Prameny dostupné online a další internetové zdroje

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011, dostupné online: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatele-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [10.5.2023].

Dendrochronologie.cz, databáze datovaných objektů, citováno online: <http://dendrochronologie.cz/cs/databaze/> [1.3.2023].

Historický registr obyvatel obce Červená Voda (Registr ČV), dostupné online: <https://www.cervenavoda.cz/obec-cervena-voda/historicky-registr-obyvatel> [1.3.2022–1.3.2023].

JETMAR, Václav. Historie obce Červená Voda, dostupné online: <http://www.cervenavoda.cz/obec-cervena-voda/historie> [10.3.2020].

Moravský zemský archiv v Brně, Lánové rejstříky, D1, sign. 97, dostupné online: <http://www.mza.cz/a8web/a8sl4/?fkod=D%20%20%201&invc=104&dd=1&ddpn=1&usel=0&uan=0> [09.10.2016].

Moravský zemský archiv v Brně, G 371, Opisy moravských urbářů, Ruda nad Moravou 1656, inv. č. 436, kniha č. 9, dostupné online: <http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/g371/docs/G0371-436.htm> [28.2.2022].

Moravský zemský archiv v Brně, G 371, Opisy moravských urbářů, Ruda nad Moravou 1676, inv. č. 437, kniha č. 9, dostupné online: <http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/g371/docs/G0371-437.htm> [12.1.2022].

NOVOTNÝ, František, *Nauka o rakouském katastru a o knihách pozemkových se zvláštním zřetelem na Království České. Pro posluchače Vysokých škol technických a pro civilní techniky*, Praha, 1896, dostupné online: <https://www.cuzk.cz/CUZK/media/knihy/Novotny%20F%20Nauka%20o%20rakouskem%20katastru/04.htm> [25.1.2023].

PACHL, Max, *Malá vlastivěda domoviny soudního okresu Králíky*, Králíky 1919, dostupné online: <https://www.kraliky.eu/data/ext-10905.pdf> [17.1.2023].

SOKA Ústí nad Orlicí, Sčítání lidu (SL), 1869–1910, Heřmanice, Prostřední Lipka, Dolní Lipka, Horní Lipka, Dolní Boříkovice, Horní Boříkovice, Dolní Morava, Horní Morava, Lichkov, Červený Potok, Dolní Hedeč, Dostupné online: <https://stare.vychodoceskearchivy.cz/ustinadorlici/> [1.1.–1.6.2023].

Zemský archiv v Opavě, Velkostatek Ruda nad Moravou, inv. č. 1, poř. č. 5220; sig. I 1, dostupné online: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=1091b610d28a41fb8c1ce56464d72949> [28.2.2022].

Historické mapy

Mapy stabilního katastru, dostupné online: <https://ags.cuzsk.sz/archiv/> [1.1.–1.6.2023].

Vojenské mapování – josefské a II. Vojenské mapování Františkovo, dostupné online: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c133 [14.12.2021].

Obrazový materiál

Archiv NPÚ ÚOP Pardubice: úvodní mapa, 3-1 až 3-12, 3-18, 3-20, 3-22 až 3-32, 3-34 až 3-45, 3-47, 4-7 foto, 5-1 až 5-4, 5-6 až 5-12, 6-2a, 6-3a, 6-4, 6-5, 6-7, 6-8, 6-9a, 6-10b, 6-13a; Lichkov 2 až 8; DB 1, 5 až 18, 19 foto; ČP 2, 4 až 10; DH 1, 4 až 9; DL 1, 3 až 9, 11; PL 2, 4 až 9; HL 2, 4 až 11, Heř 2, 4 až 10; DM 1, 3 až 5, 7 až 11; VM 2, 4, 6 až 12; HM 2, 4 až 8; ČV 2 až 14; BV 1, 5 až 11; Mlýnice 1, 3 až 8; Ml. Dv. 1, 3 až 11; MK 2, 3, 5 až 8, 10, 11; Ša 2, 4 až 11; DO 2, 4 až 11; HO 2, 4 až 8, 10, 11; Orl 2, 5 až 15/**Městské muzeum Králíky, sbírka historických fotografií:** 2-1, 2-3, 3-21, 4-1, 4-3a, 4-6, 4-8, 4-9, 4-12, 4-13, 5-5, DB 3 a 4, ČP 3, DH 3, PL 3, HL 3, Heř 3, VM 3, HM 3/**Obecní úřad Červená Voda:** 3-13, 3-15, 3-17, 3-33, 4-2, 4-10a, 4-11, 6-1, BV 3, BV 8, MK 4, 9, 12; HO 3, 9/**Haus der Kultur in Waldkraiburg (Německo), Archiv der Adlergebirge, fondy jednotlivých obcí:** VM 5, BV 4, Ša 3, DO 3/**Státní okresní archiv v Ústí nad Orlicí, Okresní úřad Žamberk, Živnosti a koncese, Horní Orlice, stavební plány čp. 22 a 32, kt. č. 223 B:** 4-3b, HO 11/**SOKA Ústí nad Orlicí, Archiv obce Orličky (1850 – 1945), kt. č. 5, fol. 5, výřez stavebního plánu na přestavbu školy čp. 176:** Orl 16/**SOKA Šumperk, Finanční úřad říšský Zábřeh, fasc. 95, inv. č. 179, Stavební plán Moravský Karlov čp. 43:** MK 5/**SOKA Šumperk, Okresní úřad Zábřeh, kt. 131-133, inv. č. 837, Provozovny a živnosti v jednotlivých obcích, Stavební plány Červená Voda čp. 156, 182, 183, 185, továrna Schmied; Bílá Voda čp. 6, továrna T. Glammer; Šanov kartáčovna Hösler, barvírna V. Herl:** 6-2b, 6-3b, 6-6, 6-9b, 6-10a, 6-11, 6-12, 6-13b/**SOKA Šumperk, Okresní úřad Zábřeh, kt. 151, inv. č. 878, provozovny a živnosti v jednotlivých obcích. Stavební plány Mlýnický Dvůr čp. 37, Červená Voda čp. 33, Bílá Voda čp. 67, Šanov čp. 67:** 4-4, 4-5, 4-7 plán, 4-10b/**SOKA Šumperk, Okresní úřad Zábřeh, kt. 209, inv. č. 1059, Opravy kostela a fary v Karlově, I. část. Stavební plány fary v Moravském Karlově:** MK 5/**Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Archivní oddělení Zámorsk, Velkostatek Králíky, nezpracovaná část, stavební plány:** 3-14, 3-16, 3-19, 3-46, DL 10, HO 12/**Historická fotografie rychty, autor neuveden, dostupné online:** <http://kreis-landskron.de/c/bild?adlerdoerfel.2> [4.3.2023]: Orl 4.

Mapové podklady

ÚAZK, Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880 – Čechy, 1839 – 1840, sig. B2/a/4C, inv. č. 8769, 6318, 4851, 4864, 4865, 4845, 1979, 5054, 5015, 3719, 4383, 4880, 5048: 1-1, 1-2, 2-4, 2-5, 2-7, 2-8, 3-28, Lichkov 1, DB 2 a 19, ČP 1, DH 2, DL 2, PL 1, HL 1, Heř 1, DM 2 a 6, HM 1, DO 1, HO 1, Orl 1/

ÚAZK, Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880 – Morava, 1835, inv. č. 3016, 1407, 1248, 965, 597: 2-2, 2-6, 2-9, VM 1, ČV 1, BV 2, Mlýnice 2, Ml. Dv. 2, MK 1, Ša 1.

Seznam zkratek

AO Zámorsk	Archivní oddělení Zámorsk
ČÚZK	Český úřad zeměměřický a katastrální
čp.	číslo popisné
če.	číslo evidenční
inv. č.	inventární číslo
fasc.	fascikl
kt.	karton
kn.	kniha
MZA	Moravský zemský archiv
MM	Městské muzeum
NA	Národní archiv
NPÚ	Národní památkový ústav
okr.	okres
OÚ	obecní úřad
Registr ČV	Historický registr obyvatel obce Červená Voda
sig.	signatura
SL	Sčítání lidu, archivní fond uložený v SOkA Ústí nad Orlicí
SOA HK	Státní oblastní archiv v Hradci Králové
SOkA	Státní okresní archiv
sv.	svazek
ÚAZK	Ústřední archiv zeměměřictví a katastru